ЕМПОРИОН ПИСТИРОС

М. Домарадски
В. Танева

Тракийската култура в прехода към елинистическата епоха

гр. Септември
1998

ЕМПОРИОН ПИСТИРОС

ТОМ II

МЕЧИСЛАВ ДОМАРАДСКИ
ВАЛЕНТИНА ТАНЕВА

ТРАКИЙСКАТА КУЛТУРА В ПРЕХОДА КЪМ ЕЛИНИСТИЧЕСКАТА ЕПОХА

1998 г.
гр. Септември

Редакционна колегия:
проф. д-р Й. Юрукова
проф. М. Домарадски
проф. Я. Боузек
Редактор на том II - Л. Домарадска
Е. Иванова - графични образци и оформление на тома
С. Гошев - план и карти
К. Георгиев - фотограф

Автори: проф. Мечислав Домарадски
Валентина Танева
Поредица: "**Емпорион Пистирос", том II**
По поръчка на Археологически музей - гр. Септември
© ИК "Беллопринт" ООД - гр. Пазарджик
Печат: "Образование и наука" ЕАД
ISBN 954-684-030-0

IN MEMORIAM
MIECZYSLAWI DOMARADZKI
mariti et patris dilectissimi, amici et magistri optimi

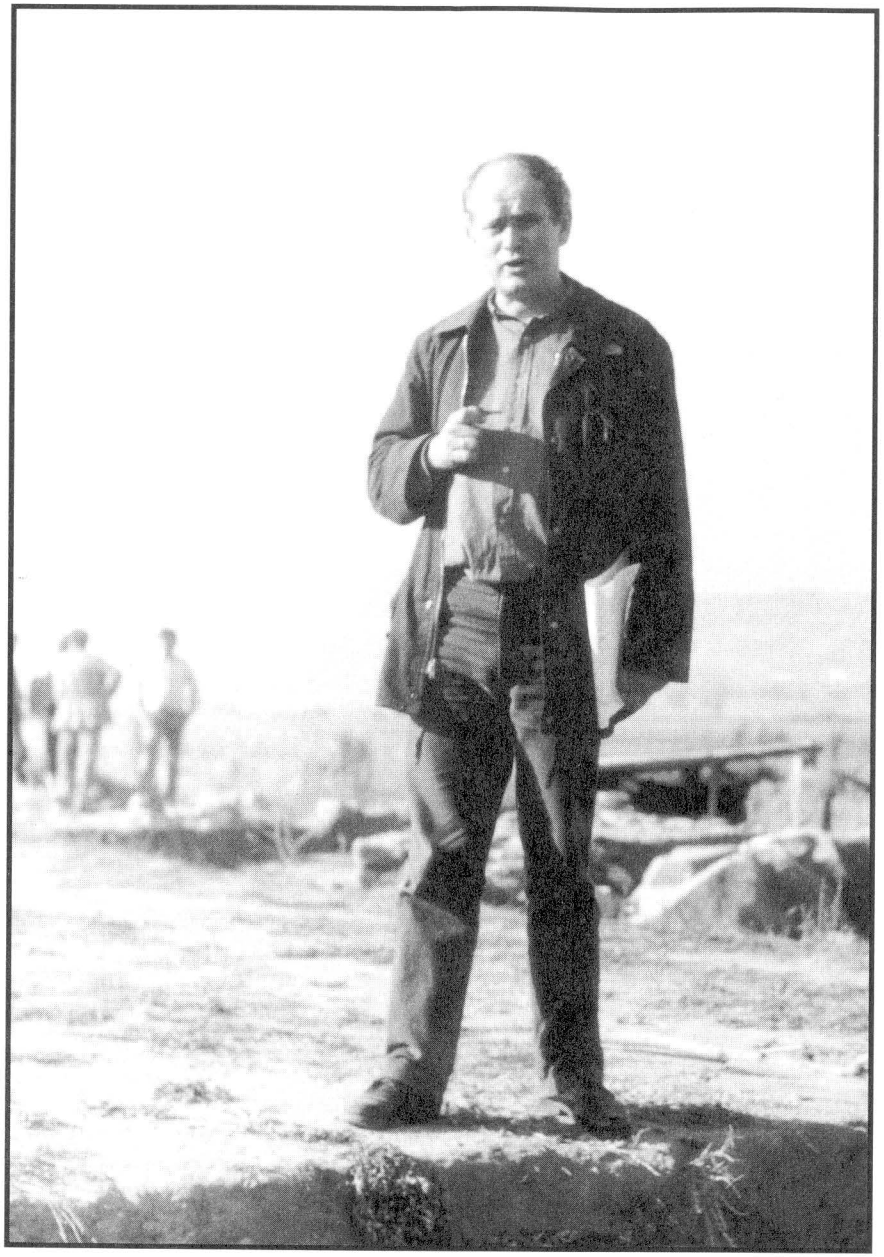

Мечислав Мариан Домарадски
(2.X.1949 г. - 26.VI.1998 г.)

Мечислав Мариан Домарадски (1949 - 1998)

Роден е на 2.10.1949 г. в гр. Бжег на Одра, Полша. През 1963 г. завършва основно образование в гр. Левин Бжески, през 1967 г. - лицей в гр. Бжег и започва да следва обща археология в Ягелонския Университет в Краков. През 1972 г. защитава с отличие магистърска работа на тема „Келтският щит в Средна Европа" при проф. д-р К. Годловски. По време на следването му негови професори са Р. Ямка, Я. Козловски, М. Гедл, Я. Махник, З. Вожняк. На базата на магистърската си работа публикува статия на тема „Tarcze z okuciami metalowymi na terenie Celtyki Wschodniej". - Przegląd Archeologiczny t. 25, 1977, 53-95.

Като студент взема участие в теренни проучвания, провеждани от негови преподаватели или археолози от други университети (д-р Б. Черска от Университета във Вроцлав). Участва в теренни проучвания на територията около гр. Ополе и в археологически разкопки в Кйетж и Сулков.

В 1973 г. спечелва докторантска стипендия в БАН и започва работа на територията на древна Тракия. През 1976 г. защитава докторска дисертация на тема „Тракия и келтските нашествия" под научното ръководство на проф. д-р И. Венедиков. През 1984 г. излиза негова монография, озаглавена „Келтите на Балканския полуостров". Келтите остават едно основно и любимо направление в научните му дирения.

След защитата на докторската си дисертация остава в България и работи тук в областта на тракийската археология от I хил. пр. н.е.

През 1989 г. се хабилитира в АИМ при БАН с разработка под заглавие „Паметници на тракийската култура по горното течение на р. Места". София.

Близо 25-годишната му научна работа както на терена, така и в кабинета, се концентрира в няколко основни направления.

Едно от тях е посветено на попълване на знанията за археологическите обекти в България чрез провеждане на теренни обхождания за археологическите останки на повърхността. Във връзка с това той ръководи изследвания в различни региони на България. През 1978 г. организира полско-българска експедиция в долината на Средна Струма. Дейност-

та на експедицията е прекъсната по политически причини в 1982 г. Резултатите от първия етап на изследванията са публикувани в том под редакцията на М. Домарадски и Я. Шлива - The Lower Strumesnica Valley in Prehistoric, Ancient and Early Medieval Times. Kraków 1983.На български език е подготвен том „Материали за археологията на Средна Струма". Резултатите от провежданите в рамките на полско-българската експедиция „Места" са изложени в труд, озаглавен "Паметници на тракийската култура по горното течение на р. Места" (Разкопки и проучвания т. XXVI - под печат в Издателството на БАН).

Познанията и опитът, придобити по време на тези изследвания, използва при изграждането на научните и организационнте основи на „Археологическа карта на България". Дейността по нея започва в 1988 г.със сформираната от него проблемна група „Археологическа карта на България". В нея влизат представители на АИМ при БАН, НИПК, СУ „Св. Климент Охридски" и НИМ. Под негово ръководство е създадена компютърна програма „Археологическа карта на България", позволила да се събере информация за 15 000 археологически обекти и да се организират структури в Министерство на културата и в Археологическия институт с музей при БАН, които ръководят теренните проучвания на повърхността от 1992 г.

Друго направление в научната му дейност е областта на селищната археология в Тракия от I хил. пр. Хр. Мечислав Домарадски провежда археологически разкопки на различни видове селища: градове - Кабиле, неизвестния център на възвишението Кожух; светилища - Левуново, Цръчна, Бабяк; градища - Равадиново, Първомай; открити селища - Абланица, Васил Левски, Тъжа. Придобитите знания за развоя на тракийската селищна система използва в 1988 г. при локализацията на гръцки търговски център (емпорион) - Пистирос - в сърцето на Тракия, по горното поречие на р. Марица, при с. Ветрен и неотдавна, през май т. г., при откриването на неизвестен античен градски център в землището на с. Горно Сахране в Казанлъшката котловина.

През последните 10 г. Пистирос е основният обект, изследван от М. Домарадски. В проучванията, освен български специалисти, вземат участие и археолози и геофизици от Университетите в Брадфорд и Ливерпул с ръководител д-р Зофия Арчибалд (Англия), археолози от Карловия университет в Прага под ръководството на проф. Ян Боузек (Чехия), а от 1997 г. в екипа се включва и Френската археологическа школа в Атина със свои представители. В резултат на неговите усилия през 1995 г. е създаден Археологически музей в гр. Септември.

Публикуваните от него статии и книги, сред които: Pistiros - centre commercial et politique dans la vallée de Maritza (Thrace). - Archeologia (Warszawa) XLIV, 1993, 35-55, „Трако-гръцки търговски отношения. Септември 1995", сборникът статии Pistiros vol. I под редакцията на М. Домарадски, Я. Боузек и З.Арчибалд, издаден в Прага през 1996 г., представят пред научния свят както досегашните достижения от проучванията на този обект, също така и неговото значение за развоя на европейската култура.

Следващо направление в неговите научни интереси е хронологията в развоя на тракийската култура и нейното място в предримска Европа. Автор е на множество статии на тази тема, но основните разработки и приноси тепърва предстояха.

Етническите проблеми в археологията винаги са заемали важно място в обсега на неговите научни дирения.

Участвал е в над 40 конгреси и научни срещи в България, Полша и в над 12 международни - в Румъния, Югославия, Гърция, Австрия, Франция, Унгария, Чехословакия, Украйна. Бил е на научни специализации в Германия (1975, 1980), Украйна (1980, 1986), Унгария (1990), Гърция (1996).

Организира множество национални и международни конференции. През м. април т.г. (22-26.04) проведе международен симпозиум „Пистирос и Тасос. Търговските структури на Балканския полуостров през VII-II в. пр. Хр." в гр. Септември с участието на над 44 чуждестранни и български учени със сериозни разработки по темата на симпозиума. Този блестящ научен форум се превърна в нов етап както за развитието на научните контакти между учените от различните страни, така и за проучванията по темите на симпозиума. Актите от проведения симпозиум и новите резултати от проучванията на Пистирос предстои да излязат в отделни томове, а подбрани статии, посветени на надписа

от Пистирос - в една книжка на Bulletin de correspondence Héllenique.

Организира множество археологически изложби, напр. „Бесите - история и култура", „Котис I. Тракийската държава. Емпорион Пистирос" и др.

Изнася лекции в различни университети в Полша - Ягелонския университет в Краков, университетите във Вроцлав, Познан, Торун, Варшава, в Чехия - Карловия университет в Прага. Води курсове лекции и упражнения във Великотърновския университет по археология на средна и източна Европа в I хил. пр. Хр. и древна история на българските земи в I хил. пр. Хр., курс по келтско изкуство към Нов български университет.

От 01.10.1997 г. е професор и ръководител на катедра по археология в Университета на гр. Ополе, Полша.

Бил е член и ръководител на студентски опозиционни организации. Той бе деен член на дружеството „Владислав Варненчик" и един от основателите на „Полония" в България. Носител е на орден „Заслужил за полската култура", присъден му от Министъра на културата на Полша на 4.12.1989 г.

Член е на Европейската асоциация на археолозите.

Мечислав Домарадски е автор на над 100 публикации (книги, студии, статии, рецензии и др.). До последния си миг работи над тази нова книга, посветена на тракийската култура в прехода към елинистическата епоха, която тук представяме на вниманието на любознателния читател.

СЪДЪРЖАНИЕ

М. Домарадски

Тракийската култура в прехода към елинистическата епоха стр. 11
Увод стр. 13
Градове и селища стр. 15
- Кабиле стр. 16
- Филипополис стр. 22
- Перник стр. 29
- Севтополис стр. 39
Погребения и гробни съоръжения стр. 44
Вместо заключение стр. 65
Литература стр. 71

В. Танева

Монети на македонски владетели от Пистирос стр. 77
Увод стр. 79
Монети на македонските владетели, открити в Пистирос стр. 80
Означения и съкращения стр. 85
Литература стр. 86
Каталог стр. 89

МЕЧИСЛАВ ДОМАРАДСКИ

ТРАКИЙСКАТА КУЛТУРА В ПРЕХОДА КЪМ ЕЛИНИСТИЧЕСКАТА ЕПОХА

Авторът на този труд напусна живота, когато завършваше книгата си. Поради това уводът, който възнамеряваше да разшири, остана в първоначалния си вариант, като текстът, отбелязан със ***, бе сглобен по бележки на автора. Вместо заключение, което М. Домарадски не успя да напише, на вниманието на читателите е предложен един опит за реконструкция на неговите основни идеи във връзка с темата на този труд. Това е дело на проф. Ян Боузек, свързан с автора на книгата с над 25-годишно приятелство, научно сътрудничество и общи научни идеи. Подбраните и изработени под ръководството на М. Домарадски карти, легендите към тях и локализацията на обектите са идентифицирани по текста и бележките на автора след смъртта му от Е. Иванова с помощта на н. с. Г. Лазов, а легендите към обр. 5, 6 и 7 - от доц. Т. Стоянов, за което им изказвам дълбока благодарност. Поемам отговорността за всички възможни неточности в илюстративния материал към текста на М. Домарадски.

И накрая бих искала да благодаря на всички колеги и приятели, помогнали тази книга да види бял свят, както, по мое дълбоко убеждение, щеше да стори и нейният автор, ако беше я видял в завършен вид. Изказвам сърдечна благодарност на колегите от музеите в страната и на колегите от АИМ при БАН, оказали съдействие на автора при събирането на материалите за тази книга.

Дълбоко признателна съм на проф. Й. Юрукова и проф. Я. Боузек за оказаната от тях помощ.

Лидия Домарадска

Увод

Котис I полага усилия да реорганизира икономическата структура на тракийската държава, което довежда до нейния икономически и културен разцвет и разширяване на територията на самото царство. Насилствената му смърт не прекъсва започнатите от него процеси в културния и икономическия живот на Тракия *(Домарадски 1994)*. Разделянето на Тракия между трима наследници значително я отслабва и тя става лесна плячка на Филип II, цар на Македония. През четиридесетте години на IV в. пр. Хр. македонците успяват да подчинят почти всички земи на Котисовата държава. Най-често даван пример за такова влияние са градовете, основани от Филип II в Тракия. Основната информация за тази дейност е предал Демостен. Сведението на този оратор „Навярно никой не е така наивен, та да вярва, че Филип жадува за тези окаяни свърталища в Тракия (та как другояче бихме могли да наречем Дронгилон, Кабиле, Мастейра и местата, които сега завладява), заради които понася мъки и бури и се излага на най-големи опасности, а не за пристанищата на атинците, за корабостроителниците им, за триерите им, за сребърните им рудници и за толкова големите им приходи, но всичко това ще остави ние да го имаме, докато той прекарва зимата в ямата за убийците поради просото и лимеца в тракийските подземни хранилища“ *(превод по Дечев, Кацаров 1940, с. 109)* е в основата на всякакви теории относно урбанизационните процеси в Тракия.

* * *

В края на VI в. тракийската култура преживява качествени промени, довели до зараждането на нова епоха в нейното развитие. Тя има различни определения в науката, но най-подходящ е терминът късножелязна епоха. Тя може да бъде разделена на три фази, обозначени с поредни цифри като първа, втора и трета. През IV в. настъпва преминаването от I-а към II-а фаза на късножелязната епоха. През III в. пр. Хр. стават важни събития в развитието на тракийската култура, довели до оформянето на нова, трета фаза на късножелязната епоха.

Хронологическите граници на настоящия труд включват последните етапи в развитието на първата фаза на късножелязната епоха, зараждането и цялата втора фаза, както и цялата трета фаза от тази епоха в развоя на тракийската култура. Времето, което се разглежда в тази книга, е периодът, когато тракийската култура, след сблъсъка с чужди култури (македонската, латенската), е принудена да потвърждава своите възможности.

Използваната терминология за отделните етапи в развитието на тракийската култура е донякъде свързана с хронологически въпроси. Най-общото деление на I-то хил. пр. Хр., прието в европейската архе-

ология, е разделянето му на две епохи: ранно- и късножелязна. Тъй като в българската литература за тракийската действителност се възприема терминът ранножелязна, за останалата част от I-то хил. пр. Хр. може да се използва названието късножелязна епоха. Този термин не отразява нищо конкретно за ритъма на развитието на тракийската култура, а само е синоним на определението „втора половина на I хил. пр. Хр."

Относно използваните, главно в по-старата литература термини „латенска" и „елинистическа" епохи, авторът на тези редове вече е заемал позиция. И двата термина са чужди на културното развитие на Тракия. Обаче, докато „латенска" епоха не може въобще да се използва по отношение на тракийската култура, то „елинистическа" епоха може да се приеме главно за културата на градските центрове в Тракия. Втората фаза на късножелязната епоха поставя дилемата дали през това време тракийската култура не може да се третира като част от елинистическото койне. Терминът „предримска" епоха, който се появява в някои трудове, също има съдържание само в хронологически аспект и може да бъде използван като синоним за третата фаза на късножелязната епоха на тракийската култура.

ГРАДОВЕ И СЕЛИЩА

Проблемът за съществуването на градове в Тракия преди Филип II още дълго ще занимава бъдещите поколения. В статията *(Домарадски 1994)*, засягаща отражението на реформите на Котис I в археологическите извори, категорично подчертахме сигурността, с която можем да приемем съществуването на градовете в Тракия преди македонското владичество. Все пак археологическите извори не поднасят засега неоспорими данни за съществуването на такъв тип селища в тракийските земи. Тази картина е резултат на досегашните насоки на археологическото дирене, а не на липсата на възможни следи, неоткрити до този момент. Добър пример за по-пластично представяне на подобна теза е неизвършването на такива проучвания не само в Кипсела, но и в други древнотракийски градски центрове, посочени в статията на П. Балабанов *(Балабанов, 1986)*.

В научната литература характеристиката и културното осмисляне на градските центрове от векове заема централно място. Аристотел е един от първите, дал определение на гръцкия полис, а учените от времето на западноевропейския Ренесанс сравняват гръцкия полис със средновековния европейски град. Така започва дискусията около феномена „градски център", актуална и до днес. Без да разглеждаме подробно теоретическите проблеми относно археологическата идентификация на останки от градски центрове, ще посочим някои от тях. Принос към дискусията по този въпрос е забележката на Тукидид относно Атина и Спарта: - „Ако предположим, че сегашният град на лакедемонците би бил разрушен и че от него са останали само храмовете и основите на сградите, то аз мисля, че след като мине много време, у потомците ни би се породило голямо съмнение, че могъществото на лакедемонците отговаря на славата им; а в същност те владеят две пети от Пелопонес и стоят начело на всичките му жители и на много съюзници вън от него. И все пак градът им би изглеждал незначителен, защото нито кварталите му са слети в едно, нито има скъпи храмове и постройки, а по старинния обичай на Елада се състои от отделни селища. Ако ли обаче същата участ изпитат атиняните, то по външния вид на града могъществото им би изглеждало двойно по-голямо, отколкото е в действителност. Ето защо не трябва да се вярва и да се гледа не толкова на външния вид на градовете, колкото на тяхната мощ..." *(Тукидид, I, 10, 2-4)*.

В археологически аспект градовете могат да отговарят на следните критерии. Градският център, за разлика от селото, което е еднообразно по икономическа заетост на населението, има много разнообразно построен икономически живот. С други думи, откриваните следи от производствената дейност задължително трябва да бъдат свързани с различни занаяти. Градските центрове по принцип са по-големи сели-

ща, изпълняващи специална роля в селищната мрежа. В тях се събират, от една страна, интересите на районите, обслужвани от града, от друга - той ги представлява пред външния свят главно чрез своите търговски контакти. Последното, между другото, налага съществуването на по-голяма мрежа от пътища или, също така, и на по-гъста концентрация на селища около градските центрове. Това са предпоставките за по-богатата материална култура на жителите на града. Редица автори включват в нея архитектурните паметници, укрепленията и т.н. Тук е може би уместно да цитираме мнението на съвременните европейци за Балканския полуостров. В зависимост от гледната точка - дали изказващият подобно мнение живее в Щутгарт, Мюнхен или пък Загреб - за него на изток от неговия ареал не съществуват градове в европейския - разбирай средновековния град - смисъл. Всички европейци са единодушни, че на Балканския полуостров такова явление никога не се е появявало. Естествено е, че е трудно да се сравни Прилеп или Гоце Делчев с Хайделберг или Каркасон, но функциите на тези градски центрове са едни и същи. Функциите на градовете произлизат от съществуващата обществено-икономическа формация: различавайки се в нюансите, те по-същество са едни и същи.

Всякакви обобощения за структурата на селищната мрежа в Тракия около средата на I-то хилядолетие пр. Хр. засега биха били много прибързани поради незадоволителното археологическо познание на тракийските селища от този период. Откриването на селище при Васил Левски, на емпорион Пистирос и особено информацията за организацията на тракийското царство в надписа от Ветрен, са първите археологически доводи за твърденията, теоретически или въз основа на писмени извори, за съществуването на градски центрове в Тракия още около средата на I-то хил. преди Хр., т. е. паралелно с основаването на одриското царство. За южните райони на Тракия формирането на градски центрове със сигурност е станало по-рано. Въз основа на археологическата изворова бихме могли да твърдим, че в пределите на Котисовата държава съществуват различни градски и търговски центрове - Кипсела, Пистирос, Плотинополис и т.н. Тази структура е обогатена от Филип II и Александър III със създаването на нови градски центрове.

КАБИЛЕ

Кабиле е най-добре проученият градски център, основан от Филип II. Разположен е на десния бряг на р. Тунджа (античния Тонзос) в точката, където реката сменя посоката на своето течение от източна в южна. Избраното място е с важно стратегическо значение. Дали оттук, преди създаването на град от Филип II, е минавало едно от разклоненията на стария път, идващ от Тракийския Херсонес към делтата на Дунав, е трудно да се каже с положителност. Присъствието на светилището на Зайчи връх, важен култов център за племената, обитаващи тази част на Тракия, е косвено доказателство за възможността да се даде положителен отговор на така поставения въпрос. Писмените сведения от елинистическата и римската епохи са категорични, че Кабиле лежи край този път *(Велков 1963)*. Продължаващите вече близо тридесет години разкопки на територията на античния Кабиле поднесоха достатъчно информация за развитието му през I-то хилядолетие преди Хр. Въз основа на нея бихме могли да разграничим етапите и промените в историческата съдба на града през този период. Най-малко информация е натрупана за първия етап - до 40-те години на IV в. пр. Хр. - от съществуването на археологическия обект на и около възвишението Зайчи връх. Напреднали са изследванията на светилището, намиращо се на неговия най-източен връх (Голямата скала-Башкая). Достигнати са културните напластявания от селището от преди IV в. пр. Хр., което е разположено в подножието на Зайчи връх. Изяснено е трасето и хронологията на крепостната стена на основания от Филип II град.

Зайчи връх е най-източното възвишение от веригата на Средна гора. Той има три кулминации, но само най-източната е обект на системни проучвания. Средната обаче е най-високата (Средна скала - Орткая). Започнатите от П. Делев тук през 1991 г. и впоследствие прекъснати археологически проучвания потвърдиха, че и тя е била застроена през ранноелинистическата епоха. Откритите основи на двуделна, с правоъгълен план, сграда и стени с дебелина, достигаща до 1,85-1,95 м, изградени от големи, грубо обработени каменни блокове, поставят въпроса за нейната функция. П. Делев е склонен да я интерпретира като седалище на владетеля (тюрзис) *(виж годишните отчети в АОР)*. Източната част на светилището е оформена главно чрез изсичането на скалите. Към него водят два прохода (порти) от изток и юг, всеки от които е между големи скали. Според В. Велков тук е оформен един „кръст (улеи, пътеки), включен в кръг (изсечени скали). Установени са най-малко два сигурни периода от функционирането на светилището. Едва през втори период част от пространството е покрито с калдаръмена настилка и са издигнати сгради или навеси“.Същият автор смята, че той е съвременен на извършената тук по времето на Филип II реорганизация *(Велков 1982А)*. Последните резултати от проучванията на В. Велков са известни единствено от годишните отчети. „Изкачващият се от скалната площадка към релефа е преминавал през изсечен в скалите проход (открит през 1991), покрай откритития през 1989-1990 г. каменен алтар. Алтарната площадка е фланкирана от две скали, едната от които, макар и много ерозирала, напомня клекнал лъв (?). На източната скала под споменатия алтар се очерта триъгълна ниша, отворена на изток. Пред нея има обработена площадка в ска-

лата, ограничена с дълбок улей. Със споменатия алтар всичко това образува едно композиционно единство. Изкачващият се, преминал покрай алтара върви по изсечени, доста примитивни стъпала в скалата към релефа. Един добре обработен каменен блок с ширина 0,40 м е поставен като праг, за да се изравни пътеката с по-високото ниво, водещо към релефа. Тук бяха открити фрагменти от глинен съд с шнуровидна украса. На това място в даден момент е издигната сграда, покрита с керемиди, която е прекъснала „свещения път". Първият период няма точно отбелязана хронология, но той безспорно се свързва и с ранножелязната епоха (след XI - X в. преди Хр.). Към него В. Велков отнася изсичането на седемте улея, стичащи се в един басейн, както и ниша, изсечена в скалите. Археологическият материал показва, че светилището е функционирало до II в. пр. Хр., т.е. и по времето на най-големия разцвет на града. Това твърдение на В. Велков подлежи на преоценка главно поради резултатите от проучванията на крепостните съоръжения. Тепърва ще се изяснява ролята на няколкото могили, насипани в пространството между двете кулминации. Две от тях са разкопани. В тях са открити елинистически погребения, ограбени може би още в древността. Както вече бе подчертано, преди появата на македонците Кабиле е бил съставен от два различни обекта - светилището на Зайчи връх и селището на Хисарлъка. Дали това селище се е простирало и в седловината между тези две възвишения? На настоящия етап на проучвания не бихме могли да отговорим на този въпрос. Откритите материали на селището показват, че през V-IV в. пр. Хр. жителите му са поддържали широки търговски контакти *(Велков 1985)*. Въз основа на археологическата изворова база, с която разполагаме, може да се допусне, че под действащото на Зайчи връх култово място се е развивало селище, вероятно от типа на тържищата. През IV в. пр. Хр. то вече е играло значителна роля в живота на траките от този район, както може да се съди по цитираната информация на Демостен. За съществуването в Тракия на такъв вид селища разполагаме с пряко свидетелство в надписа, открит при с. Баткун (Паталейница) *(Mihailov 1961, Nr 1114)*. В него е споменат панаир - панегюрис,провеждан, според Г. Михайлов ежегодно, но по-правилно е да се каже циклично, състоял се по време на празниците в чест на Аполон. Локализацията на мястото на провеждане на панаира още не е уточнена. От информацията, съдържаща се в декрета, може да се допусне, че той е бил организиран в селището, разположено недалеч от тракийското светилище. Г. Михайлов допуска, че тази стела е пренесена от Филипополис. Поради голямо разстояние между Баткун и Пловдив - близо 50 км - изразяването на подобна хипотеза изглежда неоснователно. Не може да се изключи предположението, че и тук, подобно на Кабиле, съществува комплекс от теменос и селище (в случая - град), развиващо се край него. Градските центрове в Гърция, Македония, Илирия в много случаи имат корени в съжителството на светилище и

развиващо се край него селище. Още повече, че в долината на р. Марица съществува още един пример на подобно съжителство. Това е тракийското селище, разположено в подножието на Трихълмието в дн. Пловдив.

Завладяването на Тракия от Филип II се съпровожда с промени в облика на някои от селищните пунктове. Както вече бе споменато Демостен отбелязва, че този владетел е превзел три от тях. Единият от трите е точно локализиран - Кабиле. Предложената идентификация на обекта при с. Младиново със споменатата от Демостен Мастейра не е проверена с археологически методи. При проучванията на крепостните стени на античния град Кабиле е събрана информация за тяхната хронология, общия им план и строителната техника.От общата вероятна дължина на градските стени - близо 2 км - на този етап на проучвания са разкрити около 400 м, т.е. 1/5 от цялата им дължина. Запазената височина на изследваните участъци е различна, от над 2 м (при кула № 2) до 0,50 м, т.е. до височината на камъните от първия ред на стената. В повечето случаи са оцеляли само участъци от един ред. Стената е построена от местен камък, вероятно изсичан на Зайчи връх. Това е предположение, тъй като досега антична кариера не бе открита. Камъните са с различна форма, но най-често с равна долна страна. Най-големите достигат до почти 1 х 1 м, а най-малките са с размери 0,20 х 0,25 м. Обикновено са употребявани камъни с отношение на дължината към ширината до 2:1, а по-рядко 3:1. Само при кула № 2 от западния участък на крепостната стена се срещат, макар и рядко, камъни с пропорции 4:1, т.е. приличащи на квадри.Вероятно поради тежкия терен, на който е разположена, тази кула е най-грижливо изградена. Теренът тук е с наклон, достигащ до 30°. При строежа са използвани и неголям брой камъни с неправилна форма. Тук личи стремежът да се изравнят редовете, а блоковете от единия ъгъл са рустицирани. Приложената техника при строежа на кулата може да бъде определена като псевдоизодомна. В останалите открити участъци крепостната стена е построена от големи блокове, обикновено с неправилна форма и с много неправилен градеж. На някои места, където са употребени камъни с по-големи размери, за техниката може да се употреби терминът „циклопски градеж".

При изследването на кула № 2 е събрана информация за времето, през което е издигната крепостната стена. Преди да бъде построена стена на склона на Зайчи връх теренът е бил укрепен с насип от глинеста, добре трамбована пръст, примесена с чакъл. В тази пръст бяха открити фрагменти от атически червенофигурен скифос от първата половина или по-скоро втората четвърт на IV в. преди Хр. *(Домарадски 1991, с. 59, обр. 26/4)*. Неговата датировка е terminus post quem за строителството на този участък на стената. Склонът на Зайчи връх не е заселен преди построяването на крепостна стена. Откриваните единични фрагментирани или цели съдове от ранножелязната епоха са раз-

несени от ерозията на пластовете на светилището, намиращо се на източната кулминация на Зайчи връх. В първите културни слоеве, образувани от дейността на човека, бяха открити различни фрагменти от съдове. Измежду тях най-точна хронология дават трите колелообразни амфорни печата. Напоследък в литературата е отхвърлена тезата за техния тасоски произход, но, макар и малко коригирана (последната четвърт на IV в. пр. Хр.-първата четвърт на III в. пр. Хр.), хронологията им е валидна *(Гетов 1995, 99-101)*. Тъй като културните наслагвания се срещат само от вътрешната страна на крепостната стена, тези амфорни печати са terminus ante quem за нейното строителство. Съпоставяйки двете датировки излиза, че разглежданият участък е бил укрепен най-вероятно в третата четвърт на IV в. преди Хр. С други думи точно по време на строителството на градски центрове - опорни точки на македонската власт в Тракия. Дали това се отнася за цялата т.н. тракийска крепостна стена на Кабиле? Използваме терминът „т.н. тракийска", тъй като в литературата се появи мнението, че описваната тук стена е значително по-късна - от късната античност. Като проучвател на западния участък от крепостната стена на Кабиле не приемам твърдението на Д. Николов, но съм задължен да отбележа неговата хипотеза. На този етап на изследванията отговорът на поставения въпрос за еднократността на строителството на крепостна стена не може да бъде категоричен. Разликите в прилаганите техники в различните участъци свидетелстват донякъде в полза на различна хронология на отделните участъци на крепостните стени, главно на тези около Хисарлъка и на източната кулминация на Зайчи връх. Тук крепостната стена стъпва върху останки от тракийското светилище, което чак след разрушаване на крепостните стени през II, а може би I в. пр. Хр., възвръща своите функции. Според нас това е моментът на започването на втората фаза на действието на светилището, разграничена от В. Велков. Съвсем други изводи може да се направят, ако се вземат пред вид откритите чупки на крепостната стена, при които тя сменя посоката си. При тях крепостната стена завива почти под прав ъгъл и продължава на разстояние 7-8 м, след което отново завива, но вече под ъгъл в зависимост от необходимата посока. Така оформените чупки играят ролята на бастиони. Подобни решения при строителството на градски крепостни стени са приложени в Приене, Горица. Тяхното изграждане е извършено в средата на IV в. преди Хр. Представената дилема може да получи решение само с подробното проучване на останалите неразкрити участъци на укрепителните съоръжения. *(Домарадски 1991)*

По време на археологическите проучвания в Кабиле са събрани данни за неговия вътрешен план. От западната порта към града води улица, с настилка от речни камъни, примесена със счукана битова и строителна керамика. Възможно е и при кула № 2 да са открити части от улица, с настилка от речни камъни. Открити са също отделни

части от сгради. Под римската сграда (хореум) са разкрити и каменни основи на постройки от късножелязната епоха. Проучванията на Л. Гетов от 1986 до 1990 са съсредоточени в участъците около улицата, водеща от западната порта (сектори IX и V). Публикувани са единствено кратки отчети, но от тях е ясно, че в тази част т. н. елинистически пласт е много богат и се откриват основи на различни сгради.Техните планове не са цялостно изяснени и освен това не са и публикувани. При западната порта са открити основи на овална сграда (?). При кула № 2 е открит фрагмент от глинена подова замазка на жилище със стени с каменни основи. Техните планове също не са изяснени. Агората в Кабиле, спомената в надписа от Севтополис, все още не е локализирана. Доста правдоподбно е предположението, че тя се е намирала при улицата, свързваща западната и южната порта. В надписа от Севтополис е споменат Фосфорионът в Кабиле, интерпретиран в литературата като храм на Артемида. Дали този храм се е намирал подобно на Севтополис в отделен квартал-цитадела? На този въпрос не може да се отговори с положителност. За вътрешното деление на голямата и разнообразна в геоморфологически аспект площ на града на този етап на проучванията не разполагаме с почти никакви данни. Въз основа на известната ни информация за историята на града, можем да допуснем последователното съществуване на три различни и чужди компоненти: македонски гарнизон (поне до 280 г. преди Хр.), тракийски владетел (възможно след 280 г. преди Хр.) и градско население, организирано в полис с демократически принцип на управление. Напоследък все по-често се приема в литературата, че Понерополис е Кабиле, а не както често се приемаше в по-старата литература - Филипополис *(Гочева 1986, 65-66)*. От това становище произлиза, че градското население не е било еднородно - местни жители и колонисти (македонци, гърци и др.) *(Велков 1982; Велков 1985)*. Тази огромна площ, оградена с крепостни стени през IV в. пр. Хр., в началото на II в. пр. Хр. значително намалява. Откритите следи от пожар пред крепостната стена доказват, че жителите на Кабиле преживяват тежки времена. Те променят значително облика на града. Тогава са напуснати, а може би и разрушени, укрепленията на склона на Зайчи връх. Дали този факт е свързан с походите на Филип V в Тракия, за които не разполагаме с подробна информация в античната литература? Това обяснение е най-приемливо, още повече, ако се имат предвид промените, настъпили във Филипополис в резултат на похода на Филип V *(Ботушарова 1963А, 74-76)*.

ФИЛИПОПОЛИС

За града и предшестващите го селища на Трихълмието в Пловдив разполагаме с противоречиви и много непълни данни. Спорът относно хронологическата принадлежност на отделните жилищни нива, а оттам и на крепостните и другите каменни стени, засяга само една, но с относително най-голяма важност, страна от културата на този град. Първите проучвания, дело на Д. Цончев, унищожават по-голяма част от културните напластявания на Небет тепе *(Цончев 1938, с. 4 и сл.)*. В публикацията се обръща по-голямо внимание само на най-долните пластове. Проведените през шестдесетте години сондажни проучвания хвърлиха първи светлина върху историята на живота на Трихълмието, главно на Небет тепе, както и върху датата на укрепването на тази част от града *(Ботушарова 1963; Детев 1963)*. Неголямата площ и сондажният характер на проучванията оставиха редица проблеми неизяснени. През седемдесетте години разкопките на този обект продължиха, но изведнъж се появиха различия в датирането на отделните културни напластявания *(Детев 1975; Пейков 1980; Пейков 1986; Пейков 1995)*. Като принос към изясняването на този проблем могат да бъдат третирани резултатите от проучванията на Б. Колева по западните склонове на Небет тепе *(Колева 1997)*. Представената таблица илюстрира тези различия.

Съпоставянето на резултатите от разкопките на двамата археолози, проведени последователно през 1960 и 1961 г. показва, че стратиграфската схема, представена от Л. Ботушарова и П. Детев (1963 г.), е най-добре аргументирана от научна гледна точка. В следващата си публикация, обаче, Детев променя своите виждания върху стратиграфската схема. Възможно е той да е попаднал в такъв участък, но липсата на някои пластове в него е учудваща. В предварителните публикации на своите проучвания на Небет тепе А. Пейков никъде не локализира определените от него подови нива, т. е. той не дава данни за тяхната дълбочина. Пейков набляга на съществуването на селище-култов център (а даже град!) от бронзовата епоха на Трихълмието, стараейки се да отнесе към тази епоха всички движими и недвижими паметници *(Пейков 1994; Пейков 1994A; Пейков 1994B; Пейков 1995)*. Най-добър пример за тази тенденция е датирането на глинения олтар, който е характерен за късножелязната епоха (подобни откриваме в Пистирос, Кабиле и др.), отнесен обаче от Пейков към II хил. пр. Хр. Тази „дискусия“ отмести на заден план значително по-важния въпрос за градоустройството на обекта в късножелязната епоха *(Кисьов 1996)*. Не разполагаме с конкретна информация по този проблем. На настоящия етап на проучвания притежаваме данни за разположението на града, търговските му контакти, отделни елементи от топографията (напр. есхари, жилища проучени, от М. Мартинова), разположението на некро-

СТРАТИГРАФСКА СХЕМА НА КУЛТУРНИТЕ НАПЛАСТЯВАНИЯ НА НЕБЕТ ТЕПЕ

ДЪЛБОЧИНА	БОТУШАРОВА 1963	ДЕТЕВ 1963	ДЕТЕВ 1975	ПЕЙКОВ 1995	КОЛЕВА 1997
1 м.	възраждане	възраждане	възраждане старо		
2 м.		и турска	българско време каменно медна		
3 м.	османски	средновековие трако-	римска епоха (основи на	ТОЗИ АВТОР НЕ ПОСОЧВА ДЪЛБОЧИНИ	трако-римска
4 м.	средновековие	римска късно желязна	на сграда)	ОТДЕЛЯ 11 ЖИЛИЩНИ НИВА:	късно желязна
5 м.	калдарьм късно-желязна	(елинизъм) ранно желязна		3 ОТ РАННО ЖЕЛЯЗНА	
6 м.	ранно желязна	бронзова			
	бронзова епоха			8 ОТ БРОНЗОВА	

---------- условна граница на културните напластявания

поли и много малко - за неговата материална култура. Ако бъде приета датировката на крепостните стени на Л. Ботушарова, тогава може да се констатира присъствие на най-ранните данни за тракийски отбранителни съоръжения от II в. пр.Хр. *(Ботушарова 1963A)*. Резултатите от проучванията на Е. Кесякова при бул. „Л. Димитрова“ предла-

гат за пръв път данни за наличието на тракийски постройки в подножието на Трихълмието. Те са отнасени към I в. пр. Хр. Публикуваните напоследък резултати от проучванията на Б. Колева, М. Боспачиева и М. Мартинова са първата стъпка по пътя на изясняване на проблемите на Филипополис през късножелязната епоха *(вж. т. VIII от ГАМПл)*. Изследвайки 60 кв. м на западния склон на Небет тепе, Б. Колева констатира присъствието на два културни пласта: първият с дебелина 0,30 м е от ранноримската епоха, а вторият с дебелина 1,20 м, лежащ непосредствено под първия, е разделен на три строителни хоризонта, установени благодарение присъствието на подови нива. Цялата площ на сондажа е прорязана от три ями, датирани с материали от средновековието до възраждането. Във втория пласт е открит глинен олтар. Този пласт Б. Колева отнася към времето IV-III в. пр. Хр. *(Колева 1997)*. Откритите от М. Боспачиева две могили от елинистическия некропол на Филипополис са добро начало за изясняване на топографията на града от тази епоха *(Боспачиева 1994; Боспачиева 1997)*. За съжаление все още чакаме публикацията на проучванията на М. Мартинова. Тя успя да изследва жилища и културен пласт в подножието на Небет тепе от IV в. пр. Хр. Това пък е първата крачка за определянето на функциите и характера на селището около Небет тепе преди и по време на Филип Македонски. Проучени са подови нива и зидове, датирани с богат керамичен материал: тракийска и чернофирнисова керамика, монети на Маронея и Александър Македонски *(Мартинова 1990, с. 64)*.

Проучванията на А. Пейков на Небет тепе доказаха с убедителност, че на това място през I-то хилядолетие пр. Хр. (а и по-рано) е съществувало светилище. Публикуваната информация дава възможност да се приеме изводът на автора, че това светилище е било оградено с каменна стена. Засега все още нямаме сигурни доказателсва дали това е било извършено още през ранножелязната епоха, както предлага А. Пейков. Когато неговите резултати бъдат цялостно публикувани, научната общественост би могла да изрази по-категорично своето становище. Откритите дарове - метални, глинени, костени предмети, култови огнища, съкровища от стрели-монети и др. - недвусмислено показват, че на това светилище са били поднасяни богати жертвоприношения. От това следва, че то е играло важна роля в живота на траките от горното и средното течение на р. Марица За облика на селището, разположено около споменатото светилище, можем само да съдим от предварителния отчет на М. Мартинова.

Изборът на мястото за основаване на град поставя рамо до рамо Кабиле и Филипополис. Те са изградени върху изолирани хълмове, доминиращи над обособени географски райони, с плодородна околност и удобни пътища. И на двете възвишения се намират добре видими групи скали. Най-близките околности на Кабиле останаха извън обсега на подробни теренни обхождания. Всички данни за селищата около този град са в резултат на събиране на информация за случайно намерани материали. Подобна е и картината около Пловдив, въпреки че тук са правени системни издирвания на археологическите обекти - Б. Пъковић, Д. Цончев и П. Детев. Обликът на селищната мрежа около Филипополис е интригуващ. От северната страна на Трихълмието чак до Чернозем, Дуванлий, Царимир, Съединение няма следи от селища от втората половина на I-то хилядолетие преди Хр. Единствено около с. Бенковски са зарегистрирани останки от селище, датирани въз основа на откритото тук съкровище *(Цончев 1963, с. 56)*. Това селище произхожда от времето, когато настъпват промени в статута и градоустройствния план на Филипополис. Подобна е ситуацията от изток и запад. Единствено от южната страна се намират по-близко селища от това време (последно публикувана информация за Първенец с надпис от IV в. преди Хр. - *Герасимова и др. 1992*). Тук даже селищната мрежа е доста гъста (обекти Белащица - до Белащенския манастир, Брестовица-Караджица, Черковището, Горни Воден - Св. Спас, Долни Воден и т.н.). През ранножелязната епоха ситуацията е същата. Посочената информация позволява да се допусне с голяма вероятност съществуването на пояс около Филипопол и заселен много рядко или даже незаселен *(Domaradski 1990, 50-55)*. Той започва между селата Долно Левски и Попинци и продължава на изток до р. Стряма, т.е. включва землищата на с. Паничери, Старо Железаре, Церетелево и др. При р. Стряма този пояс се свързва с незаселената част, простираща се в посока север-юг по протежение на реката. Тя започва на север от Филипополис и продължава до първите възвишения на Средна гора. Разреждането на гъстотата на селищната мрежа се появява в пра- и протоисторическа Европа при границите на племената *(Wenskus 1961)*.

Сданданско-Петричката котловина е проучена с подробни археологически обхождания. Тук може да се проследи аналогична на Филипопол ситуация. Градът в м. Кожух при с. Мулетарово е основан в края на IV в. пр. Хр., вероятно по време на царуването на Касандър. Той е разположен на южните склоновете на възвишение, намиращо се в центъра на Сданданско-Петричката котловина. Подобно на Кабиле и Филипополис този град е изграден върху изолиран хълм, доминиращ над обособен географски район, с плодородна околност и удобни пътища *(Domaradzki 1983, 48-49)*. Тракийските селища от времето преди IV в. пр. Хр. в този район се намират в подножието и склоновете на планински масиви (Пирин, Огражден и Малашевската планина), заобикалящи тази котловина. Надзаливните тераси на р. Струма и р. Струмешница са почти незаселени до IV в. пр. Хр. ***(обр. 1)***. В центъра на котловината, от северната страна на група възвишения, където е основан и споменатият град, се е намирало тракийско светилище, вероятно от категорията на междуплеменните *(Domaradzki 1994, 77-78, fig. 1)*. Основаването на града довежда до появата на селища около него, т. е. на терасите на двете реки ***(обр. 2)***. Техните жители са или

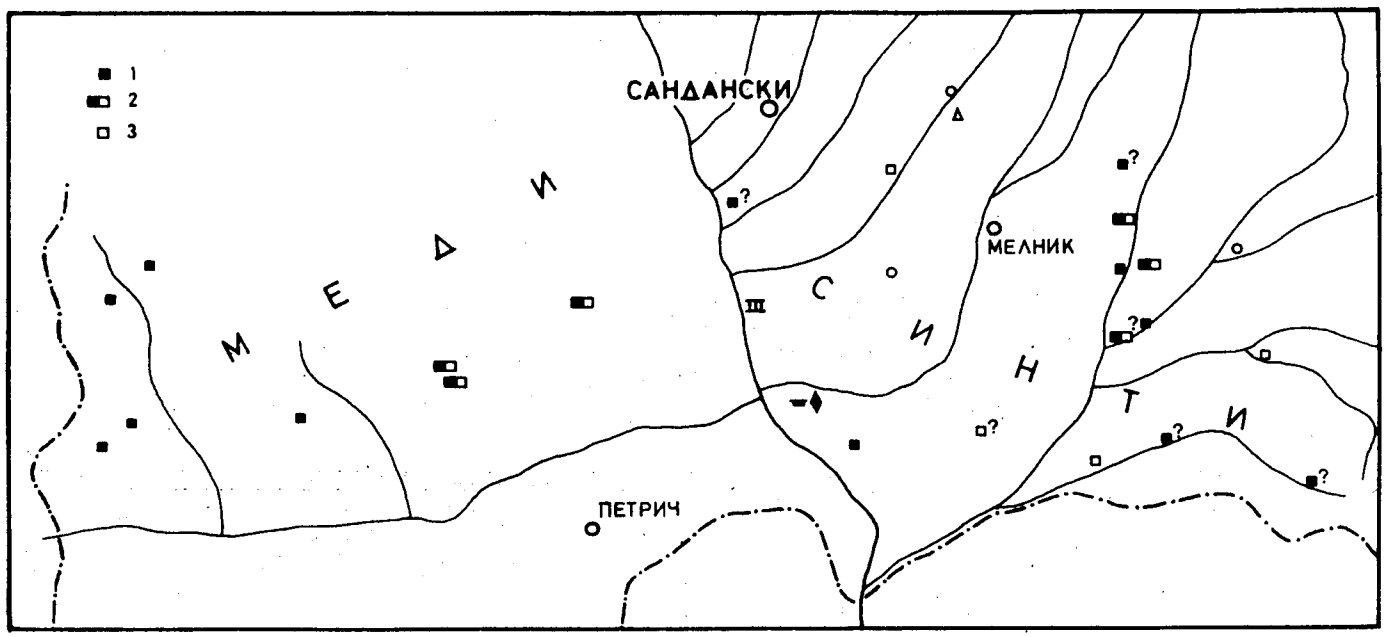

обр. 1

1. Бронзова епоха; 2. Бронзова и ранножелязна епоха; 3. Желязна епоха (до IV в пр. Хр.)

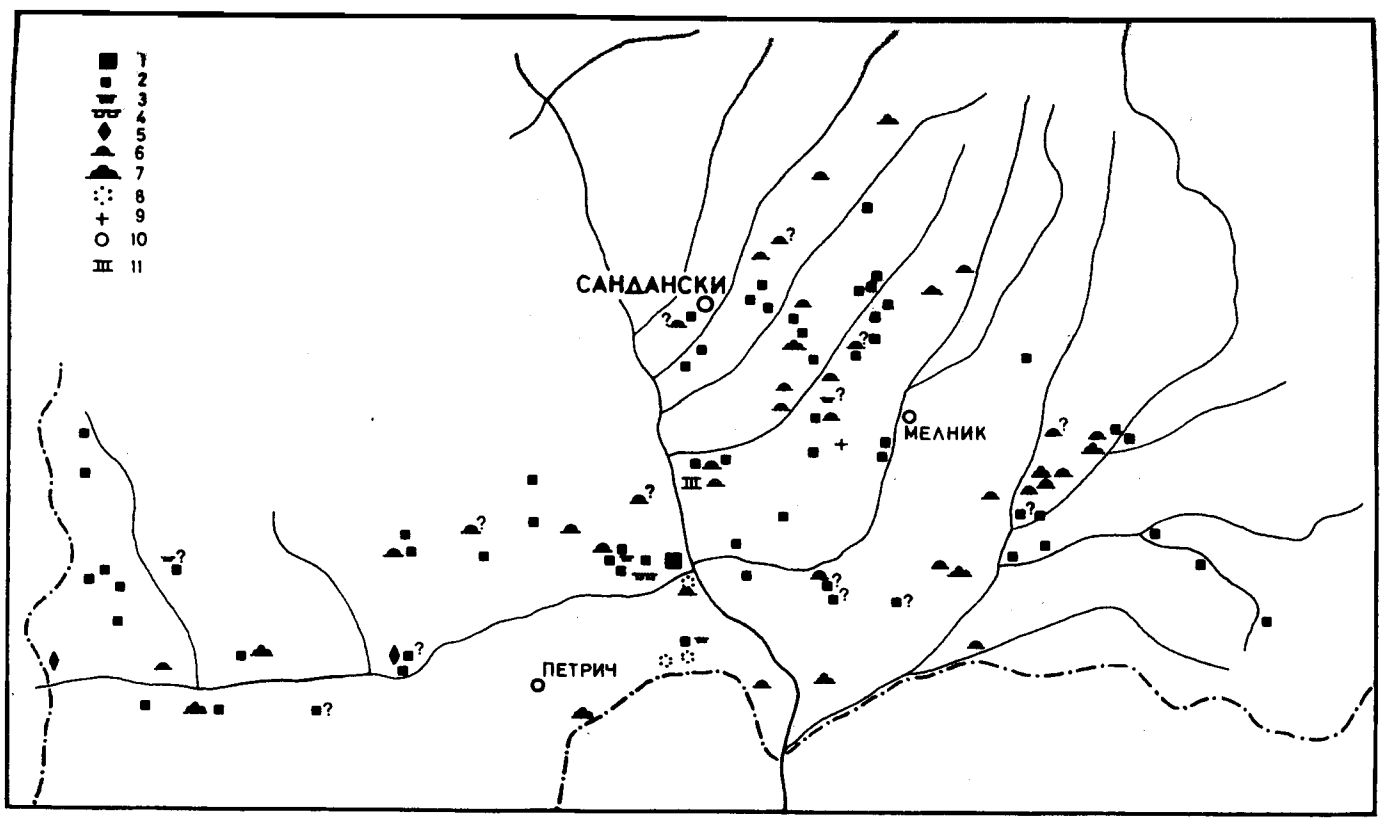

обр. 2

1. Град; 2. Селище; 3. Плосък гроб; 4. Плосък некропол; 5. Крепост; 6. Могила; 7. Могилен некропол; 8. Каменни кръгове; 9. Съкровище монети; 10. Съвременен град; 11. Светилище

траки, слизащи от планините или пък колонисти. А може би и едните, и другите. Избирането на място за нов град е било вероятно съобразено със съществуването на тракийското светилище, което се намирало на границата между двете тракийски племена - медите и синтите.

Въпреки разногласията в съвременната литература доста вероятно е предположението, че селището на Трихълмието е получило името Филипополис от Филип II Македонски *(Гочева 1986)*. Може да се предположи, че тук е съществувал в първата половина на IV в. преди Хр. градски център на района. За точно такъв негов характер през следващите векове разполагаме и с епиграфски данни. Както вече подчертахме много противоречиви мнения са изказани по въпроса за крепостните стени на Филипополис. Още веднъж ще подчертаем, че липсата на пълни, публикувани данни относно личащите на повърхността запазени участъци от т. н. тракийска стена, позволяват значителна свобода при определяне на времето на тяхното построяване. Според Л. Ботушарова най-вероятното построяване на крепостната стена на Небет тепе е през III-I в. пр. Хр., и по-точно около III/II в. пр. Хр. Според А. Пейков построяването на тези съоръжения е значително по-рано. Напоследък Я. Боузек наблегна на сходството между т.н. диагонална стена с укрепленията от Пистирос *(Bouzek 1996, с.45)*. За да избегнем посочените разногласия, стената на Небет тепе ще наричаме „тракийска", без да я отнасяме към определено време. Макар че, както вече бе казано, възможно е най-ранните разкрити участъци на Трихълмието да датират от времето на Филип II, т. е. укреплението с т. н. диагонална стена. Събраните от нас данни, публикувани и непубликувани *(разговори с Л. Ботушарова, А. Пейков и В. Коларова)*, позволяват да бъде изказано мнението, че най-ранните стени на Небет тепе със сигурност едва ли са по-ранни от VI в. пр. Хр. (стената от речни камъни). Очаквайки пълна и подробна публикация на крепостните стени от предримската епоха от Пловдив, тук няма да описваме „тракийската" крепостна стена. Подобно на стената в Кабиле тя е била каменна с дървени постройки отгоре. Както подчертават някои автори, нейната качествена техника на строителството я доближава до стените от Кабиле и Перник.

Поради фрагментарността и противоречивостта на публикуваната информация не бихме искали да влизаме в подробности относно плана на града и трасето на крепостната му стена. Откриването на елинистическия некропол от М. Боспачиева ни позволява да предположим, че все пак градът, основан от Филип II, е бил разположен на Трихълмието и в неговото подножие *(разкопки на М. Мартинова)*.

Ключов въпрос при разглеждането на историята на археологическия обект на Трихълмието е от една страна, интерпретацията на неговата функция до времето на завладяване на Тракия от Филип II, а от друга - положението му (спрямо етническата карта на Тракия). По отношение на функцията на обекта на Небет тепе до IV в. пр. Хр. приемаме становището на А. Пейков, доуточнявайки, че тя е светилище, докато самото селище се е намирало в подножието на Небет тепе. Значително по-сложно е изясняването на разположението на Трихълмието на фона на етническата карта на Тракия поради липса на точни данни в античните извори. Изследванията в Пистирос подкрепят изводите, направени на базата на материалите от Севтополис, а именно, че монетосеченето на тракийските царе е извършвано с цел осигуряване на пазара с монетни единици. Картирането на разпространението на монетите на Севт III и сравняването с развитието на тази територия от VI в. пр. Хр. до I в. сл. Хр. определи границите на Севтовата държава, която на запад достига до р. Стряма. Монетите на последните тракийски владетели Реметалк I и Реметалк II се срещат на юг от р. Марица в подножията на Родопите и в самите Родопи *(обр. 3)*. С други думи, ако и да сравняваме монети от различни периоди, то те определят територииите, управлявани от съответните владетели. Тази картина се покрива с горе описаната тракийска селищна мрежа в околностите на Трихълмието. Безспорно на изток от Трихълмието са се простирали земите на одрисите, на юг племената, обитаващи Родопите, а на запад - може би великикойлалетите, които напоследък И. Венедиков локализира в тази част на Тракия *(Венедиков 1982, с. 49)*. На този етап на проучванията с голяма вероятност може да се допусне, че в околностите на светилището на Небет тепе са се докосвали границите на двете племена, изиграли важна роля в историята на тракийския народ - одрисите и жителите на Родопите. Дали това твърдение отрязява обективната истина, ще покажат бъдещите проучвания. В случай, че светилището на Небет тепе е било разположено действително на границата между бесите и одрисите, тогава в съвсем друга светлина би трябвало да се разглежда положението в тракийската реалност на градския център, развиващ се около Трихълмието.

ПЕРНИК

Възвишението Кракра е разположено в южния край на Пернишката котловина. На него са открити останки от мощна крепост, изградена през IV в. пр. Хр. Котловината не може да бъде причислена към най-плодородните. Тя е хълмиста и силно нарязана от р. Струма и нейните притоци. На хълма Кракра са открити останки от дейността на траките още от ранножелязната епоха. Те са съсредоточени главно в източната половина на билото. Й. Чангова подчертава, че в пласта, отговарящ на тази епоха „никъде в изследваните площи досега не е намерено жилище или ясно изразен културен пласт, а само отделни немногобройни находки" *(Чангова 1981, с. 52)*. Този факт позволява на някои да интерпретират обекта като култов, въз основа на откритите тук фрагменти на тракийска култова керамика. Ние се въздържаме от подобна интерпретация, тъй като данните, с които разполагаме, са не-

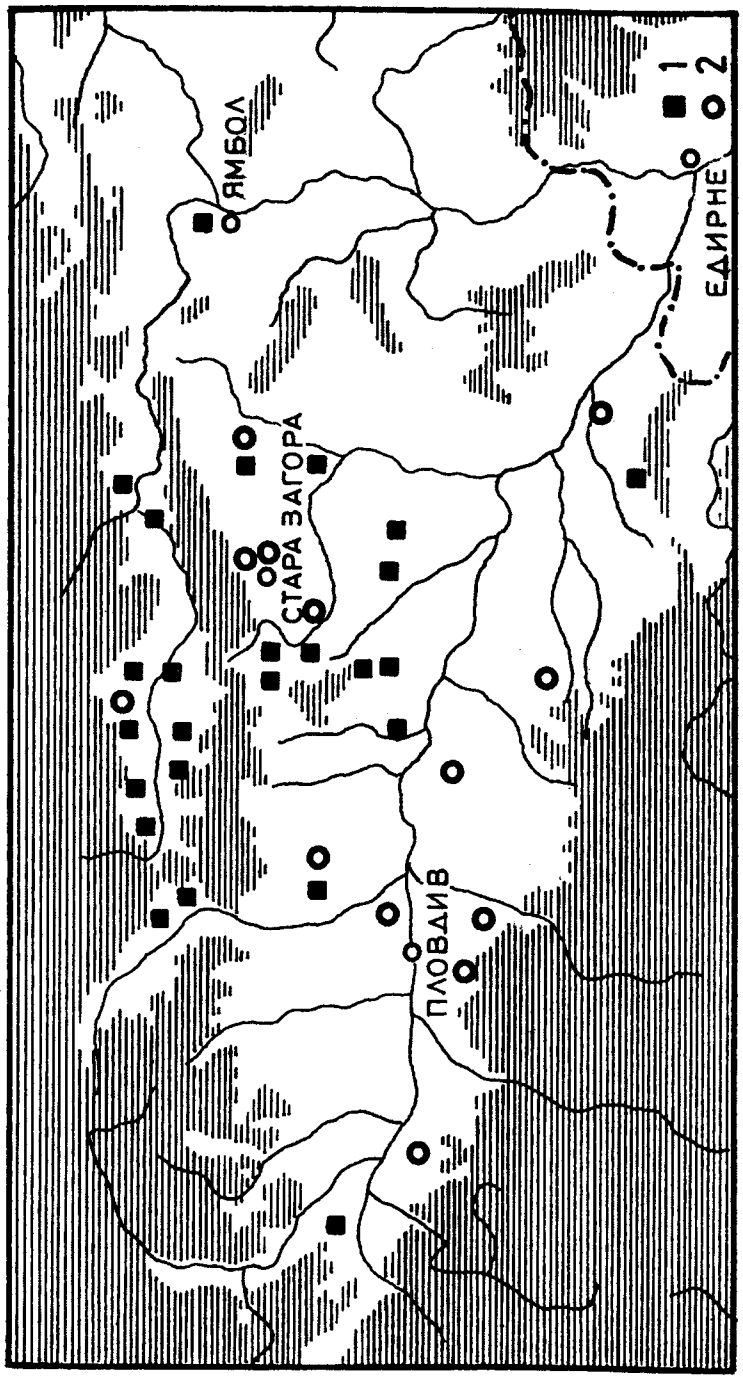

обр. 3
1. Монети на Севт; 2. Монети на Ремесалк II

достатъчни за всякаква интерпретация на функциите на този обект преди IV в. пр. Хр. Тогава билото на хълма Кракра е „обградено със здрави каменни стени и, както показват монетите и керамиката, е поддържало икономически и културни контакти със съседните области... Засега това е най-значимото тракийско селище от предримската епоха в Горнострумската област“ *(Чангова 1981, с. 52)*. Рязката промяна на облика на селището, а още повече и на нивото на цивилизованост на неговите обитатели, са най-впечатляващите факти в историята на този обект.

Й. Чангова с голяма вещина е описала крепостните съоръжения. Селището, преобразено в средата на IV в. пр. Хр., е заемало „цялата равна част на платото, която е била обградена от солидна каменна стена с обиколка над 660 м... Селището е обхващало площ над 35 дка... Крепостната стена е вървяла по ръба на платото“ и прави чупки под тъп ъгъл при промените на посоката. Тя е изградена по принципите, характерни за елинското койне, в псевдоизодомна система в техника емплектон. За лица на зидовете са употребени добре обработени квадри, поставени на сухо. За да прилепнат добре един към друг отстрани камъните са били добре обработени с пила. Лицевата страна също е била обработена - на места в рустика, на места по-прецизно. Пълнежът почти навсякъде е от ломени камъни и глина. Основите са плитко фундирани. По горната страна на някои от камъните е издълбана правоъгълна дупка, а при други - гнезда във форма на трапец-лястовича опашка. Няма съмнение, че посредством тези специално направени вдлъбнатини чрез оловни скоби се е осъществявала връзката между отделните редове от облицовъчните квадри. Друга особеност на строежа на крепостната стена е, че в емплектона от ломени пясъчници и глина, бяха разчистени легла от дървени греди (в някои участъци те са се виждали и отвън чрез квадратни отвори, направени специално за тях). Те са били дебели около 0,20 м, надлъжни и напречни, и са образували скара. Никъде по крепостната стена не са открити специални съоръжения - кули или бастиони. Особеност на тази крепост е присъствието на каменни стълби, по които защитниците са се отправяли до платформата на крепостните стени. Портата се е намирала към северната страна. Тя не е запазена. Косвено доказателство за това е настилката, която е разчистена пред портата на нивото на тракийската крепостна стена. Тя е от едри, варовикови камъни, между които има и речни. За планировката на пространството, заградено от крепостната стена, разполагаме със съвсем малко данни. Само на едно място се е попаднало на правоъгълно помещение от монументална сграда. Открити са и няколко вида архитектурни детайли от постройки *(Чангова 1981, 67-71)*.

Й. Чангова задълбочено разгледа мястото на крепостните съоръжения от хълма Кракра в развитието на елинските строителни техники. За съжаление на места се долавя тенденция да се търсят, макар и нефигурни, факти, доказващи по-ранна датировка на строителството на

тази крепост. Като пример може да се спомене датирането на крепостната стена „в края на V в. пр. Хр. или в началото но IV в. пр. Хр. по начина на фундиране - основата е плитка и се състои само от един ред камъни", *(Чангова 1981, с. 65)*. Този тип фундиране е характерно за значително по-дълъг период от време и това никога не може да бъде сигурен критерий при определяне на хронологията. В заключение на своя анализ Й. Чангова достига до извода: „Както се вижда от приведените аналогии, тракийското селище вероятно е било укрепено към края на класическата епоха, преди завладяването на Тракия от македонците. Това не противоречи и на историческите, и на археологическите данни." *(Чангова 1981, с. 66)*

Както бе споменато, във вътрешността на крепостта бе открито едно помещение от сграда. В него е открит единственият контекст, намиращ се под пласта от керемиди. Там „излязоха значителен брой находки, главно натрошени глинени съдове от северозападния ъгъл - три атически червенофигурни скифоса от т. нар. „керченски стил", които се отнасят към втората половина на IV в. пр. н. е.; от югозападния ъгъл - шест броя тасоски амфори от тип IV В по класификацията на М. Лазаров, които се включват в границите - втората половина на IV и целия III в. пр. н. е.; части от дебелостенен съд с голям обем, фрагменти от керамика, работена на ръка, и късове от дълбоки панички от сива глина във форма на обърнат пресечен конус. Те са имали завит навътре устен ръб и ниско кръгло столче. В югозападния ъгъл беше намерена бронзова монета на Александър III Македонски и една сребърна обеца" *(Чангова 1981, с. 69)*. Л. Гетов говори за амфорен печат от крепостта, като най-западната точка на тасоския внос през I в. пр. Хр. (345-335 г. пр. Хр.) *(Гетов 1995, с. 116)*. С този цитат искаме да подчертаем факта, че въз основа на археологическия материал не може да се говори за по-ранна датировка на промените в облика на обекта на хълма Кракра от средата на IV в. пр. Хр. От керамичния комплекс, открит по време на разкопките, най-точната хронология могат да определят вносните рисувани и чернофирнисови съдове. Независимо от това, че те са достигнали до нас в силно фрагментиран вид, при повечето от тях може да бъде определена формата на съда, с който те са свързани. В селището са били използвани следните форми: скифоси, киликси, кантароси, лекити, арибаловидни лекити, кратери, рибни блюда, амфореуси и различни видове купички. Всички вносни съдове, с малки изключения, могат да бъдат датирани през втората-третата четвърт на IV в. пр. Хр. По-ранни не са открити, а единични са екземплярите от последната четвърт на IV в. пр. Хр. Съвременността на повечето от вносните съдове ни навежда на мисълта, че обитателите на крепостта са ги донесли със себе си. По-късно техният контакт с центровете, произвеждащи и търгуващи с тази стока, не е бил пряк. Прави впечатление разнообразието на вносна керамика, открита на Пернишката крепост, което е значително по-голямо от съдовете,

разкрити в столицата на одрисите - Севтополис *(Чичикова 1984, 66-81)* и е подобно на това, открито в Пистирос *(Archibald 1996)*.

Някои от видовете археологически материали се срещат рядко на тракийските обекти. Те могат да ни послужат при изясняването на етническата характеристика на обитателите на крепостта. Тук са открити 14 фибули. От тях 8 са съвременни на съществуването в крепостта, преди опожаряването ѝ в началото на III в. пр. Хр. Останалите са от времето след възстановяването на живота на крепостта след II-I в. пр. Хр. От осемте фибули една е от т.н. тракийски тип, а останалите седем - от т.н. фригийски или малоазийски тип. Й. Чангова правилно е определила хронологията и типа на тези фибули с една забележка. Към тракийския тип фибули тя е включила и фрагмент от фибула със плоска предна част. Тя повече прилича на фибулите с шарнир *(Чангова 1981, обр. 32/5)*, характерни за културата на Балканския полуостров след I в. пр. Хр. Фригийският тип фибули носят най-различни имена: в България те са известни под името Букьовци, в Югославия Щтрбци *(Димитрова 1966, 125-131)*, в световната литература са популярни като малоазийски тип *(Blinkenberg 1926, 227-228)*. Напоследък по-често използваното им название е фригийски тип фибули *(Muscarella 1967)*. Фибулите от този вид през ранножелязната епоха се срещат предимно в Мала Азия. В гръцките земи е застъпен главно тип XII (с много варианти) според класификацията на Ш. Блинкенберг и то до V в. пр. Хр. Те са откривани предимно като дарове в светилищата. Най-късният контекст от континентална Гърция, в който са открити такива фибули, е гроб от Локрида - от края на V - началото на IV в. пр. Хр. *(Blinkenberg 1926, 227-228)*. Тези фибули продължават своето развитие в Македония през IV-II в. пр. Хр. *(Китановски 1966)*. В Тракия те се срещат в западните райони и докато хоризонта, описан от А. Димитрова *(1966)*, вече отнесохме в IV в. пр. Хр., т. е. във втория хоризонт на богатите погребения *(Домарадски 1994, 18-19; Лазов 1994, с.35)*, то все пак датирането на тяхното разпространение отнасяме също към втората половина на IV и III в. пр. Хр. В съкровището от Чуруг е открита фибула, подобна на сребърните от Тракия. Това съкровище е датирано във втората половина на IV в. пр. Хр., но фибулата от типа на местните форми с билатерална спирала го отнася по-скоро към III в. пр. Хр. Фибулите от крепостта в Перник са сходни с типовете, срещани в Македония през IV-III в. пр. Хр. и са подобни на тези, открити в Пистирос *(Домарадски 1995, с. 65)*. Населението от Балканския полуостров през късножелязната епоха (VI-I в. пр. Хр.), подобно на Иберийския или пък на етруската култура, не следва развитието на латенските фибули, а развива свои типове, отговарящи на вкуса и културния ритъм на местното население. На Балканите през втората половина на I хил. пр. Хр. се оформят три провинции в развитието на фибулите:

- северозападна, включваща Босна, Хърватска и Словения, т. е. илирийска култура.

- южна, включваща Македония и отчасти Албания и Северна Гърция, т. е. македонска култура.

- източна, включваща България, Румъния, Северна Гърция, т.е. тракийска култура. Ареалите на разпространението на фибулите се покриват най-общо с териториите, обитавани от споменатите етноси.

Друг вид материали, които различават този обект от тракийската действителност, са тежестите за стан. Откритият на Пернишката крепост лещовиден вид е масово застъпен в Пистирос. По-рядко той се среща в някои градски центрове в Тракия (Севтополис, Кабиле, Мулетарово и т. н.) и то в контексти, датирани след средата на IV в. пр. Хр. Непознати в същинска Гърция, тези тежести са популярни по северния бряг на Егейско море и в Македония (северната част) *(Bouzek 1996A, с. 118)*. Останалите предмети се срещат както в Македония, така и в Тракия - обеци, триръбести стрели, пръстени, апликации, глинени съдове, правени на колело и на ръка и пр.

Голям принос към разглежданите въпроси има и анализът на монетите, открити на Пернишката крепост. Й. Юрукова отбелязва, че най-ранните антични монети се отнасят към IV в. пр. Хр.: „към тях спадат две отлично запазени сребърни монети на Тракийския Херсонес ... сечени след 350 г. пр. н. е... една анепиграфна сребърна монета“ *(Юрукова 1981, 218-219)*. С тази статия Й. Юрукова поставя началото на научния анализ на анепиграфните сребърни монети - подражания на тасоски статери и драхми. В издадения след единадесет години труд тя вече подчертава, че монетите със силѐн и менада постепенно изчезват от пазара към края на IV в. пр. Хр., тъй като в съкровищата, укрити в последната четвърт на IV в. пр. Хр., те вече не са представени *(1992, с. 31)*. Началото на тяхното сечене е поставено в края на V или началото на IV в. пр. Хр. Стратиграфската им позиция в Пистирос коригира това твърдение и то със сигурност ще трябва да бъде поставено най-рано във втората четвърт на IV в. пр. Хр. *(Youroukova, Domaradzki 1996, с. 230)*. От средата на IV в. пр. Хр. е и една друга антична монета - тетробол на Дамастион „...отсечена в периода 365-350/345 г. пр. н. е. От епохата на македонското владичество е едно малко съкровище от 12 бронзови монети на Филип II и Александър III. Неговото съдържание се допълва от четири случайно открити монети от типа на тези на Александър III“ *(Юрукова 1981, с. 220)*. Резултатите от анализа на античните монети от Пернишката крепост подкрепят изводите, направени на базата на вносната керамика. Преустройството на хълма Кракра настъпва около средата на IV в. пр. Хр. - плюс-минус няколко години. Опожаряването на крепостта е станало в началото на III в. пр. Хр. и тогава тя вероятно е била напусната. Й. Юрукова отбелязва пълното отсъствие на парични знаци през III в. пр. Хр.

Посочените факти позволяват да се изкаже различно от застъпеното в публикацията на резултатите от проучванията на Пернишката крепост мнение - това е македонска и вероятно гранична крепост, построена по времето на Филип II. Тази хипотеза е подкрепена от редица факти: монументалността на крепостните съоръжения, използването на напреднали техники в крепостното строителство за онова време, материалната култура на нейните обитатели и главно времетраенето на живота в крепостта. *(Домарадски 1982, с. 48)* М. Чичикова се отнася към нашата хипотеза със следните думи: ”Струва ни се, че характерът на археологическия материал - керамика, накити и др. е типично тракийско и е в противоречие с тезата на Домарадски.” *(Чичикова 1985, с. 87)*. Тази критика именно ни принуди тук да разгледаме цялостната археологическа ситуация, характерна за крепостта Кракра.

Приведените примери на македонското строителство в Тракия се характеризират с голямото разнообразие на прилаганите техники и плана на основаваните градове и крепости. Анализирайки крепостните съоръжения от Кабиле подчертахме, че „през IV в. пр. н. е. крепостното строителство в Тракия е вече на високо ниво на развитие, и то продължава и през следващите векове. Използвайки най-новите постижения в тази сфера на гръцката и елинистическата цивилизация (рустициране, кули, потерни, използването на хоросан) и прилагайки ги към местните традиции тракийските майстори непрестанно усъвършенствали техниките на строителство на укрепителните съоръжения. Времето на построяването на Кабиле е било всъщност време на изработване от тракийските майстори на на редица разрешения в крепостното строителство, които останали валидни и за следващите, най-малко сто години.“ *(Домарадски 1982, с. 56)*. За разлика от крепостните съоръжения на Кабиле, крепостните стени на Филипополис и Перник са построени от майстори, докарани от южните центрове.Вътрешното лице на „диагоналната“ стена от Небет тепе прилича на крепостните стени от Амфиполис и Стагейра *(Bouzek 1996, 44-45)*, а външното - на тези от Кабиле. Има и участъци от Трихълмието от т. н. „тракийска стена“, които могат да бъдат сравнени с укрепленията от Перник.

Описаните новосъздадени от Филип II градове или крепости в Тракия не изчерпват списъка на опорните пунктове на македонската власт в Тракия (*Кренида - Филипи и др. - вж Гочева 1986)*. Някои от тях като Дронгилон или Мастейра, споменати от Демостен като такива, укрепени от Филип II, са все още нелокализирани. Фрагментарността на нашето познание за селищната мрежа в Тракия не ни позволява да разгледаме в подробности урбанизационната политика на Филип II тук. В досегашната литература нееднократно е подчертавано, че „колонизаторската дейност на Филип II е била насочена към създаване на опорни пунктове в Тракия, за нейното завладяване и по-скоро за завладяването на целия Балкански полуостров. За тази цел разбира се той е избрал такива пунктове, които са били най-удобни за осъществяването на неговата цел“ *(Гочева 1986, с. 71)*. Нашият анализ позволи да предложим някои критерии, използвани от Филип II при създава-

нето на бастиони на неговата власт. Той избягва да нарушава вътрешноплеменните структури и основава своите твърдини на междуплеменни територии, не зачитайки при това вярванията на местните жители. Избира светилища (теменоси), които обединяват населението от отделните региони. При тази си дейност той не разрушава съществуващите икономически традиции и връзки (съществуването на тържища около светилища) (*вж Домарадски 1994, с. 74*), а единствено ги трансформира по начин, удобен за него, без да зачита местните традиции. Но това е само една страна от колонизаторската дейност на Филип II. Случайно бе открита една гробница под могилен насип в м. Вишеград, южно от Тополовград, която съдържаше инвентар на воин. Освен крив боен нож, връх за копие, глинена кана е открит кръгъл щит, използван в Гърция и Македония във втората половина на IV в. пр. Хр. Въпреки че погребението от Тополовград е открито в каменна гробница, то е много близко по състава на гробните дарове до погребенията в цисти, за които ще говорим в следващата глава и по-точно с това от Брестовица. Този факт, съпоставен с високото качество на изграждане на крепостта, разположена недалеч от гробницата, от „елинистическата епоха", позволява, според А. Димитрова, да отнесем комплекса във времето на изграждане на основите на македонската власт в Тракия *(Dimitrova 1980, с. 43)*. Примерът с крепостта при Тополовград показва, че освен големи, т.е. градски центрове, в Тракия Филип II изгражда и мрежа от по-малки военни пунктове.

Освен изграждането на нови селищни пунктове при завладяването на Тракия Филип II реорганизира или само подчинява съществуващите от по-рано икономически и политически центрове. Сведението на Плиний и анализът на крепостните съоръжения на Трихълмието, позволяват да предположим съществуването на тези хълмове и в тяхното подножие на икономически, религиозен, а може би и политически център от времето на Котис I. Филип II вероятно го е реорганизирал, превръщайки го в град. Този извод е направен на базата на името на този център, получено от македонския владетел. Пистирос, емпорион в Тракия, ни дава по-точни данни за преустройството, направено от македонците.

Източната порта е обект на преустройство в началото на втората фаза на емпориона (втората четвърт на IV в. пр. Хр.). След завладяването на Пистирос от македонците тази порта отново е преустроявана - демонтирани са външните кули, а подходът към дървената порта е настлан с речен камък. Настилката запълва цялостното пространство между издадената кула и бастиона и е проследена на разстояние близо 20 м на изток. Настилката покрива субструкцията на стената от кулата, построена при предишното преустройство. Върху тази настилка са открити 14 бронзови монети, от които 9 са на Филип II, 3 на Александър III Велики, 1 постумна на Александър III и 1 т. н. „анонимна македонска". Намерените монети определят времето на настилане на улицата в третата четвърт на IV в. пр. Хр. Освен монетите има и друго доказателство за строителни работи около източната порта, извършени от македонците. Във всички профили в пространството около източната порта ясно личи пласт от отпадъци от обработка на камъни (трошляк), лежащ над първия ***(обр. 4)*** - следа от преустройството на портата по времето на Котис I (втората четвърт на IV в. пр. Хр.). По време на македонското владичество в Тракия в Пистирос съществува само дървената порта с „вътрешна" кула, укрепена от югоизток с бастион *(Домарадски 1995, с. 18)*. С други думи нейната защитна мощ е силно намалена. Резултатите от проучванията на сграда № 1 все още не са подготвени за публикуване. Отделените на този етап на проучвания три фази в живота на тази постройка, подсказват възможността по това време и тя като източната порта да е преживяла реконструкция. На юг от източната порта също са проследени промени от това време - реконструкцията на трасето на отводнителния канал и оформянето на процеп в крепостната стена за изливане на водите от него. Тук е приложена техника на свързване на каменните колони с каменна основа посредством пласт от олово. Въпреки промените Пистирос запазва своята роля в икономическия живот на тази част от Тракия. Най-добро свидетелство за това твърдение са публикуваните в тази книга македонски монети, намерени в Пистирос.

Неведнъж вече подчертаната тенденция в политиката на Филип II спрямо Тракия да не нарушава племенните структури е най-ясно изразена в това, че одрисите са оставени с автономен статут. Тук продължава да се развива тракийската култура със своя ритъм и тенденции, различни от другите части на Тракия, под прекия контрол на македонците. Това може да се проследи в селищните пунктове, но най-ярко личи в развитието на гробничната архитектура.

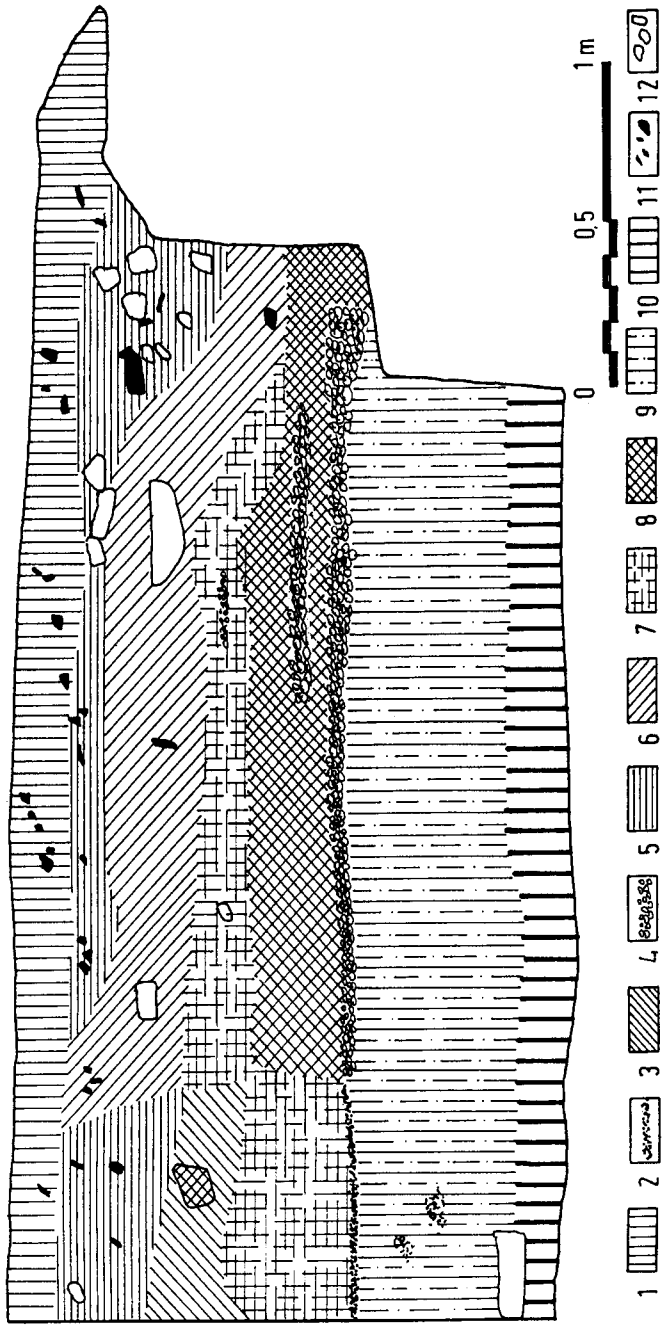

обр. 4
1. Хумусен пласт; 2. Пестно от въглени; 3. Глинесто петно; 4. Трошляк; 5. Тъмно сиво-кафява почва; 6. Кафява (с жълтеникав оттенък); 7. Сива почва; 8. Светло сива почва; 9. Кафява почва; 10. Материк; 11. Замазка; 12. Камък

СЕВТОПОЛИС

На територията на одрисите Севт III основава Севтополис.Той неведнъж е бил обект на подробна характеристика. В настоящия труд ще се спрем на най-важните аспекти от характеристиката му. Публикацията с резултатите от неговото проучване все още се бави. Първите два тома *(1984)* разшириха нашите знания относно резултатите, постигнати при изследването му. Съпоставяйки данните от статията на Д.П. Димитров *(1957)*, книгата на М. Чичикова *(1970)*, първата по-задълбочена информация, излязла на английски език *(Dimitrov-Cicikova 1978)*, с конкретните данни за материалната култура, нумизматичния материал и публикацията на някои от могилите *(К. Жуглев и Л. Гетов)* можем да получим възможно най-пълната на този етап картина.

Севтополис е основан върху „малко тракийско селище, разположено вероятно около укрепената царска резиденция“ *(Димитров 1984 с. 12)*, съществуващо по времето на Филип II, т. е. основана няколко десетилетия преди локализирането на града. Той е бил ограден със стени, изградени от кирпич на ниски каменни основи с равна горна повърхност. Лицевата и гръбната повърхност е построена от по два реда по-големи ломени камъни с равна външна повърхност. От тях долният ред е изграден малко напред и образува банкета на стената. Камъните имат неправилна форма. Само при кула № 2 са издялани като четвъртити блокове, при които има следи от рустициране. Пространството между лицевите страни е било изпълнено с по-дребни ломени камъни, споени с кал. Над каменните основи са се издигали кирпичени стени, изравнявани с дървени греди, приковани помежду си с дълги железни гвоздеи. На северозападната крепостна стена, която е обърната към полето, са се издигали четири кули - две ъглови и две междинни, разположени симетрично от двете страни на портата, оформена като голяма кула. Кулите имат почти квадратен план и се издават пред куртината на стената. Югозападният фронт на града, следващ брега на р. Тунджа, е защитен с бастиони. Два бастиона фланкират непосредствено отвора на югозападната порта, а третият е разположен между портата и западната ъглова кула. Явно е, че цялата отбранителна система е съобразена с по-сигурната или по-слабата естествена защитеност на местността *(Чичикова 1985, с. 88)*.

Градоустройственият план на Севтополис е вече анализиран в научната литература. Ще се ограничим само да представим основните му компоненти. Той е построен по предварително изработен, в стила на т. н. Хиподамова система, план. Броят на улиците не може да бъде определен със сигурност, но с доста голяма вероятност могат да се реконструират 8 надлъжни и 5 трансверсални. Те са настлани с дребни речни камъни. Една от особеностите на плана е откроването в уличната мрежа на две главни артерии, които са по-широки от останали-

те и извеждат до главните градски порти. Затворената площ от крепостните стени е била застроена изцяло. Тук също имаме пълно единство между плана на града и крепостните стени и тясна зависимост между главните улици и портите. Територията на града е разделена на квартали с правоъгълен план с удължени пропорции в посока север-юг и броят на жилищата в тях е различен, обикновено 2-3. В Севтополис са засвидетелствувани и трите типа на къснокласическото и елинистическото гръцко жилище. Агората на този град е разположена почти в центъра на града. Локалната особеност на плана на Севтополис е цитаделата, намираща се в северния ъгъл на града *(Чичикова 1985, 88-89)*. В нея според Д. П. Димитров са открити руините на дворец-храм. Той го отъждествява със споменатото в надписа "светилище на Великите богове". То има преддверие, дълго 40 м и широко 5 м, разположено по дължината на сградата. Вътрешността е разпределена твърде неравномерно. Почти половината на пространството е отделено в обширна зала, дълга 18 м и широка 12 м. Нейният вход е откъм преддверието. В нея открити останки от богата стенна мазилка. Сред залата се е намирала правоъгълна площадка - есхара. Останалата половина на сградата е разпределена на три двойни помещения, изолирани едно от друго. В средното помещение във вътрешното отделение се е намирала стълбата, която е водела към втория етаж. В едно от тези помещения е открита втората есхара. В съседство с нея е открит известният надпис от Севтополис. Дворецът-храм от Севтополис свързва елинистическите с местните традиции в архитектурен и култов аспект. Според Д. П. Димитров при агората са останали частично разкопани основите на светилището на Дионис, също споменато в надписа. Планът на този хиерон поради големите разрушения не можа да бъде установен *(Димитров 1957А, с. 75)*.

Севтополис остава и до ден днешен единственият почти цялостно проучен селищен пункт от територията на одрисите от ранноелинистическата епоха. Частично проучени са две други селища: Симеоновград, м. Асара и Мезек, м. Калето. В м. Асара край Симеоновград при проучването на средновековната крепост са открити останки от късножелязно селище. Не са открити останки от жилища, а намерените два големи съда могат да сочат жилищно ниво от тази епоха. Средната дебелина на културния пласт от късножелязната епоха достига до 0,60 м. В него са открити различни материали - местни глинени съдове, вносни от целия IV и първата половина на III в. пр. Хр. (атически рисувани, чернофирнисови, тип „Западен склон на Агората", амфори), монети на Кардия, Филип II, Лизимах, Томи и пр. *(Аладжов-Димов 1993, 26-31)*. Според информацията на И. Петров при прокопаване на канал в подножието на това селище е открита пещ за строителна керамика (калиптероси). В м. Калето, непосредствено до югозападния край на с. Мезек, под средновековната крепост и северно от нея, са разкрити жилища и ями от късножелязната епоха. На това селище са намерени

местни и вносни глинени съдове, амфори, строителна керамика (антефикси, сими, керемиди), монети на Аполония Понтика, Маронея, Абдера, Филип II, Лизимах, а в НАМ София се съхранява сребърна апликация (украсена с мотиви от т.н. животински стил). Въз основа на известния до този момент материал може да се твърди, че след ранножелязната епоха (около втората четвърт на IV в. пр. Хр.) селището преживява разцвет *(Миков 1933, с. 163; Велков 1937, 120-123; Аладжов-Петров 1985, с. 58)*. И в двата случая селищата възникват през ранножелязната епоха, а в началото на IV в. пр. Хр. в тях се появяват масово вносни предмети - съдове, амфори, строителна керамика, монети. В публикациите на резултатите от проучванията на тези обекти не е споменато прекъсване на живота или следи от пожар около средата на IV в. пр. Хр. Това е косвено свидетелство за нееднократно подчертаната политика на Филип II към икономическата инфраструктура на Тракия - запазването ѝ, а по възможност, даже нейното обогатяване.

Следващият пример в това отношение е селската вила на брега на Мандренското езеро, проучена от П. Балабанов. Изследвана е само нейната западна част, защото по-голямата ѝ част е унищожена от ерозията на брега на езерото. Авторът на проучванията я определя като тюрсис по традицията в българската литература, започната от Д. П. Димитров *(1958)*. В античния свят в къснокласическата епоха не се срещат вили с външни кули, а такава е зарегистрирана по западната стена на вилата. Подобна кула е открита в цитаделата в Севтополис, което още повече оправдава автора за използването на толкова неопределениия термин „тюрсис". П. Балабанов датира построяването на тази вила около средата на IV в. пр. Хр., а нейната гибел поставя „в началото на II в. пр.н.е., не по-късно от първата четвърт на века." *(Балабанов 1984, с. 35)*. Авторът отбелязва, че през втората половина на III в. пр. Хр. обектът е претърпял частична реконструкция. Не споменава за никакви промени или пък сътресения в живота ѝ през третата четвърт на IV в. пр. Хр. Необезпокояваното съществуване на този стопански център, в който е резидирала тракийска аристократична фамилия по време на завладяването на Тракия от македонците, е още едно доказателство за политиката на Филип II към Тракия.

Липсата на проучвания на селищата около проходите през Източна Стара планина, т.е. в долините на Голяма и Луда Камчия и Провадийска река, не позволява да определим съдбата на тази зона, която е под контрола на одрисите от създаването на тяхното царство. За съдбата на тези земи при управлението на Филип II и Александър III може да се съди единствено въз основа на погребалната архитектура и начина на погребване.

В земите на север от Стара планина отражението на покоряването на Тракия от Филип II не се проследява. Селищата в южните и западните части на Североизточна Тракия са проучени в незадоволителна степен. На Шуменската средновековна крепост са открити останки

на укрепено тракийско селище с площ 17 дка, а ако включим и втория пръстен от укрепленията, тогава цялата площ е 25 дка. Според В. Антонова крепостната стена е изградена през V в. пр. Хр. Сумарно публикуваните резултати от проучванията не позволяват да направим критичен анализ на предлаганите от авторката на проучванията хронологически граници на живота в тази крепост през късножелязната епоха. Споменатите в последната публикация монети, открити по време на проучванията, позволяват да ограничим хронологическите й граници: „Съвременна на жилищата и керамиката от северозападния сектор на крепостта е една колективна находка от 21 добре запазени бронзови монети, от които 18 от Филип II Македонски и 3 от Александър III Велики. Те се откриха в разрушена полувкопана землянка. Освен това от различни места произхождат единични монети от същите владетели." *(Антонова 1995, с. 15)*. За разлика от подробната публикация на материалите от Перник В. Антонова в своите информации за селището под Шуменската крепост обнародва единични предмети от късножелязната епоха. Макар те да са характерни за V-IV в. пр. Хр., тя без да посочва основания, датира продължителността на живота тук чак до II в. пр. Хр. В. Антонова непрекъснато сравнява този обект с крепостта „Бобата" при с. Осмар. Тя е разположена само на няколко километра югоизточно от селището под Шуменската крепост. Ц. Дремсизова е правила сондажни проучвания на тази крепост. Тя изрично датира съществуването й в IV-III в. пр. Хр. *(Дремсизова-Антонова 1960, с. 5)*. С други думи две твърдини с големи размери и подобни укрепления не могат да съществуват само на няколко километра една от друга. Логично е обяснението, че едната наследява другата. По-ранна е безспорно тази под Шуменската крепост. Големината и укрепленията на късножелязната крепост край Шумен говорят за селищен център, без да можем да кажем какви функции той е изпълнявал. Възможното време на опожаряване на това селище съвпада с началото на възникването на редица нови селища - Кралево, Сборяново (Хелис), Тиризис и даже Бобата. Същото се забелязва, както ще видим във втората част на този труд, и при некрополите. Промените съвпадат с активната дейност на Лизимах в тази част на Тракия *(Домарадски 1992, 100-101)*. Т. Стоянов обръща внимание на мястото на Шуменската крепост в живота на тракийските племена още от V в. пр. Хр., когато за пръв път се забелязва обособяване на династични родове в тази част на Тракия. Според него тя вероятно е на територията, подчинена от Филип II още в 341 г. пр. Хр. *(Стоянов 1997, 79-80)*.

Още по-незначителни следи са оставили македонските владетели в Северозападна Тракия. Картината в известна степен е отражение на състоянието на проучванията. В тази част на Тракия досега са правени археологически разкопки на 21 селищни обекти. В повечето случаи пластът от късножелязната епоха е случайно откриван, главно при разкопки на антични или средновековни крепости или пък при краткотрайни сондажни проучвания на застрашени от унищожаване обекти. Публикуваната информация в тези случаи е нищожна и се свежда обикновено до забележка, че са открити материали от късножелязната епоха. С други думи не селищните обекти са в основата на твърдението, че не може да се проследи отражението на македонското присъствие в развитието на тракийската кулутура в тази част на Тракия. Това твърдение може да се изгради единствено на базата на нумизматичните материали, които ще разгледаме в третата част на този труд.

При северната част на тракийските земи, разположени на юг от Дунава, не може да се отмине и тракийското селище на хълма Царевец. Тракийските материали от това централно и играещо значителна роля в икономическия живот на Тракия селище са публикувани сумарно *(Домарадски 1992, 101-102)*. Поради липсата на подробни данни за историята му не бихме могли да кажем, дали то е било засегнато от набезите на Филип II или Александър III. Безспорно, подобно на много други селища от североизточната част на Тракия, то преживява разцвет през III в. пр. Хр. Но според нас със сигурност в бъдеще ще бъдат публикувани данни, свидетелстващи за намеса на споменатите македонски владетели в неговото развитие.

Политическото подчинение на отделните области е различно. Родоватa територия на одриската държава остава с политическа автономия (държавата на Севт III), гетската, трибалската, мизийската и вероятно още територии с неизвестни за нас имена остават извън или със статут на автономия спрямо македонската власт. Политическото присъствие на македонците в Тракия влияе в различна степен на нейното културно развитие.

Трите града от долините на р. Марица и р. Тунджа, проучени в различна степен, показват голямо разнообразие, произлизащо от редица фактори. Необходимо е да се подчертае различната политическа съдба на тези градове. Разликите в прилаганите градостроителни принципи между Севтополис и Кабиле показват участието на майстори от различни школи в гръко-македонския свят в тяхното изграждане. Това е напълно обяснимо, ако се има пред вид, че създаването на облика на тези градове е политически акт и то свързан с различни политически сили.

ПОГРЕБЕНИЯ И ГРОБНИ СЪОРЪЖЕНИЯ

В развитието на тракийските богати погребения са отделени пет хоризонта *(Домарадски 1986; Domaradzki 1997)*. В първия хоризонт ***(обр. 5)*** гробните конструкции са много различни, най-впечатляващи са каменните гробници без дромос, т.н. саркофаген тип. В останалите погребения от този хоризонт гробните съоръжения са ями и каменни конструкции, покриващи или ограждащи гробната яма. Гробните дарове в първия хоризонт са най-разнообразни и най-богати. Украшенията са предимно от злато, по-рядко от сребро или бронз (златни гривни, златни фибули, златни омегообразни обеци - тип, наложил се по-късно из цяла Тракия, пръстени, торкви и най-интересното сред тях - нагръдници, които винаги се срещат в погребенията от този хоризонт, но само южно от Стара планина. Те са символи на притежаваната власт от аристокрацията на одриския династичен дом *(Венедиков 1994)*. Въоръжението, макар да откриваме пълни набори, няма елементи на пищност и представлява типове, използвани в ежедневието: едноостри мечове, върхове на копия, бронзови върхове на стрели, ризници. Шлемовете са редки и произхождат от унищожените гробни комплекси. Съдовете, метални и глинени, са произвеждани както в континентална Гърция, така и в Мала Азия и в по-голямата си част съставяват набори от сервизи за угощения: фиали, кантароси, амфори, ритони, хидрии, ситули, кани. Освен това се срещат и тоалетни принадлежности: огледала, алабастрони, амфориски и др. В отделни случаи като погребални дарове са дадени амулети, характерни за тракийската култура, канделабри, лампи, дървено легло. Първият хоризонт започва в края на VI в. и продължава до началото на IV в. преди Хр. Началото на втория хоризонт (375 г. пр. Хр.) е белязано с промени както в гробните конструкции, така и в погребалните дарове. Тук се появява куполната гробница или гробницата с дромос и врата за многократно посещение и в отделни случаи за многократно използване. В литературата *(В. Миков, Ив. Венедиков)* неднократно е подчертавана връзката на куполните гробници с култа към мъртвия при долмените в югоизточна Тракия. Тъй като началото на втория хоризонт на богатите погребения съвпада с възцаряването на Котис I трудно е да се говори за промяна в култа към мъртвите, а по-скоро за налагане на старата-нова традиция при този култ в земите, управлявани от него. В гробовете от този хоризонт не се срещат нагръдници. В единични гробове са откривани златни венци - символ, по атинска традиция, на скрепен договор или пък отличителен белег за чужденец. Те са намирани в земи, които са били важни за Котис I, както може да се съди от неговото преустройство на емпорион Пистирос. Котис въвежда в Тракия не само обичая с поставянето на венци. В гробните комплекси или съкровищата откриваме следи и от друг - подарявани сервизи за пиене, в ня-

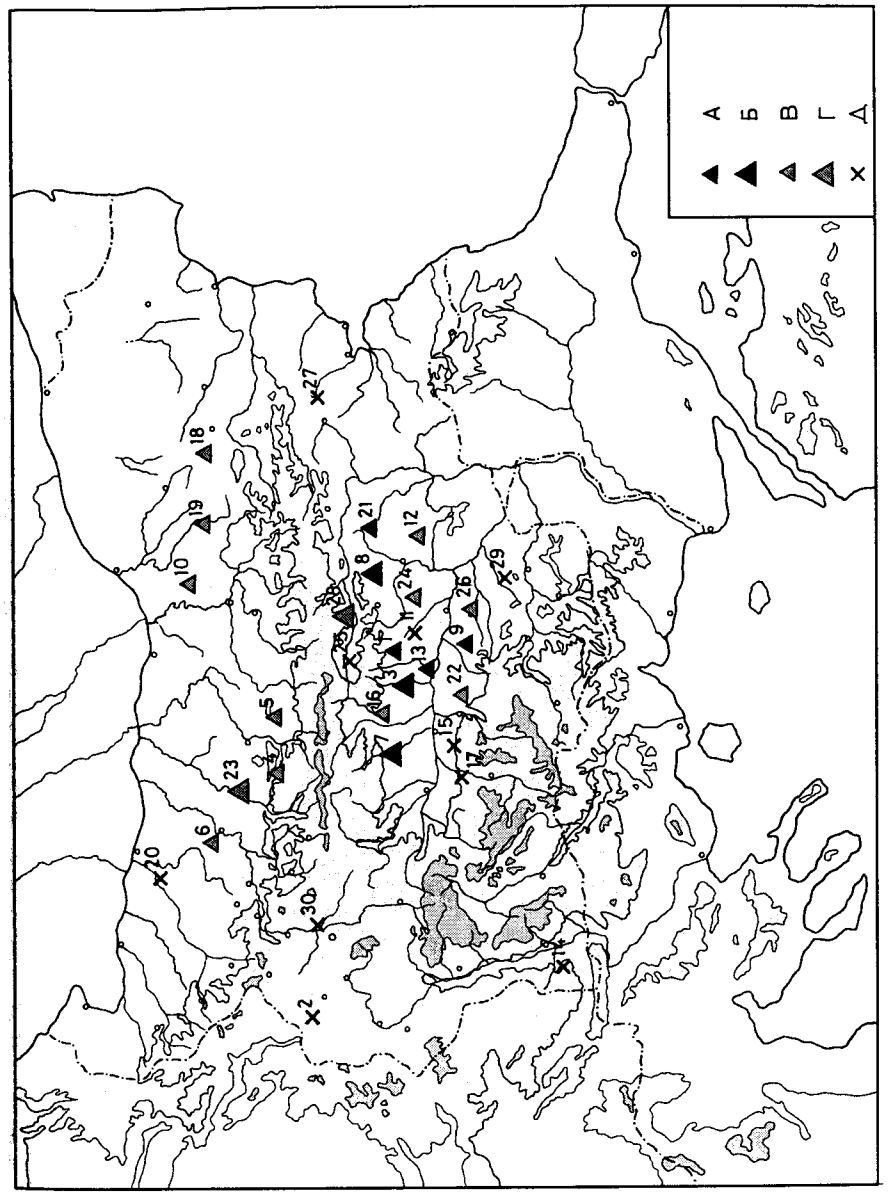

обр. 5

А - Погребения без монументално гробно съоръжение: Братя Даскалови (1), Езерово (9), Опълченец (13), Старо село (21)

Б - Погребения с монументално гробно съоръжение: Брезово (3), Дуванлий (7), Дълбоки (8)

В - Погребения с пълно воинско снаряжение: Голяма Желязна (4), Дебнево (5), Драшан (6), Копривец (10), Новоселец (12), Песнопой (16), Руец (18), Светлен (19), Татарево (22), Трояново (24), Хасково (26)

Г - Воински погребения под каменна могила: Торос (23), Шипка-Шейново (28)

Д - Погребения с елементи на пищност: Брезнишко (2), Ловец (11), Палат (14), Перущица (15), Равногор (17), Софониево (20), Търничени (25), Чукарка (27), Динево (29), Софийско (30)

кои случаи с надпис кой ги е дарил. Фиалите или каните с надписи, съдържащи имената на Котис или неговите наследници, определят територията, която е била обвързана с тяхната държава. Във втория хоризонт, за разлика от първия, където преобладават сервизи за пиене (метални или глинени) - внесени от атически и други елински работилници, сервизите са производство на местни ателиета (фиали, кани, чаши, ритони, скифоси и пр.), само глинените съдържат все още произведения на атическите работилници ***(обр. 6)***. Развитието на местното тракийско производство може да се проследи и при други изделия, откривани в погребенията от този хоризонт. Става дума за апликациите за конска амуниция, украсени с мотиви, характерни за т.н. звероинен стил. Този вид предмети не се срещат в гробовете от първия хоризонт, докато във втория те са един от компонентите, отразяващи новия дух на одриската държава. Апликациите към конска амуниция превръщат универсалния феномен „пищни гробове“ в явление с подчертано тракийско лице *(Домарадски 1994)*. Третият хоризонт на богатите погребения започва в последните години на IV в. пр. Хр. и е смес на тракийските традиции с елинистическата мода ***(обр. 7)***. Разпространението на гробовете от този хоризонт отразява промените в политическото деление на Тракия. В него отбелязваме разцвет в строителството на гробници. Освен гробници в третия хоризонт се срещат и погребения в ями, оградени или покрити с каменни конструкции. От погребалните дарове най-характерен елемент са погребалните венци: глинени, позлатени плодове, прикрепени към бронзова тел. Обичаят да се даряват починалите с подобни венци става популярен в цялото елинистическо койне *(Masiello 1984)*. Появата на този елемент в погребалната практика на управляващата прослойка в Тракия съвпада със завръщането ѝ от армията на Александър Велики. Друга характерна черта на погребенията от хоризонта е присъствието на специфични типове златни накити - огърлици, обеци, пластинки, сферични апликации и пр., продължение на старите местни традиции. В тези комплекси импортната керамика е съвсем оскъдна и при покойниците се поставят главно лекити, лакримарии и алабастрони, довод за силното елинизиране на представителите на тракийската аристокрация. При другите глинени съдове се увеличава количеството на произведените в местните ателиета, появяват се нови форми ойнохое. Продължава традицията да се поставя в гробовете използваното въоръжение. Нов елемент са също стъклените мъниста, глинените лампи, които заместват бронзовите, срещани в по-ранните хоризонти. Всички изброени гробни дарове, подобно на погребалните венци, са част от гробния инвентар на погребенията от елинистическото койне. С други думи в тях са погребани индивиди, приели елинистическите нрави. Освен новите елементи в задгробния живот те получават, макар и спорадично, и предмети, срещани в по-ранните хоризонти: ситули, пръстени, глинени амфори, бронзови ойнохоета, кани и др. съдове, канделабри и лам-

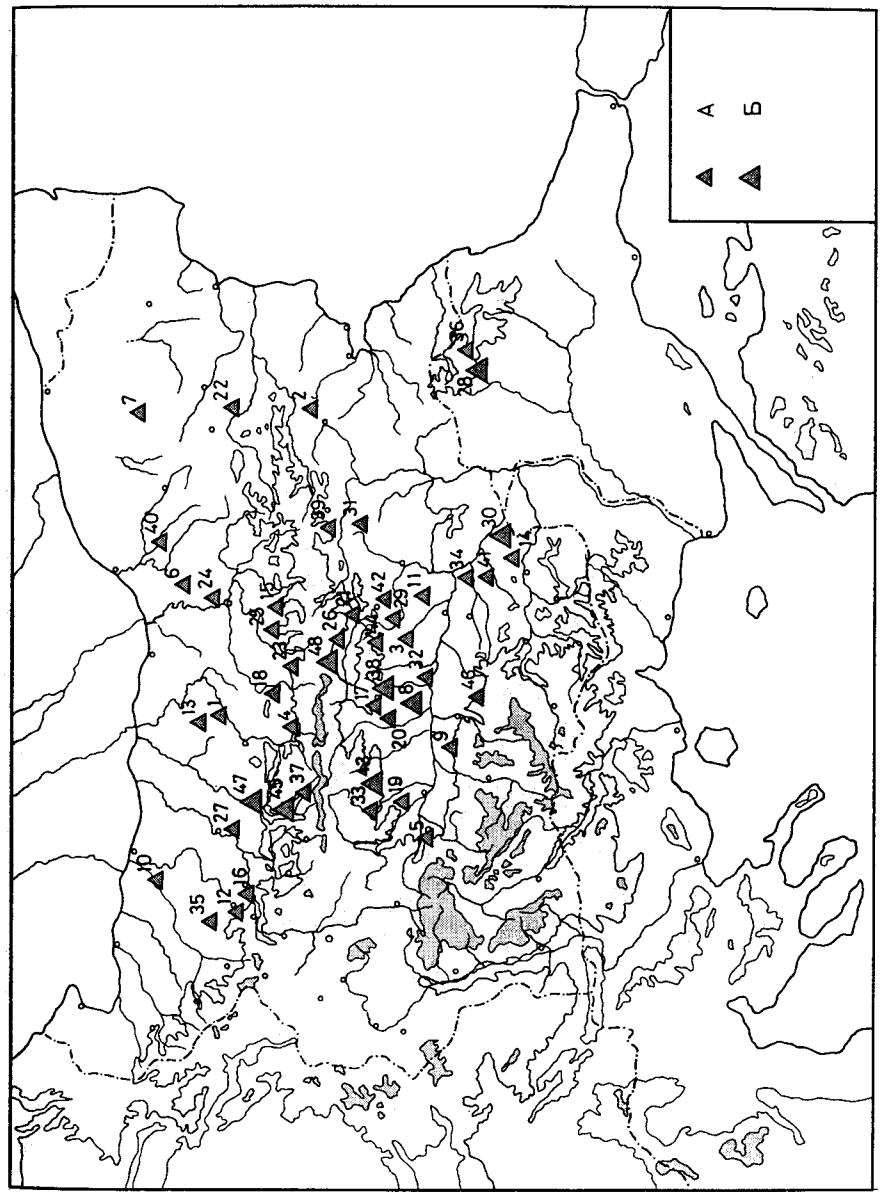

обр. 6

А - Погребения на представители на аристокрацията: Александрово (1), Балабанчево (2), Бедняково (3), Белиш (4), Белово (5), Борово (6), Браничево (7), Брестовица (9), Букьовци (10), Венец (11), Враца (12), Вълчитрън (13), Вълчо поле (14), Големаните (15), Горна Кремена (16), Горни Домлян (17), Градница (21), Долно Левски (19), Домлян (20), Зимница (21), Злокучене (22), Иванковци (23), Изгрев (24), Капиново (25), Казанлък (26), Казачево (27), Лясково (29), Младово (31), Оризово (32), Панагюрище (33), Поляново (34), Пудрия (35), Раклица (36), Рибарица (37), Сборище (39), Сваленик (40), Славяново (41), Стара Загора (42), Сърневец (44), Тополово (46)

Б - Групи от богати погребения: Брезово (8), Лозенград (28), Мезек (30), Розовец (38), Стрелча (43), Тетевен (Васильово) (45), Торос (47), Шипка-Шейново (48)

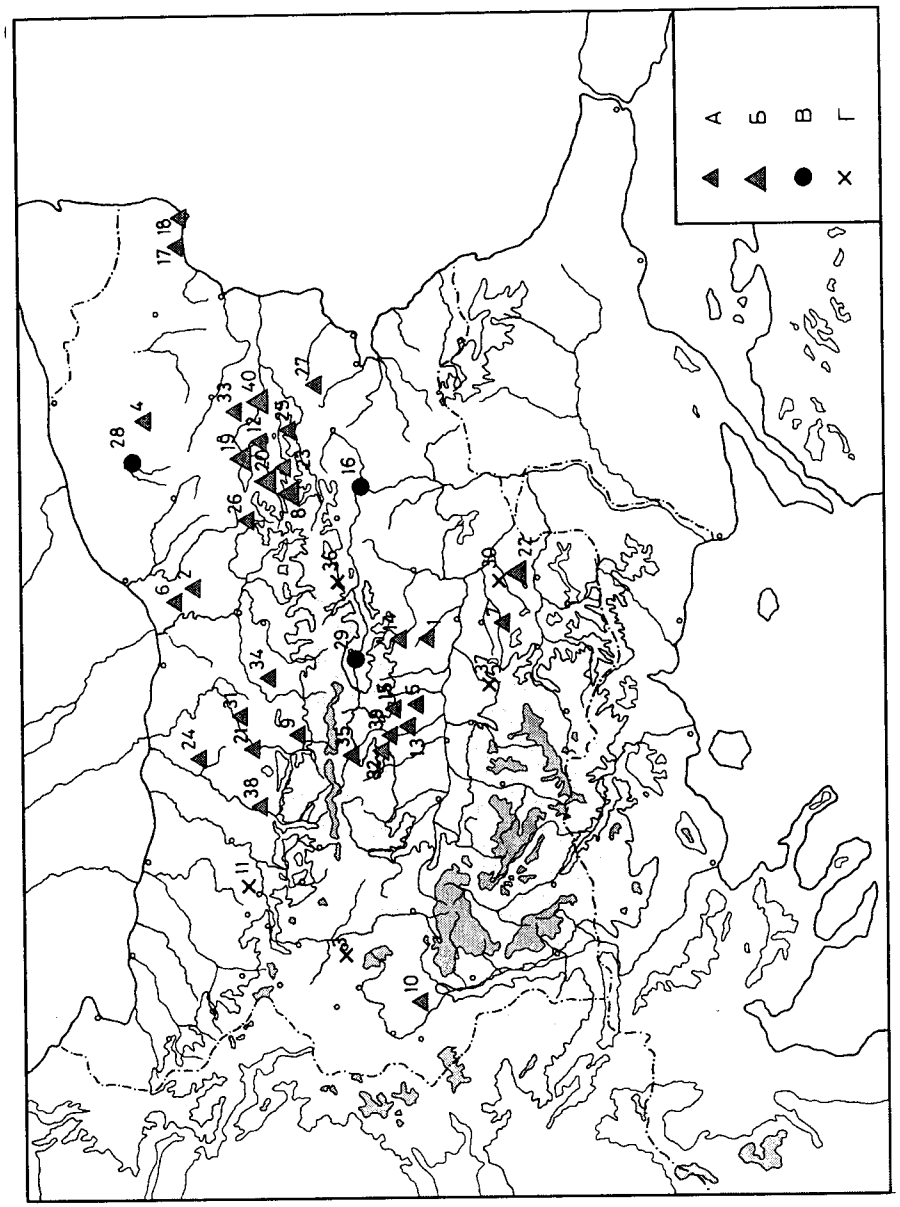

обр. 7
А - Богати погребения: Бедняково (1), Борово (2), Браничево (4), Брезово (5), Брестовица (6), Войводово (7), Гумощник (9), Долна Козница (10), Драгоево (12), Дрангово (13), Елхово (14), Зелениково (15), Каварна (17), Калиакра (18), Ловеч (21), Маломир (23), Плевен (24), Риш (25), Долна Росица (26), Руен (27), Смочан (31), Старо Ново село (32), Староселска (33), Столът (34), Сърнегор (35), Торос (38), Хисаря (39)
Б - Групи от богати погребения: Върбица (8), Кралево (19), Кьолмен (20), Маджарово (22), Янково (40)
В - Градски центрове: Кабиле (16), Сборяново (28), Севтополис (29)
Г - Погребения с елементи на пищност: Бояна (3), Долна Кремена (11), Славяново (30), Твърдица (36), Тополово (37)

пи. Гробните конструкции са много разнообразни и различни за отделните райони на Тракия. Въз основа на резултатите от анализа на погребалните венци от некропола на Аполония Понтика Я. Младенова определя последната четвърт на III в. пр. Хр. като време на проникване на тази мода в Тракия. Същата авторка вижда долината на Марица като трасе, по което се разпространява модата на увенчаване на мъртвите с бронзови венци *(Младенова 1963, с. 290)*. Картината става по-сложна в края на третия хоризонт (средата на III в. преди Хр.), когато традицията на пищните погребения отживява и в следващите векове се появява спорадично в отделните части на Тракия. Последните два хоризонта - четвърти и пети тук няма да характеризираме.

Група от няколко погребения оформят преходна група между втория и третия хоризонт на богатите погребения по отношение на състава на погребалните дарове - Мезек, Скалица, Калояново, Пловдив, Чернозем. Всяко от тези погребения ще разгледаме поотделно. В гробовете от Скалица и Калояново са открити златни нагръдници. Тъй като тези две погребения се намират недалеч едно от друго, тази особеност вероятно се дължи на процесите, настъпващи около новосъздадения град Кабиле. Погребението от Скалица е открито случайно. Под каменна могилка, вероятно на нивото на античния терен, покрита със земен насип, е разкрит гроб чрез трупополагане с богат инвентар: златен нагръдник, бронзов пръстен, ситула и ойнохое, глинен скифос и амфора. Според откривателите тук също е била намерена златна фибула и друг бронзов съд, впоследствие загубени. Т. Иванов отнася това погребение във „втората половина на IV в. пр. Хр. Това е периодът на македонското владичество в Тракия и ранният елинистически период" *(Иванов 1960 с. 46)*. М. Рехо доуточнява хронологията на скифоса от това погребение в третата четвърт на IV в. пр. Хр. *(Рехо 1992, с. 32)*. Значително по-богато е погребението от Калояново. Подробен анализ на целия комплекс е направен от М. Чичикова. *(1969)* Това ни позволява да обърнем внимание на „странните" елементи за развитието на богатите погребения в Тракия. Могилата не е проучена цялостно. В случайно открита гробница, покрита с мазилка с рисувани орнаменти, е разкрит гроб чрез трупополагане, а в предверието - скелет на кон. Погребаният е придружен от следните дарове: златен нагръдник, златни пластинки, два фрагмента от сребърен съд (фиала?), сребърни апликации с медни халки, бронзов шлем, бронзова ситула, фрагменти от т.н. местен бронзов съд, фрагменти от други бронзови съдове, бронзова цедилка, бронзова лампа, бронзова халка със затваряне от типа Steckverschluß, железен лемеж, железен меч, крив боен нож, желязно ножче, железни върхове на копия, накрайник на копие, железен кантелабър, желязна юзда, мъниста от маркизит и пирит, съдове, правени на колело, две амфори, арибаловиден лекит, лекане, два скифоса и пелике. Хронологията на предметите, поставени като гробни дарове в Калояново, се вмества в доста широки граници. Най-ранните матери-

али могат да бъдат отнесени към първата половина на IV в. пр. Хр. - бронзов съд, бронзова лампа и пелике. Местен бронзов съд е намерен в комплексите, където са застъпени сервизите за пиршества, използвани при тракийските обреди (ситула, фиала, кана, паница) и то от втория хоризонт на богатите погребения. Преобладават материалите, които могат да бъдат отнесени около средата на същия век, което позволи на М. Чичикова да датира това погребение във втората четвърт на IV в. пр. Хр. Откритата в устата на погребания кон бронзова халка отнася цялото погребение значително по-късно, т. е. най-рано към края на третата четвърт, а по-вероятно в края на същия век. Халката със затваряне от типа Steckverschluß, която се разпространява в Тракия наред с появата на изделия на латенската култура, е най-късният предмет от този контекст. Халките от този тип са използвани в Тракия при юздите. Най-добре запазената юзда с подобни халки е открита в гроб 16 от некропола в Карабурма. Подобни халки са открити в тракийските погребения в райони, където са отбелязани интензивни контакти с латенската култура, а дори и нейното присъствие (Кралево, Севтополис, Мезек, Малкото кале, Търнава, Комарево, Зеленико-во, Панагюрски колонии, Вискяр). С други думи погребението от Калояново не може да изпревари датировката на първите материали на латенската култура в източната част на тракийските земи. Те се появяват не по-рано от края на IV в. или по-масово на прелома IV/III в. преди Хр. *(Домарадски 1984; Kull 1996 p. 428-430, Abb. 8)*. В гробните контексти от Калояново и Скалица се проследява смесване на представените традиции в подбора на предметите, придружаващи представителите на тракийския династичен дом в отвъдния свят. Както вече бе подчертано повечето от даровете са характерни за втория хоризонт, но не липсват и такива от третия - лекит, канделабър или бронзова лампа. Откриването на нагръдници, характерни за първия хоризонт на богатите погребения, навежда на мисълта, че е възможно в тези случаи да се сблъскваме с погребалните традиции на нов парадинастичен дом, който иска да се свърже със старите традиции на одриската аристокрация.

Подобни процеси най-вероятно отразява и некрополът при с. Мезек. Откритата случайно куполна гробница е била обект на допълнителни проучвания. Тук са направени разкопки в самата гробница и пред входа ѝ. Тези проучвания, както и подробното събиране на информация от местното население, позволиха на Б. Филов да разграничи две фази на използване на гробницата *(Филов 1937, 90-91)*. Анализът на публикуваната информация от Б. Филов дава възможност да видим в друга светлина разположението на инвентара в самата гробница. Върху дясната урна в куполното помещение са били поставени предметите, обнародвани под № 43, 46 и 50, т. е. железен нагръдник, фрагмент от железен меч, кръгло горено желязо с отпечатъци от груба материя върху него - предмети, свързани с въоръжението. Върху лявата урна са били поставени предметите, публикувани под № 17, 18, 21, 22, 23 и 24, т. е. бронзова амфора, бронзова кана, крушовиден съд, ситула, бронзов котел и бронзов леген (плитка паница с голям диаметър) - съдове от сервиз за пирове. В куполното помещение са открити също всички глинени амфори и части от канделабър. В първото четвъртито отделение са намерени бронзови лампи и останалите части от канделабъра. В коридора на гробницата са разкрити предметите, публикувани под № 1, 2, 19, 20, 27, 35, 38, 42 и 44, т. е. две златни апликации, златна кръгла розета, бронзов аскос, фрагмент от друг бронзов съд, бронзова лампа, бронзова халка (също със затваряне от типа Steckverschluß), бронзова фибула, сребърна шпора. Тези предмети по състав приличат на откритите в двете погребения под пода на правоъгълните отделения. Част от тях са от конска амуниция. Известно е местонахождението на 27 предмета, т. е. близо 50% от намерените в гробницата дарове. Разпределението на предметите в куполното помещение и други части на гробницата според тяхната функция показва, че те са разкрити така, както са били поставени при последното използване на гробницата. Погребалните венци и монети, открити във „вторичните" гробове от правоъгълните отделения, както и някои от украсите, датират тези погребения в третия хоризонт на богатите погребения, а по-точно в края на първата четвърт на III в. пр. Хр. Но това не е било последното използване на гробницата - хронологията на украсите от колесница, златните апликации и шпората са свидетелството за още едно нейно използване. Апликациите за колесница от Мезек са продукт на латенските работилници. Те са изработени в пластичния стил, който се появява в първата четвърт на III в. пр. Хр. Тя най-вероятно е подарък или плячка от появилите се тук след 277 г. келти на тракийския династ (цар), погребан впоследствие в семейната гробница *(Домарадски 1984, 125-126)*. Златните апликации са анализирани от М. Тонкова, която ги сравнява с тези, открити в Кралево и Каварна - контексти, датирани около средата на III в. пр. Хр. *(Tonkova 1997, 28-29)*. Шпори в Тракия досега не са откривани често за разлика от гробовете в Македония, където такива са намирани в контексти, датирани след средата на III в. пр. Хр. Т. Стоянов анализира 9 цели или фрагментирани шпори, разкрити на крепостта „Водна централа" (град Хелис) от резервата Сборяново. Както той казва „те са открити на практика на цялата територия на крепостта, главно в пластове от втората фаза, т.е. със сигурност се датират не по-късно от първата половина на III в. пр. Хр." *(Стоянов 1997, с. 78)*. Материалите, или по-точно казано, погребението от коридора, е по-късно от гробовете в правоъгълните помещения. Разликата се свежда най-вероятно до едно поколение, т.е. материалите от коридора отнасяме около средата на III в. пр. Хр.

Възстановената по този начин история на използването на гробницата под насипа на могилата Мал-тепе поставя въпроса за ритъма на

погребване в нея. Естествен е отговорът, че последователността следва поколенията на тракийския династичен дом. Това предположение е по-вероятно, ако се вземе пред вид примера с Могиланската могила. Н. Теодосиев, автор на последния анализ на откритата в тази могила археологическа ситуация, казва следното: „Предатирането на част от находките и внимателният анализ на археологическата ситуация ясно говорят, че могилният паметник е имал три етапа на изграждане в периода 375-300 г. пр. Хр. ...Изключително интересните и сложни обредни ситуации, принесените в жертва коне и хора, оставената колесница, богати гробни дарове..., монументалните гробни камери и масивният огрàден зид показват, че в Могиланската могила са били погребани представители на трибалската царска династия и че съоръжението вероятно е функционирало като аристократичен хероон." *(Теодосиев 1998, 10-11)*. Ако аналогията е вярна, тогава изключително важно е точното определяне на първото погребение, с което най-вероятно са свързани даровете, открити в куполното помещение. От всички тях нито един не дава възможност за определяне на точната датировка. Най-надеждните в това отношение са: нагръдник, ситула и кана (№ 21 по Б. Филов). Нагръдниците с желязна основа и покрити със сребърен лист са предмет на обстоен анализ на Л. Огненова *(Ognenova-Marinova 1969)*. Тази авторка вижда в тях местно развитие на идеята, заложена в златните апликации от Голямата могила при Дуванлий, Дълбоки и Руец. По различен начин вижда решението на проблема З. Арчибалд : „От друга страна, нагръдниците, макар че са изработени, като се употребяват подобни методи, са замислени, явно, като символи на ранга. Погребението от Катерини датира появата на напредналата форма на железен нагръдник, украсен с метален лист, не по-късно от средата на IV в. ...С последните открития изглежда, че нагръдниците върху желязна подложка са били с по-дълготрайна традиция в Тракия. Еклектичният стил на украса нагръдниците от IV в. заимства мотиви, от една страна, близки до тези от гръцките метрополии (лъвски глави, горгонейони, палмети, гирлянди), а от друга - трако-македонски (розети, бадемовидни мотиви, щемпелувани капки, широка употреба на матрици). Тракийските нагръдници формират подгрупа в рамките на серии. Появата на нагръдници от едно парче метал върху желязна подложка съвпада с най-ранните примери за железни брони от класическия период във Вергина и Продромион. При Гавгамела Александър е въоръжен с: „шлем, дело на Теофил, ...от желязо, но светел като чисто сребро. С него се свързвал нашийник също от желязо, инкрустиран със скъпоценни камъни" (*Plut. Alex. 32.5)*, твърде вероятно от същия тип, като тези нагръдници" *(Archibald 1998, 256-257)*. Напоследък в три погребения, в района на Севтополис, са открити нови нагръдници от този тип: Цвяткова могила, Голяма Арсеналка и Оструша - всички в землището на с. Шипка, както и в некрополите на Хелис (резерват Сборяново) *(Китов 1996; Гергова, Стоянов 1998)*.

Бронзовите съдове обикновено не предлагат тесни хронологически граници, поради продължителната им употреба. Ситулата е характерна за IV в. пр. Хр. (375-300 г. пр. Хр.) (*Zahlhaas 1971, с. 116 и сл.*), а каната от куполното помещение е от типа, появяващ се в първите десетилетия на елинистическата епоха *(Weber 1983, с. 179 и сл.; Archibald 1998, с. 284 и сл.)*. Тези датировки, съпоставени с появата на нагръдниците, позволяват да определим последната четвърт на IV в. пр. Хр. като terminus post quem на материалите от куполното помещение.

За изясняването на този проблем би могъл да помогне погледът върху историята на некропола около куполната гробница. Могилата Мал тепе, в която е открита куполната гробница, със своите размери принадлежи към най-големите в долините на р. Марица и р. Тунджа. Недалеч от нея се намира още една могила с подобни размери, но в нея не е открито богато погребение. В околностите на с. Мезек са проучени 15 могили. Прилаганата методика - изследване чрез траншеи, като по този начин по-голяма част от насипа остава непроучена - не ни дава възможност да направим пълноценни изводи. Проучените могили са разположени на два водоразделни рида и в основата им. Могилите са с различна големина и съдържат различни конструкции под насипа. Само в още една могила е открита гробница, вероятно недовършена. Тъй като всички открити в тях контексти са от IV-III в. пр. Хр. може да се предположи, че те са свързани с пищното погребение в Мал тепе и оформят в този смисъл некропол. Преди да започне изграждането на куполната гробница в района се е намирала една могила - Средна, насипана през ранножелязната епоха. От късножелязната епоха най-ранният контекст е съвременен на втория хоризонт на богатите погребения. Той е открит на дълб. 0,50 м и не е бил покрит с могилен насип. Вече изказахме предположение за култовия характер на този контекст *(Domaradzki 1994, с. 73)*. Подобна ситуация бе регистрирана в околностите на Жаба могила при гр. Стрелча, където в ямите е открит инвентар, характерен също за втория хоризонт, но без следи от погребение *(Китов 1979, 14-17)*. Ако приемем за terminus post quem този контекст, тогава погребенията от могилите в м. Каук дере определят втората половина на III в. пр. Хр. като terminus ante quem за дейността на траките в околностите на Мал тепе. С други думи гробният инвентар от Мал тепе и могилите в района на куполната гробница са с едни и същи хронологически граници. Може да се предположи, че между строителството и последното използване на гробницата са изминали най-малко три четвърти от века. Дали това не е следа от съществуването на парадинастичен дом, възникнал около промените, настъпили в Тракия по време на управлението на Котис I или по-вероятно при завладяването ѝ от македонците? Тук не засягаме въпроса за многократното използване на куполните гробници в Тракия *(вж Китов 1993, с. 72,; Гергова 1996, 66-69)*.

Отношение към проблема, поставен от некропола при с. Мезек,

имат гробните комплекси от Симеоновград, Маджарово и Горски извор. Докато за Маджарово не разполагаме почти с никакви публикувани данни, за Симеоновград е публикувана сумарна информация: „През 1986 г. във високата 11 м могила, намираща се на по-малко от 1 км от елинистическото селище в м. Асара, е открит погребан с позлатен венец на главата вероятно някой от местните владетели на разпадналата се тракийско-одриска държава от IV в. пр. н. е. Знатният тракиец е поставен между доспехите си (посребрен шлем, броня, щит, колчан и копия) и богати надгробни дарове, заедно с любимия си кон. Сред даровете интересни са глинени амфори, посребрена ситула, медни и глинени блюда, кана, украсена с глави на вакханка и Пан и сребърна лята кана тип „Дервени", с позлатена релефна украса" *(Аладжов - Димов 1993, 30-31)*. Липсата на подробна информация за повечето от гробните дарове ни принуждава да приемем датирането, предложено от Д. Аладжов - втората половина на IV в. пр. Хр. На базата на данните, с която разполагаме, може да се подчертае, че и този контекст съдържа елементи от първия (стрели), втория (конска сбруя) и третия (погребален венец) хоризонт на богатите погребения. Споменаването на апликациите към конска сбруя се основава на различната интерпретация на набора на украшенията, интерпретирани като украси на щит. Д. Аладжов, следвайки Л. Огненова, свързва открития тук комплект апликации, подобен на тези от Панагюрище и Розовец, с тракийския щит *(Огненова 1952)*. Публикуваният на стр. 30 план на гроба от Симеоновград и разположението на даровете, окончателно разрешава дилемата, възникнала след предложената от Л. Огненова реконструкция на формата на щит от Тракия. Беотийският щит не е известен в Тракия през късножелязната епоха. Не го намираме нито в археологически, нито в иконографски извори. Както е известно, той не е използван през тези времена и в Гърция. С други думи, той съществува единствено във възстановката на Л. Огненова. Разположението на апликациите в гроба от Симеоновград свидетелства за принадлежността им към конска сбруя, което вече би могло да се предположи на базата на материалите от Скития *(Мурзин, Черненко 1980)*. Подробният анализ на материалите от трите могили при с. Горски извор, проучени от И. Петров, ни освобождава от допълнителни бележки и ще цитираме неговите заключения: „Оскъдният инвентар в преобладаващата част от гробовете на некропола затруднява прецизното му датиране. Ситуацията се усложнява от наличието в тях на предмети, събирани вероятно в продължение на десетилетия.... Към ранно датиращите се материали можем да отнесем гобелето..., бронзовата броня и юздата... кратера... и амфората - урна. Те намират паралели сред находки, датирани от втората половина на VI до V в. пр. н. е." *(Петров 1993, с. 22)*. Към тази група принадлежи и златният нагръдник. „Сиво-черният съд от централния гроб на могилата № 3, каничката и големият сив съд от гроб № 2 на могила № 2, са сходни с други подобни, датиращи се в

IV в. пр. н. е. Прави впечатление, че предметите от двете групи са сравнително равномерно разпределени в отделните гробове, с изключение на находките от централния гроб на могила № 2, където преобладават тези с по-ранна датировка. Все пак, трябва да отбележим, че в този гроб не са били поставени керамични съдове.... . При това положение, за дата на погребенията от могилите с номера 2 и 3 бихме могли да приемем края на V- първата половина на IV в. пр. н. е." *(Петров 1993, 22-23)*. И. Петров посочва като аналогии към тези съдове гробния инвентар от могила № 17 от некропола на Дуванлий, но те стоят също близко и до инвентара от Голямата могила от м. Капините при с. Мезек, който може да бъде значително по-точно датиран - средата на IV в. пр. Хр. *(Велков 1937,137-142)*. С други думи смятаме,че появата на нагръдник в единия от гробовете е причинена от процеси, подобни на тези в Калояново или Скалица.

Съвсем други проблеми поставят двете погребения от околностите на Филипопол. При гара Филипово е открита гробница, различаваща се от другите, както по своята архитектура, локализация, така и по погребалния ритуал. С композицията на плана и пространственото си изграждане тя показва най-голяма близост с гробниците от Македония и Мала Азия *(Kurtz-Boardmann 1971, 277-283)*. Тук няма да навлизаме в подробностите на водения от над половин век спор за взаимовръзките между тракийски, македонски и малоазийски гробници. *(Вълева 1994, Гергова 1996, 50-65)*. За нас е важно, че гробницата няма аналогии в Тракия и в този ранен период има оформена фасада. Откритите гробни дарове също подсилват това впечатление. Макар, че тя е ограбена в античността, в нея е открита монета на Филип III Аридей и части от погребален венец. В насипа на могилата са намерени различни материали, а между тях - фрагмент от тасоска амфора с печат и аскос. Според Л. Гетов този тип печати са от 335-325 г. пр. Хр. *(Гетов 1995, с. 28 и 118)*. Монети в гробовете в Тракия във втората половина на IV в. пр. Хр. почти не се срещат. От III в. пр. Хр. обичаят на „хароновия обол" бавно се популяризира в Тракия. Необходимо е да се подчертае, че това е засега единственото богато погребение от района на Трихълмието. Ще остане без ясен отговор на този етап на проучванията въпросът кой е бил погребан в тази гробница. Посочените разлики позволяват да предположим, че погребаният е чужд на местните традиции и е възможно да е резидирал във Филипополис. Съвсем правдоподобно е това да е следа от новата власт в този град, установена през втората половина на IV в. пр. Хр. Интерес представляват също и допълнителните конструкции на нивото на изграждане на гроба. Те са открити под могилата във Филипово и под каменната могилка при Чернозем. Пред входа на куполната гробница от Филипово е открита пръст, размесена с късове кирпич и позлатени украшения. Тази пръст оформя „пътека" до периферията на могилния насип, където се е намирал „каменен постумент от надгробна стела", както го

определя Л. Ботушарова *(Ботушарова-Коларова 1961, с. 281)*. Описанието на тази каменна конструкция повече навежда на мисълта за присъствието на олтар, както може да се съди, сравнявайки хоризонталния план на погребението от Филипопол един век по-късно *(Боспачиева 1995, 45-46)*, отколкото на надгробна стела. Като косвено доказателство могат да бъдат използвани и намерените в квадратна вдлъбнатина късчета мазилка, глинените украшения и тънките бронзови позлатени ленти заедно с пръчици от олово. Хоризонтална организация на погребението е открита под могилен насип в Чернозем. В тази могила са открити две каменни конструкции под могилния насип. Вместо гробница тук бе разкрита могилка от речни камъни и глина, а на 3 м южно от погребението е намерена конструкция от дребни речни камъни и пясък във формата на буква Б (в нея е открита и бронзова ситула). Липсата на аналогии на тези конструкции в другите могили от Горнотракийската низина поставя въпроса за техния произход. Разрешаването му е затруднено от големия процент могили в България с непроучен цялостно могилен насип. В Гърция и Македония под могилните насипи се среща подобна организация на погребенията *(Kurtz-Boardmann 1971, 183-186)*.

Към погребенията, отличаващи се от традициите на одриските погребални практики, може да се причисли и гробницата от Орешкова могила в близост до емпорион Пистирос *(Венедиков 1946)*. Тя принадлежи към групата гробници - хибриди между гробниците с похлупак като двустрех покрив и гробниците, покрити с фалшив свод. Само в гробницата от Ветрен от тази група липсва дромос и тя има само едно предверие *(Венедиков - Герасимов 1974, 66-67; Archibald 1998, с. 293)*.

На родовата територия на одрисите през втората половина на IV в.пр. Хр. продължават своето развитие погребалните практики, свързани с пищното погребване на техните аристократи. Преди да представим общата картина в околностите на Севтополис ще се спрем на ситуацията, открита в могила № 1 в непосредствена близост до Севтополис, тъй като чрез данните, съдържащи се в нея, се докосваме до проблема за историята на този град, преди да бъде оформен в описания в първа глава вид. Могила № 1 е била висока 11,5 м, при максимален диаметър 50,10 м. Насипът ѝ се състои от ясно разграничени, различни по-състав, пластове. Това са три чакълести пласта, два песъкливи и няколко дебели глинени пласта. К. Жуглев смята, че пръстта за насипване на могилата е взимана от околния терен, но главно от района северно от нея, където са открити подобни материали като тези в насипа. Този факт позволява на К. Жуглев и други автори да твърдят, че материалите, открити в насипа са пренесени заедно с пръстта, т.е. че тук се е намирало по-ранно селище *(Жуглев 1952, с. 232; Димитров 1984, с. 33)*. Пътят и причините за появата на тези материали в насипа е основен въпрос. Ще се опитаме да формулираме

неговия отговор чрез подробен анализ на данните, с които разполагаме, за археологическата ситуация в насипа и хронологията на материалите, открити в него.

В целия насип не е споменаван нито един слой от хумус, характерен за селищните културни напластявания. Всички зарегистрирани пластове се състоят от стерилна пръст (материкова). В тази пръст К. Жуглев е открил три кошеровидни ями от типа, известен от други тракийски могили (Дуванлий и пр. - *Георгиева 1991*). Под централното погребение, освен двете ями, са били също поставени два съда, правени на ръка, единият от които съдържал горяла органическа материя. „На няколко места в могилния насип при дълбочина от 2,90 до 7,20 м се намериха пръснати дребни части от разчупени глинени съдове и въглени“ *(Жуглев 1952, с. 234)* - неоспоримо доказателство за следи от ритуалите, извършвани при насипването на могилата. В югозападния сектор на дълбочина 7,70 м бе открит тънък пласт от горяла червена пръст, вероятно следа от пален тук огън. Както вече подчертахме откритите в насипа керамични фрагменти, метални и от друг материал предмети, монети са причина за предположението за пренасяне на пръстта от останките на старо селище. За съжаление в публикацията няма подробни данни къде точно са били открити отделните предмети.

В могилния насип са открити „над 100 екземпляра бронзови монети“ според К. Жуглев, а според К. Димитров - 68. *(Жуглев 1955/1956; Димитров 1984, с. 33)*. Според последния те се разпределят както следва - 31 на Филип II, 21 на Александър III, 3 на Севт III, 1 на Месамбрия и 12 неопределени. Монетният материал позволява на К. Димитров да направи следния извод: „Сред монетите от двата насипа (на могила N 1 и 2 - бел. М. Д.) има датирани екземпляри на Филип II и Александър Велики, сечени до 336 г. (3 броя) и между 336 и 323 г. пр. н. е., както и по-ранни монети на... Месамбрия (400-350 г. пр. н. е.). Всички тези факти говорят за раннотракийско селище, което е съществувало през II половина на IV в. пр. н. е. и е било унищожено (при военен сблъсък, както сочат опожарените слоеве) преди възникването на Севтополис“ (*Димитров 1984, с. 33)*. При така формулираната теза не е намерено място за трите монети на Севт III от насипа на могила № 1. Преди да представим възможното тълкуване на тази ситуация, е необходимо да се обърне внимание на съотношението на откритите бронзови монети от Севтополис. По-голямата част от тях са сечени в града - 849 с името на Севт III. Бронзовите монети на Филип II са 134, а тези на Александър III - 73 броя. От общата цифра 207 бронзови монети на тези македонски владетели 133 са открити в насипите на трите могили (№ 1, 2 и 3), включени в основната база на К. Димитров. Остават само 74 бронзови монети на Филип II и Александър III, намерени при разкопките на града. В насипите на цитираните могили са открити само 18 бронзови монети на Севт III. Въз

основа на този анализ К. Димитров смята, че „монетите на Филип II и Александър III са имали доминиращо значение в монетната циркулация до началото на последното десетилетие на IV в. пр. Хр." *(1984, с. 42; Димитров 1986, 34-35)*. Ако приемем този извод, тогава трябва да отнесем материалите, открити в насипа на могилите, респективно и на могила № 1, към времето преди 310 г. пр. Хр. А това означава, че пръстта за насипване на могилите е взимана от селището, съществуващо успоредно със Севтополис, както може да се съди от намерените монети на Севт III. Според нас хипотезата за пренасяне на пръстта не е единственото обяснение. По-вероятно е предположението, че материалите в насипа са донесени с пръстта и освен това и депонирани при извършването на обреди. Доминирането на монетите на македонските владетели в насипите на могилите е резултат от тяхната реална позиция в монетното обръщение в селището, съществувало преди Севтополис. А може би могила № 1 отразява момента на строителството на столицата на Севт III. Съвсем рационално е предположението, че столицата е основана точно около началото на неговото монетосечене, към 310 г. пр. Хр., т. е. успоредно с насипването на разглежданите могили. Присъствието на монетите на Севт III в насипите показва, че ритуалите продължават и през първите години от началото на монетосеченето. Към този анализ на монетния материал ще прибавим и анализа на другите видове археологическите извори.

В насипа на могила № 1 са открити устия от пет вида, дъна от седем и дръжки от четири вида амфори. Освен това са намерени 11 фрагмента от амфорни дръжки с печати *(№ 2, 3, 4, 5, 7, 22, 28, 31, 44, 72, 74 според каталога на А. Балканска - 1984)*. А. Балканска смята, че пет от тези печати принадлежат към късния тип тасоски печати, а по-точно, към по-ранната група на този тип. Тази група е произвеждана във времето след 340 г. пр. Хр. до 300-290 г. пр. Хр. Печатите от насипа на могила № 1 са произвеждани по-точно около средата и втората половина на третата четвърт на IV в. пр. Хр. *(Балканска 1984, 118-121)*. За останалите печати от насипа на тази могила нищо по-точно не може да се каже. От анализа на този учен се вижда, че в насипа са депонирани амфори, произведени около третата четвърт на IV в. пр. Хр., т. е. от времето, когато са били отсечени и вероятно, и циркулирали, повечето от бронзовите монети, открити в насипа. А. Балканска също свързва тези материали с по-старо селище, съществувало преди основаването на Севтополис.

Прегледът на останалите видове археологически материали ще ни помогне при изясняването на причините за присъствието им в насипа. Голяма група представляват фрагментите от чернофирнисови съдове - кантароси, киликси, рибни блюда, паници, лампи и др. Най-ранни от тази керамика са фрагментите от киликси, които могат да бъдат отнесени най-общо към втората половина на IV в. пр. Хр. Кантаросите застъпват всички типове, срещани и в града, т. е. от средата на

третата четвърт на IV в. пр. Хр. до типа, срещан най-рано в Тракия през първото десетилетие на III в. пр. Хр. Това са съдовете с украса от типа „Западен склон на Агората". Тази украса се появява в гръцкия свят през последната четвърт на IV в. пр. Хр. В Тракия най-ранните съдове от този вид са открити в Аполония и са датирани в периода 310-290 г. пр. Хр. *(Иванов 1963, 196-198)*. Останалите фрагменти от съдове от насипа се вместват в подобни хронологически граници. От останалите предмети, помощни при определяне на хронологията на комплекса от насипа са фибулите, т. н. от К. Жуглев обици и глинени плочки (форми за отливане). От три бронзови фибули, само две имат запазена форма (първи и втори тип по класификацията на М. Домарадски). За едната от т. н. обеци и К. Жуглев отбелязва, че може да се допусне нейната интерпретация като деформирана фибула. Всъщност и трите „обици" представляват преднамерено деформирани фибули. Както вече отбелязахме, този обичай в Тракия е практикуван от ранножелязната епоха при култовите обреди. В Севтополис са открити 26 ритуално умъртвени предмета. Всички фибули, намерени в могила № 1 принадлежат към типове, характерни за тракийската култура. Изненадва откриването на глинените форми за отливане на монетни ядра в насипа на тази могила *(Жуглев 1955/1956, 135-139)*. Този факт е изключително важен за поставяне на датировката на материалите от насипа спрямо града Севтополис. Никой от авторите не предполага съществуването на монетосечене в т.н. пределинистическо тракийско селище, а напротив, началото на монетосеченето се свързва с основаването на града. В заключение на този анализ е необходимо да се отбележи, че материалите от насипа могат да бъдат поставени между 330 и 290 г. пр. Хр.

Отделен проблем е локализацията на „пределинистическото селище". Могила № 1 се намира 180-200 м североизточно от града, на левия бряг на р. Голяма Варовица. Севтополис е разположен на десния бряг на споменатата река. К. Жуглев не определя на какво разстояние се е намирало селището северно от тази могила. В сондажите на това селище са открити материали, идентични с тези от насипа. Според картата, поместена в статията на К. Жуглев, то би трябвало да се намира в рамките на некропола Деветте могили *(Жуглев 1952, фиг. 1)*. Д. П. Димитров отбелязва, че „около могилите е разположен обширен некропол на обикновените жители, на градската беднота" *(Димитров 1957, с. 79)*. Дали К. Жуглев не е объркал селище с некропол? Д. П. Димитров говори за тракийско селище, предшествуващо Севтополис, представено с Филипови монети и тракийска керамика, но го локализира под по-късния град. Същият учен отбелязва съществуването на още едно селище, предградие на Севтополис, но то се е намирало северозападно от града, т. е. почти в обратна посока спрямо могили № 1 и 2.

Културният характер на материалите от насипа на могила № 1 се до-

казва също от състава на откритите предмети. Между глинените съдове преобладават паници (включително и рибни блюда), кани и ойнохоета, кантароси и чаши, т. е. съдове, свързани с угощения. Спорадично се срещат и други видове, но те са с друга роля в насипа, напр. съдовете под централното погребение. Открити са няколко глинени прешлени и тежести за тъкачен стан. Миденте черупки, костите от домашна и дива свиня само потвърждават култовия характер на тези материали. В насипа са открити още - костени ашици, част от бронзова ножица и пр. Подобен състав от предметите откриваме и на тракийските светилища *(Domaradzki 1994, 81-84)*. Погребението в тази могила е над античното ниво. То е покрито от могилка от речни камъни с поставени дарове между тях. Каменната могилка е покривала площадка от речни камъни, върху която лежат костите на най-малко пет индивида, изгорени извън могилата. В каменната могилка и на площадката са разкрити: златна огърлица, златни обеци, части от погребален венец, сребърен киликс, бронзова ситула, бронзова кана, бронзов поднос, три амфори, арибаловиден лекит, лампа, лакримарий и теракота *(Жуглев 1952)*. Съставът на даровете е характерен за третия хоризонт на богатите погребения. Този комплекс съдържа предмети с различна датировка на производство: от средата на IV в. пр. Хр. (киликс, амфори и пр.) до края на IV в. пр. Хр. Най-късни в него са златните накити и лакримария. Най-показателните в това отношение са лакримариите. В елинистическия свят те се появяват в самия край на IV в. пр. Хр. - Аполония *(Иванов 1963, 245-246)*, Таранто *(Lippolis 1994, с. 243, 259, fig. 194)* и пр. В могила № 1 е било извършено погребение и е бил построен насип в последните години на IV в. пр. Хр. Обредите около нея продължават и до първото десетилетие на III в. пр. Хр., както може да се съди по материалите от могилния насип. Не сме в състояние, а и това не е целта на този труд, да анализираме по същия начин и другите могили около Севтополис и на неговата територия - землищата на Крън, Шипка, Шейново, Мъглиж и Морозово. В така очертания район са открити 60 погребения с различна степен на пищност, но съдържащи материали, позволяващи да ги отделим от обикновените тракийски погребения. В хронологически порядък те се разпределят по следния начин: 2 от периода, съвременен на първия хоризонт на богатите погребения, 6 съвременни на втория хоризонт, 33 от третия или съвременни на него, 14 с материали, характерни за латенската култура, т. е. изградени не по-рано от средата на III в. преди Хр. и 6 значително по-късни, т. е. от края на II и I в. преди Хр. Предложената хронология на гробните комплекси от околностите на Севтополис се различава от тази, предлагана от други автори. Тя е определена от нас по методика, представена при уточняване на хронологията на изграждането на могила № 1 от Копринка. Ще се помъчим да илюстрираме тези разлики, давайки като пример могилата Голяма Арсеналка. Г. Китов я представя по следния начин: „Тя е построена в

края на V или самото начало на IV в. пр. Хр., използвана е няколко десетилетия като мавзолей. Може би междувременно в нея са извършени и други погребения (между откритите материали няма никаква следа от ранни материали - бел. М. Д.). Последното е от средата или началото на втората половина на IV в. и намерените от нас материали са свързани с него. Тогава в първата камера е бил положен и конят, който, ако е по-ранен, би пречел на свободното влизане в централната ритуална камера. Вратите към двете камери са били затворени. Тези на фасадата са подпряни с големи каменни блокове, а между антите, плътно до фасадата, е изграден примитивен каменен зид. Скоро след това - сигурно в края на IV век гробницата е осквернена от злостроници - те са разрушили част от преградния зид, махнали са горните подпиращи двукрилата врата блокове, разбили са крилата и са проникнали във вътрешността. Грабителите са се промушили през малък направен от тях отвор, след което лицевата стена се е засипала в резултат на ерозията и е останала скрита под свлечения могилен насип" *(Китов 1996, с. 45)*. Гробният инвентар е запазен частично, след ограбване на гробницата в античността. Откритите в нея фрагментирани: погребален венец и нагръдник от типа, разгледан при материалите от Мезек, определят датата на извършването на погребението в тази гробница. Тя е по-късна от предлаганата в цитирания пасаж и не може да бъде по-ранна от последната четвърт на IV в. пр. Хр. Гробницата в тази могила няма следи от преустройство, което означава, че е построена за съхранение на мощите на умрелия, чието погребение след няколко стотин години е било ограбено. Богатите погребения, включително и извършените в гробниците в околоностите на Севтополис, разкриват облика на културата на голям тракийски (одриски) център през ранноелинистическата епоха. В него може да се проследи тракийската култура в прехода към елинистическата епоха - във всичките ѝ сфери: архитектура, скулптура, изобразително изкуство, художествени занаяти и пр. Център с подобно значение и облик се развива, малко по-късно, в североизточна Тракия, в земите на гетите. Това е град Хелис с неговите некрополи.

В края на тази глава ще разгледаме промените, настъпващи в Западните Родопи през третата четвърт на IV в. пр. Хр. Гробовете, оградени и покрити с каменни плочи, са характерен елемент от погребалните практики на населението от долните поречия на Вардар и Струма, а също и за част от Егейска Тракия още от ранножелязната епоха. В Родопите се появяват спорадично също през втората фаза на ранножелязната епоха *(Кисьов 1993, 12-13)*. През втората половина на IV в. пр. Хр. в някои райони на Западните Родопи този вид каменни конструкции става характерен елемент на погребалните практики на местното население. Те се появяват в района на Асеновград и продължават в югозападна посока към Чепеларе, Смолян, Доспат, Неврокоп. Със сведения извън територията на България не разполагаме. В най-

северозападните части на Родопите, в района на Велинград, Ракитово, Якоруда и Разлог не са откривани следи от цистови гробове. Тук от късножелязната епоха са известни могилни погребения, сходни по конструкция и инвентар с тези от некрополите в чашата на язовир Батак *(Дончев-Милчев 1970)*.

В гробовете, оградени с каменни плочи са погребвани чрез трупополагане мъже с пълно въоръжение - шлемове, мечове, копия, торкви и по-рядко - и други елементи, като напр. наколенници, и жени с накити, най-често бронзови или сребърни. В погребалния инвентар присъстват глинени или бронзови съдове *(Домарадски и др. 1998)*. Съществуват трудности при определяне на характера и социалната информация, която носят тези погребения, в които мъжете са погребвани с пълно въоръжение, а жените с накити, най-често бронзови и сребърни. Най-отчетливо проследимо, може би и поради добре изследваната тракийска селищна система, е струпването на този вид погребения в югозападните покрайнини на Родопите. Тук някои от гробовете се намират в непосредствена близост до селища от късножелязната епоха: Абланица, Горно Дряново, Крушево, Лещен. Некрополи с цистови гробове са разположени главно в първия планински пояс на Родопите - от долното течение на Канина до некропола Кочан-Сатовча, докато повечето от селищата, и то тези с по-големи размери, се намират южно, в предпланините на Родопите *(Домарадски и др. 1998)*.

Освен разположението на тези гробове важно е и тяхното място в некрополите. Според С. Георгиева при проучването на унищожен гроб от този вид в землището на с. Плетена, от чийто инвентар е запазен железен връх за копие и дръжка от бронзов съд, недалеч от него, при разкопки е било открито и погребение чрез трупоизгаряне в урна, поставена в яма, съдържаща остатъци от клада *(Георгиева-Казанджиева 1965, 149-150)*. Подобен случай е констатирал И. Кулов при проучванията в непосредствена близост до погребението от същото село, публикувано от Д. Серафимова *(Домарадски и др. 1998)*. В могила № 5 от некропола Кочан-Сатовча са открити два цистови гроба в обкръжение от няколко погребения в урни от същото време. Тези факти показват, че през IV-II в. пр. Хр. само някои представители на тракийското общество в Родопите са били погребвани в цистови гробове. Присъствието на богато предпазно въоръжение и метални съдове ги приближава до богатите погребения, но ясно изразената липса на пищност в гробния инвентар не позволява да ги причислим към пищните или с други думи - богатите - погребения. Цистовите погребения, въпреки че също представляват вид гробници, значително отстъпват по монументалността си на гробниците от Тракия. Този вид гробни конструкции вече през I в. пр. Хр. се е използвал масово от тракийското население в югозападна Тракия, но със значително „по-беден" инвентар. Освен разликите в инвентара и тяхното разположение редом с обикновените погребения показва, че използването на цистови гробове с характерен инвентар в Родопите е целяло да подчертае разликата в социалното положение, но то не е било достатъчно високо, за да можем да причислим погребаните в тях към тракийската аристокрация.

Богати погребения са откривани в два района на разглежданата територия. Гробници, включително и куполни, се намират в северните части на очертания район на разпространение на цистовите гробове - в землищата на селата Брестовица, Лясково, Равногор *(Кисьов 1993, 15-20; Домарадски 1995)*, или с други думи на територията, за която говорихме в главата за селищата, където съществува център на родопското племе - сапеи? В южните части са гробниците от Хаджидимово и Ляски *(Миков 1937; Домарадски и др. 1998)*. При Хаджидимово (б. Горняни) в цистов гроб са открити златни, сребърни и бронзови предмети - най-вероятно съставна част от едно пищно погребение. Според В. Миков в землището на това село са били унищожени и други богати погребения под могилни насипи. Между материалите от запазения гробен инвентар от Горняни бе открит и златен нагръдник. Не изключваме в този случай подобна интерпретация, като на гробовете от Калояново и Скалица, т. е. желанието на новия аристократ да се обвърже със старата традиция на одриската династия. Всички автори, анализиращи гробните дарове от това погребение, подчертават сходството им с материалите, откривани на територията на македонската държава (Archibald 1998, с. 247). Това е естествено, като се имат пред вид пазарите, от където се е снабдявало населението от Горна и Средна Места. В същия момент не трябва да забравяме новите тенденции в духовния и политическия живот в тази част на Тракия през втората половина на I в. пр. Хр. Тези промени са причина за оформянето на погребението от Горняни. То не е единствено. Случайно откритите в градината в с. Ресилово материали М. Тонкова интерпретира като гробни дарове от характерните за Тракия богати погребения.Тя отнася този контекст в късния IV в. пр. Хр. Златен пръстен и златен бръшлянов лист от погребален венец свързват този контекст с македонските обичаи при погребване в богатите гробове. Авторката отбелязва: „Находката от с. Ресилово е открита в район със специфична политико-културна характеристика, където македонското присъствие, фиктивно или не, датира от времето на Филип II, а традиционно силните гръко-македонски влияния в културата са добре изразени през ранноелинистическата епоха. Очевидно долината на р. Струма, осигуряваща естествена връзка с Амфиполис и други центрове от крайбрежието, допринася много за това. Достигналите до нас предмети, елементи от вероятно много по-разнообразен гробен инвентар, подчертават в конкретния случай не толкова самобитността на тракийската общност, колкото нейната съпричастност с културата на южните ѝ съседи." *(Тонкова 1992, с. 140)*. Може да се продължи - и с техната нова духовна култура. Тези два гробни комплекси са следа от приемането от страна на тракийската аристокрация на нравите на новата македонска аристок-

рация, а не би било хиперинтерпретация, ако добавим, и на политическото господство на новите властимащи.

Съвсем друга е картината при цистовите гробове, които в по-голямата си част са от втората половина на IV в. пр. Хр. (Асеновград) и целия III в. пр. Хр. (Плетена, Средна и пр.). Най-ранните са открити южно от Филипополис. Т. Иванов отнася комплекса от Асеновград най-общо в IV в. пр. Хр. *(Иванов 1948)*. С подобна хронология е погребението от Брестовица (м. Черковище). В гроб, ограден с каменни плочи, са открити кръгъл метален щит, бронзов шлем, железни ножове, железни стрели и фрагменти от глинени съдове *(Цончев 1950, с. 235)*. Покрай Асеновград те се задържат и по-късно (Извор, Червен). При Разлог бе открит гроб на воин от II в. пр. Хр., който не е ограден с каменни плочи, но чрез инвентара си се свързва с погребенията в цисти *(Цветков 1979)*. Краткотрайността на това явление в културата на траките от Западните Родопи позволява да го свържем със съществуването на мода, произтичаща от силата, която е могла да обедини свободолюбивото население на тази част на Тракия. Тъй като в тази мода са водещи гробовете на воините с унифицирано въоръжение смятаме, че те са следа от воини от сапейската династия, под чиято власт са били явно тези части на Родопите през IV-III в. пр. н. е.

ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Нашият покоен приятел Мечислав Домарадски не успя да завърши тази книга. Решихме да възстановим, доколкото това е възможно, някои от неговите основни идеи за развитието на древна Тракия през разглеждания в нея период. Този опит за възстановка се основава главно на нашите разговори и дискусии в края на 1997 г. и по време на проведения симпозиум в гр. Септември през април 1998 г.

Предмет на научните интереси на М. Домарадски бяха проблемите за социалното развитие, урбанизацията, преходът от селско общество към градски центрове, от архаично аристократично общество към поразвито, организирано в държавни структури, които по-късно по различни начини стават част от елинистическото койне. Пистирос беше винаги близко до неговото сърце. Той разсъждаваше много върху ролята на този център в цялостното развитие на Тракия. Опитваше се да обясни промените в това развитие, както от социална и политическа гледна точка, така и тези, свързани с нейните взаимоотношения с южните й съседи.

Разглеждания първоначално в тази книга период, а именно началото на късножелязната епоха, той свързваше с появата на богатите гробници, показващи представителността на аристокрацията, все още в много архаична форма, през късния VI в. пр. Хр. В тази връзка обсъждахме една от последните статии на Иван Венедиков. Той приемаше идеята на автора, че първите аристократични гробници бележат само наполовина пътя към по-късната държавна организация и авторитетът на погребаните в Дуванлий и на други места се базира на традиционните ценности на аристократичните династии, а не на индивидуалния военен успех, както става по-късно при основаването на одриската държава в края на персийската окупация на Тракия. В този ранен период се променят селищните структури, които влизат в система, включваща новите аристократични центрове (понякога той използваше за „тюрзис“ думата „вила“, обикновено употребявана от Артър Еванс за Крит през бронзовата епоха). В тази система се включват и светилищата. Тяхното проучване също беше много важно за него. Ние неведнъж сме дискутирали какво представляват те. Освен първоначалните си религиозни функции светилищата постепенно придобиват и такива на търговски центрове и сборни пунктове за племенните единици, подобно на по-древните гръцки паралели от районите, организирани като етноси в гръцката архаика. Някои от тракийските светилища, обаче, са разположени по границите на различни племенни групи. Тях Домарадски определяше като прерастнали в „междуплеменни“ в смисъл, подобен на панелинските светилища.

Основаването на одриската държава през V в. пр. Хр. безспорно довежда това развитие до една по-голяма усложненост и основаването

на емпориона Пистирос толкова навътре в Тракия е знак за процесите, отварящи одриския регион за външния свят - факт, отразен и в сведенията на Ксенофонт за Тракия. Нашият покоен колега отбелязваше многократно, че Пистирос не е един изолиран случай и че други подобни емпориони вероятно са съществували във вътрешността на Тракия. Те са имали подобен или различен характер и са споменати в древните извори като източници на приходи за тракийските царе. „Тюрзисите" на тракийските царе и династи също се превръщат в центрове за търговия и, в известен смисъл, в градски центрове. Управлението на Котис означава централизация на властта, но местните владетели и центрове никога не са били подтискани: получавали са дарове и са били включвани в административната система.

Завладяването на Тракия от Филип II не променя съществено политическата схема. И Филип II, а по-късно и Лизимах, запазват основните стратегически пунктове в страната с главните крепости (една от тях е Перник, друга е Филипополис, дн. Пловдив). Местните владетели запазват своите автономни позиции. Някои от тях достигат дори до по-голяма независимост, тъй като аспирациите на Филип, Александър и Лизимах са се простирали далеч извън Тракия и те са се задоволявали с лоялността на местните владетели, която им спестявала разходите за изграждането на алтернативна администрация.

Този разцвет на местните владетели не е прекъснат значимо дори и от келтските нашествия. Гробниците на тракийските владетели вече не са толкова богати, но това е характерен белег за целия елинистически свят. При македонските гробници разточителните дарове все още са възможни единствено поради заграбеното при походите на Александър на изток. По-късно обаче и техният инвентар обеднява. Елинистическото развитие започва още преди келтското нашествие с прехода от пищни погребения като символ на владетелска мощ към градски центрове с обществени административни сгради. Този факт вече е установен в Севтополис, където съществуват културни центрове, тясно свързани с двореца на владетеля. Келтите внасят известни промени във въоръжението, влияейки върху художествения стил на региона чрез своите артистични тенденции. Те не са толкова чужди на тракийската култура, след като тя отхвърля реализма, характерен за късната гръцка класика. След келтското нашествие в обособилите се в резултат на това две или три малки царства възниква нова структура на политически взаимоотношения. Местният сепаратизъм и традициите на династичните владетели са единственото, което е могло да оцелее. След окончателното надмощие на келтското царство от Тиле с последен владетел Кавар се развиват малките държавни организации. Те са характерни за късната елинистическа история на Тракия и за времето, когато Рим, разрушавайки македонската държава, постепенно започва да играе ръководна роля на Балканите. Останките от келтите били интегрирани в структурата на различните общности - елинистическото

войне на Тракия - дори по-пълно, отколкото гръцките полиси по Черноморското и Егейското крайбрежия. Това войне, в което по-висшата класа започва да използва гръцкия като свой официален език, подготвя пътя към по-нататъшната унификация, осъществена под властта на Римската империя.

Мйетек Домарадски ясно разграничаваше самостоятелното и специфичното развитие в различните части на Тракия: югозападна, където могъщите съседи Македония и Пеония оказват силно въздействие; планинската област и специално Родопите, където големите религиозни центрове се превръщат в основен извор на тракийското духовно наследство; старата одриска зона, вече разцепена на по-малки единици (по време на македонското присъствие - б. р.); гетската област, в която Сборяново (Хелис) и Свещари са основен център на елинистическото царство, предшественик на по-късното царство на даките. Той също така се интересуваше от идеята за териториите на мизи и трибали, където виждаше известна симбиоза с келтските елементи. Тяхното проучване бе една от основните цели на научните му търсения през целия му, за съжаление, така кратък жизнен път.

Културната, икономическата и социалната мощ на цивилизацията, достигната в Тракия южно от Стара планина, беше за него аргументът, че дори и римляните, при това за по-дълго време, отколкото в други части на тяхната империя, са били респектирани от местната култура и традиции. Класификацията му на различните хоризонти на богатите погребения, представена в предходната глава, беше, според него, тясно свързана и с други аспекти от развитието на тракийската култура: урбанизация, икономика и духовен живот.

Една от целите му за близкото бъдеще, която съдбата не му отреди да осъществи, беше локализацията на прочутото тракийско светилище на Дионис.

Изключително трудно е да се възстановят всички негови идеи, споделени при множеството продължителни дискусии. Той винаги подчертаваше значението на приемствеността в тракийската религия. Като пример за това излагаше идеята си за продължителната религиозна употреба на ранножелязната керамика Цепина до края на късножелязната епоха или, например, значимостта и на най-скромните дарове в светилищата и в зоните, свързвани от него с културни практики, дори и тогава, когато не всички възприемаха тези идеи.

Като цяло той разбираше картината на тракийската култура като стъпка по пътя към едно по-задълбочено историческо познание. Със своя мултидисциплинарен подход той беше твърде близко до идеите на „Annales" и неговите последователи, работещи в полето на класическата древност във Франция, както и до своите учители в Полша и България (особено К. Годловски и И. Венедиков). Интерпретирайки археологическите извори, той успяваше да избегне опасностите и от твърде ограничените рамки на „техническата" археология, и от прека-

лено свободната игра с хипотезите без достатъчно аргументи, както при историческите, така и при археологическите извори.

Той виждаше себе си като един от изграждащите великата сграда на Познанието в областта на древната история и несъмнено беше сред най-големите учени на нашето време в своята област. Същевременно бе достатъчно скромен, отбелязвайки, че съвременното ниво на познание е ограничено и задача на бъдещите поколения учени трябва да бъде неговото разширяване и задълбочаване.

Проф. Ян Боузек

..... ma femme et moi nous avons été très touchés en apprenant le décés de votre mari. Nous l'avions quité, il y a quelques mois, plein de progets et débordant d'activite et nous apprenons maintenant que notre ami a disparu.

Nous avions éprouvé envers lui beaucoup de sympathie, et c'est grâse à lui que nous avons pu travailler à Pistiros: celà, les Français et l'Ecole française d'Athenes ne l'oublieront jamais. Il faut que les actes du colloque, qui aura été son dernière grande oeuvre soiend publies au plus vite et lui soiet debies. Il avait su donner à Pistiros une renomée internationale, et nous savons combien vous l'avez aidé dans toutes ses activités. Il a reussi à triompher de toutes les difficultés qui s'opposent à la poursuite d'un but scientifique dans des conditions bien difficiles. Nous pourrons, nous que sommes privilegiés, réfléchir sur l'exemple qu'il nous a donné.

Je souhaite que nous poursuivions cette collaboration sur le chantier en memoire de son nom, et le plus bel hommage à lui rendre sera de publier les études dont il était l'imitiateur. La Bulgarie a perdu un de ses archéologues les plus actifs, et nous avons perdu un ami qui nous a permis de découvrir pays et de tisser des liens scientifiques d'une grande importance.

Roland Etienne

.....To all our friends and collaborators in Septemvri Museum, in the archaeological investigation of Vetren-Pistiros and to all those who supported this project in the municipalities of Septemvri and Vetren.

Our most sincere condolences on the death of Mieczyslaw Domaradzki an inspired, extremely talented and visionary field director. His sudden death has left us all devastated.

We hope that the existing team will keep his memory alive by continuity to pursue his aims and we will support you in this endeavour.

Zofia Archibald

..... J'ai appris avec consternation de la disparition prématurée de notre collègue et ami Mietek Domaradzki. Cette année même nous nous sommes tous rencontrés dans la ville de Septemvri où grâce premièrement à ses efforts et à ses grandes qualités organisatrices, on a tenu un colloque international de la plus haute tenue. Il était si énergique et avait tant de plans pour l'avenir que personne ne pouvait imaginer la tragédie que suivra!

J'ai toujours suivi avec le plus grand intérêt ses ouvrages qui touchaient aussi mon intérêt scientifique. Ses vastes connaissances, son expérience et sa méthode de travail si modernes ont fait l'honneur de ses professeurs et ont apporté du prestige a la science archéologique dans son pays adoptif, la Bulgarie.

Je suis convaincu que ses disciples, car il était aussi bien un vrai maître, vont porter plus loin son exemple aussi bien en Bulgarie qu'en Pologne.

Je suis près de vous en exprimant mon profond regret et mes condoléances vers sa famille. Ses oeuvres vivront à sa place, et son image restera pour toujours dans le coeur de ceux qui ont eu la chance de le connaître.

Requiescat in pace!

Niculae Conovici

..... although, I had only come to know him quite recently he became, my very dear friend. Mietek Domaradzki, was some one rarely found now a days - extremely dedicate, knowing what to and how to do it. The Pistiros conference was just brilliant as was his excavation.

My dearest Lidia, I wold like to assure you that his memory will always be with us in our hearts

Gocha R. Tsetskhladze

Посещение на емпорион Пистирос от участниците
в международния симпозиум
"Пистирос и Тасос" - IV.98 г. - гр. Септември

ЛИТЕРАТУРА

Кирилица

Аладжов, Димов 1993 - Аладжов Д., Димов Н., Симеоновград от древността до 1885 г. Симеоновград 1993.
Антонова 1995 - Антонова В., Шумен и Шуменската крепост. Шумен 1995.
Балабанов 1984 - Балабанов П., Тракийският тюрсис близо до Бургас. - Известия на музеите от югоизточна България, VII, 11-38.
Балабанов 1986 - Балабанов П., Градовете в древна Тракия преди походите на Филип II. - (в:) Поселищен живот в Тракия. Втори симпозиум, Ямбол, 41-59.
Балканска 1979 - Балканска А., Тракия и елинистическият свят. - (в:) България в света от древността до наши дни. София т. I, 134-139.
Балканска 1984 - Балканска А., Амфори и амфорни печати (В:) Севтополис. София, т. I, 115-158.
Боспачиева 1994 - Боспачиева М., Могилно погребение от елинистическия некропол на Филипопол. - Известия на музеите от югоизточна България XXI, 1994, 43-62.
Боспачиева 1997 - Боспачиева М., Елинистическият некропол от Филипопол. - Годишник на Археологически музей, Пловдив, VIII, 19-31.
Ботушарова 1963 - Ботушарова Л., Стратиграфски проучвания на Небеттепе. - Годишник на Пловдивския археологическия музей, V, 61-76.
Ботушарова 1963 А - Ботушарова Л., Крепостната стена на Филипопол по северните склонове на Небеттепе. - Годишник на Пловдивския археологическия музей, V, 77-101.
Ботушарова 1966 - Ботушарова Л., Античният Филипопол в светлината на новите археологически разкопки. - (в:) Археологически проучвания за историята на Пловдив и Пловдивския край. Пловдив, 40-55.
Ботушарова, Коларова 1961 - Ботушарова Л., Коларова В., Куполна гробница при Пловдив. - (в:) Изследвания Шкорпил, 279-297.
Ботушарова, Танкова В. 1982 - Ботушарова Л., Танкова В., Материали за археологическа карта на Пловдив. - Известия на музеите от югоизточна България, VIII, 45-67.
Василев 1979 - Василев В., Шлемът от Върбица, Преславско, и шлемовете от халкидски тип в Тракия. - Векове год. VIII, кн. 6, 65-71.
Василев 1980 - Василев В., Производство на тракийски шлемове в Родопите. - Археология XXII, 3, 1-18.
Велков 1963 - Велков В., Пътища по западното Черноморие в предримската епоха (VI-I в.) - Известия на Народния музей във Варна XIV, 25-34.
Велков 1982 - Велков В., Кабиле. Местоположение. Проучвания. Извори. (В:) Кабиле, т. I, София, 7-17.

Велков 1982 А - Велков В., Тракийският град Кабиле. - Векове XI, 1-2, 12-21.
Велков 1985 - Велков В., Към историята и икономиката на тракийския град Кабиле през IV-III в. пр. н.е. - (в:) Юбилеен сборник в чест на акад. Д. Косев. София, 23-28.
Велков, Делев, Танчева-Василева, Драганов, Рибаров 1992 - Велков В., Делев П., Танчева-Василева Н., Драганов Д., Рибаров Г., Разкопки в Кабиле. - Археологически открития и разкопки през 1991 година. София 1992, 44-47.
Велков 1932-1933 - Велков И., Старини около с. Елхово, Старозагорско. - (в:) Българска Историческа Библиотека год. I, т. V, с. 180.
Велков 1934 - Велков И., Могилни гробни находки от Брезово. - Известия на археологическия институт при БАН VIII, 1-17.
Велков 1937 - Велков И., Разкопките около Мезек и гара Свиленград през 1932-1933, Известия на археологическия институт при БАН, XI, 117-170.
Велков 1938 - Велков И., Могилни гробни находки от Брезово. - Известия на археологическия институт при БАН, XII, 259-280.
Венедиков 1946 - Венедиков И., Тракийска гробница при с. Ветрен, Пазарджишко. - Известия на археологическия институт при БАН, XV, 194-196.
Венедиков 1982 - Венедиков И., Тракийската топонимия в движение. Населението в Югоизточна Тракия . - (В:) Мегалитите в Тракия ч. 2. (= Тракия Понтика) С. 32-170.
Венедиков 1994 - Венедиков И., Тракийските пекторали и библията. - Анали (София) год. 1, № 1, 5-17.
Вълева 1994 - Вълева Ю., Тракийски и македонски монументални гробници. - Проблеми на изкуството (София) год. 27 А, кн. 3, 55-62.
Георгиева 1991 - Георгиева Р., Обредни ями в Тракия (края на II - I хил. пр. н.е.). - Археология XXXIII, № 1, 1991, 1-10.
Георгиева-Казанджиева 1965 - Георгиева-Казанджиева С., Средновековни некрополи в Родопите. - Родопски сборник I, 129-168.
Герасимов 1942 - Герасимов Т., Находка от сребърни монети на Александър III Велики, Лизимах и Скосток от Пловдив. - Годишник на Пловдивския археологически музей за 1940-1941, 93-106.
Герасимов 1972 - Герасимов Т., Към нумизматиката на град Кабиле. - Известия на археологическия институт при БАН, XXXIII, 113-120.
Герасимова-Русева-Кисьов, 1992 г - Герасимова В., Русева М., Кисьов К., Непубликувани тракийски паметници от землището на селата Брестовица и Първенец, Пловдивско. - Известия на музеите от югоизточна България, XVIII, 1992, 62-78.
Гергова, Стоянов 1998 - Съст. Гергова Д., Стоянов Т., По стъпалата на времето - Каталог на изложба С. 1998.
Гергова 1996 - Гергова Д., Обредът на обезсмъртяването в древна Тракия. С. 1996.

Гетов 1961 - Гетов Л., Новооткрита тракийска тухлена гробница при язовир "Г. Димитров". - Археология III, № 4, 1961, 58-60.
Гетов 1995 - Гетов Л., Амфори и амфорни печати от Кабиле (IV-II в. пр. н.е.) София 1995.
Гочева 1986 - Гочева З., Градовете на Тракия и колонизацията на Филип II, Поселищен живот в Тракия. Втори симпозиум. Ямбол 60-74.
Детев 1963 - Детев П., Разкопки на Небеттепе в Пловдив, Годишник на Пловдивския археологически музей, V, 27-40.
Детев 1975 - Детев П., Разкопки на Небеттепе в Пловдив през 1969 г. - Известия на музеите от южна България I, 17-28.
Дечев, Кацаров 1949 - Дечев Д., Кацаров Г., Извори за старата история и география на Тракия и Македония. С.
Димитров 1957 - Димитров Д. П., Севтополь - фракийский город близ с. Копринка, Казанлыкского района. - Советская археология, № 1, 199-216.
Димитров 1957А - Димитров Д. П., Към въпроса за религията на траките през ранноелинистическата епоха. - Исторически преглед XIII, кн. 2, 65-81.
Димитров 1958 - Димитров Д. П., За укрепените вили и резиденции у траките в предримската епоха. (В:) Изследвания в чест на акад. Д. Дечев, 683-701.
Димитров 1984 - Димитров Д. П., Тракийският град Севтополис (В:) Севтополис, т. I, 11-17
Димитрова 1966 - Димитрова А., Сребърно съкровище от с. Владиня, Ловешко. - Известия на Археологическия институт при БАН XXIX, 99-132.
Домарадски 1986 - Домарадски М., Тракийски богати погребения. Terra antiqua Balcanica (София) III, 1988, 78-86.
Домарадски 1991 - Домарадски М., Западна крепостна стена на град Кабиле (В:) Кабиле т. II, София.
Домарадски 1992 - Домарадски М., Тракийската култура през късножелязната епоха в северо-източна Тракия. Селищен и етнически облик. - Хелис I (София), 97-108.
Домарадски 1994 - Домарадски М., Държавата на Котис I и отражението ѝ в археологическите извори. (В:) Каталог на изложба: „Цар Котис I, Тракийската държава Емпорион Пистирос." Септември, 11-20.
Домарадски 1995 - Домарадски М., Трако-гръцки търговски отношения (=Емпорион Пистирос т. I) Септември 1995.
Домарадски и др. 1998 - Домарадски М. и колектив. Паметници на тракийската култура по горното течение на р. Места. (=Разкопки и проучвания т. XXVI) (под печат).
Дремсизова, Антонова 1960 - Дремсизова Ц., Антонова В., Принос към най-старата история Шумен и Шуменското плато. - (в) Сб. Шумен-Коларовград 1960,1-33.
Жуглев 1952 - Жуглев К., Разкопки и проучвания на могила №1 - Коп-

ринка, ч. I. - Годишник на Софийския университет. Философско-исторически факултет XLVII, кн.2, 217-289.
Жуглев 1955/1956 - Жуглев К., Разкопки и проучвания на могила №1 - Копринка, ч. II, Годишник на Софийския университет. Философско-исторически факултет XLIX, кн. 2, 35-221.
Иванов 1960 - Иванов Т., Тракийско могилно погребение при с. Скалица, Ямболско. - Археология год. II, кн. 2, 40-47.
Кисьов 1993 - Кисьов К., Погребални практики в Родопите (края на II - I хил. пр. н. е.) С. автореферат на дисертация.
Кисьов 1996 - Кисьов К., Принос в проучването и датировката на глинобитното култово съоръжение от Пловдив (Небеттепе) и неговата роля в изясняване локализацията на Тракийския град Одрюза.- Годишник на Департамент Археология НБУ. София, 225-231.
Китановски 1966 - Китановски Б., Фибули од 5-3 век од старата ера во Народниот музеј во Прилеп. - Зборник на трудови Археолошкиот музеј во Скопје. т. IV-V, 1-54.
Китов 1993 - Китов Г., Тракийските могили. -Thracia,10 (Serdicae) 1993, 39-87.
Китов 1996 - Китов Г., Нови открития в долината на царете. - Анали 1-4/1996, 37-68.
Колева Б. 1997 - Един новооткрит тракийски олтар от Пловдив. - Годишник на археологически музей, Пловдив VIII, 7-18.
Лазов 1994 - Лазов Г., Сребърните съкровища в Тракия от времето на цар Котис I и неговите наследници. - (В:) Каталог на изложба: „Цар Котис I, Тракийската държава... с. 1994, 34-394.
Мартинова 1990 - Мартинова М., Спасителни разкопки на ул. „Никола Господинов“ бл. 3 в Пловдив. - Археологически открития и разкопки през 1989, Кюстендил, 64-65.
Миков 1933 - Миков В., Предисторически селища и находки в България (Материали за археологическата карта на България кн. VII), София.
Младенова 1963 - Младенова Я., Погребалните венци от некропола на Аполония. - (В:) Аполония, София, 287-292.
Мурзин, Черненко 1980 - Мурзин В.Ю., Черненко Е.В., Средства защиты боевого коня (В:) Скифия и Кавказ. Киев 1980, 155-168.
Огненова 1952 - Огненова Л., Опит за реконструкция на два щита от Тракия. - Известия на Археологическия институт при БАН XVIII, 61-81.
Пейков 1980 - Пейков А., Раскопки в древнефракийском городе Евмолпия (1974-1978). - Pulpudeva 3, 239-249.
Пейков 1986 - Пейков А., Крепостта на древнотракийския град Евмолпия (В:) Поселищен живот в древна Тракия. Втори симпозиум. Ямбол, 30-40.
Пейков 1994. - Пейков А., Находки от късната бронзова епоха в храма на древнотракийския град Евмолпия. - (В:) Поселищен живот в древна Тракия. Ямбол, 27-33.

Пейков 1994А - Пейков А., Нов паметник на тракийската орфическа религия. - (В:) Етническият проблем и националният въпрос на Българите. Пловдив 1994, 24-44.
Пейков 1994В - Пейков А., Основните архитектурни съоръжения на древнотракийския град Евмолпия. - Известия на музеите от южна България XX, 55-71.
Пейков 1995 - Пейков А., Стратиграфия в крепостта на древнотракийския град Евмолпия. - Известия на музеите от южна България XXI, 23-42.
Петров 1993 - Петров И., Тракийски могилен некропол край село Горски извор, Хасковско. - Известия на музеите от югоизточна България XVI (Стара Загора) 1993, 7-36.
Рехо 1992 - Рехо М. Атическа червенофигурна керамика в Националния археологически музей - София. София.
Стоянов 1997 - Стоянов Т., Гетската столица при Сборяново - проучвания, резултати, исторически проекции (продължение). - История (София) год. V, кн.1-2, 72-84.
Теодосиев 1998 - Теодосиев Н., Северо-западна Тракия през V-I в. пр. Хр. (автореферат) София.
Тукидид I, 10,2-4 - Тукидид, История на Пелопонеската война. С. 1979.
Филов 1937 - Филов Б., Куполните гробници при Мезек. - Известия на Археологическия институт при БАН т. XI, с. 1-116.
Цончев 1938 - Цончев Д., Приноси към старата история на Пловдив (Материали за историята на Пловдив I), София.
Цончев 1963 - Цончев Д., Археологически паметници по южните склонове на Панагюрска Средна гора (Материали за археологическа карта на България кн. IX), София.
Цончев, Милчев 1970 - Цончев Д., Милчев А., Разкопки в чашата на язовир “Батак”. - Известия на Археологическия институт при БАН XXXII, 1970, 149-205.
Чангова 1981 - Чангова Й., Тракийското селище от I хил. пр. н. е. (В:) Перник т. I, София, 52-106.
Чичикова 1969 - Чичикова М., Тракийската могилна гробница от с. Калояново, Сливенски окръг (IV в. пр. н. е.). - Известия на Археологическия институт при БАН т. XXXI, 45-90.
Чичикова 1970 - Чичикова М., Севтополис, София.
Чичикова 1984 - Чичикова М., Антична керамика (В:) Севтополис т. I, София, 18-114.
Чичикова 1985 - Чичикова М., Тракийският град. - Годишник на Софийския университет. Исторически факултет XLVII, 2 (Книга в чест на проф. Х. Данов), 85-93.
Юрукова 1981 - Юрукова Й., Антични и ранновизантийски монети. - (В:) Перник т. I, София 218-261.
Юрукова 1992 - Юрукова Й., Монетите на тракийските племена и владетели. С. 1992.

Латиница

Archibald 1996 - Imported Athenian Figured Pottery 1988-1991- (B:) Pistiros vol. I, Prague 1996, 77
Archibald 1998 - Archibald Z. H., The Odrysian Kingdom of Thrace. Oxford.
Blinkenberg 1926 - Fibules grécques et orientales. (Lindiaka vol. V). Copenhagen.
Bouzek. 1996 - Bouzek - J., The position of the Pistiros fortification in the development of the ancient poliorcetics and stonecutting techniques. (B:) Pistiros I, Prague, 43-46.
Bouzek. 1996A - Bouzek J., Textile industry. - (B:) Pistiros vol. I, Prague 117-163.
Dimitrov, Cicikova 1978 - Dimitrov D., M. Cicikova, The thracian City of Seuthopolis (BAR Supplementary Series 38). Oxford.
Dimitrova 1980 - Dimitrova A. Nouvelles données sur les rites funéraires chez les Thraces a l'époque hellénistique, Actes du II^{é} Congrés International de Thracologie. Bucureçti 1980, 451-453.
Domaradzki 1990 - Domaradzki M., Kabyle and the Thracian cities. - Terra Antiqua Balcanica V, 49-60.
Domaradzki 1994 - Domaradzki M., Les lieux de culte thraces (deuxiéme moitie du IIe - Ier millenaire av. J. - Ch.).- Хелис III, 69-108.
Domaradzki 1997. - Domaradzki M., Le ricche sepolture dei Traci (B:) Il Trace e l'aldilà (Каталог на изложба) Firenze 1997, 93-98.
Kull 1996 - Kull B., Ein keizerzeitliches "Zaumzeug mit Zügelketten" aus Viszoly, Komitat Borsod - Abaúj - Zemplen (Ungarn). - Germania 74, 996, Halbband.
Kurtz, Boardman 1971 - Kurtz D. C., J. Boardman, Greek Burial Customs, London.
Lippolis 1994 - Lippolis E.,Taranto. La necropoli: aspetti e problemi della documentazione tra VII e I sec.a.c. (Catalogo del Museo Nazionale di Taranto III, 1) Taranto.
Masiello 1984 - Masiello L., Corone. (B:) Gli ori di Taranto in Età Ellenistica, Milano, 71-87.
Mihailov 1961 - Mihailov G., Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae, Serdicae, vol. III, 1.
Muscarella 1967 - Muscarella O. W., Phrygian Fibulae from Gorelion. 1967.
Ognenova-Marinova 1969 - Ognenova-Marinova L., Les motifs décoratifs dés armures en Thrace au IVe s. a. n. e. - (B:) Ier Congres International des balkaniques et Sud-est Européenes, Sofia 1969, 396-418.
Pejkov 1990 - Pejkov A., The fort of the old Thracian city of Eumolpia. - Terra antiqua Balcanica V. 23-33.
Tonkova 1997 - Tonkova M., Traditions and Aegean influences on the jewellery of Thracian in Early Helenistic Times. - Archeologia Bulgarica (Sofia), № 2, 18-31.
Weber 1983 - Weber T., Bronzekaunen: Studien zu ausgewählen archaischen und klassischen oinochoe formen aus Metall in Griechenland und Etruria. Frankfurt am Main.
Wenskus 1961 - Wenskus R., Stammesiedlung und Verfasung. Das Werden der frühmittelalterlichen Geus. Köln/Graz 1961.
Youroukowa, Domaradzki 1996 - Youroukowa Y., Domaradzki M., Emporion Pistiros - Годишник на департамент Археология. - НБУ, т.II - III, 1996, 215-220.
Zahlhaas 1971 - Zahlhaas G., Die Bronzeeimer aus Waldalgesheim. - (B:) Hamburger Beiträge zu Archäologie 1971 I /2, 115-129.

ВАЛЕНТИНА ТАНЕВА

МОНЕТИ НА МАКЕДОНСКИТЕ ВЛАДЕТЕЛИ ОТ ПИСТИРОС

Настоящата публикация посвещавам на откривателя и проучвателя на Пистирос, проф. Мечислав Домарадски, мой учител, колега и приятел.

С него преди десет години започнахме съвместно проучванията на Пистирос, той - като научен ръководител, аз като негов пръв помощник, споделяйки трудности, успехи и идеи.

На него дължа и своя интерес към нумизматиата и всичко постигнато в работата ми до сега.

УВОД

Представените в каталога монети са част от комплекса монети на македонските владетели, открити при археологическите проучвания на емпорион Пистирос, които се съхраняват във фонда на Археологическия музей в гр. Септември. От подложените на научна обработка 255 бр. монети са подбрани 88 екземпляра, от които 6 сребърни и 82 бронзови.

Настоящата разработка не е цялостно и окончателно проучване на македонските монети, а по-скоро опит да се представят пред по-широка аудитория различните типове, открити в Пистирос като илюстрация на монетната циркулация в тази част на Тракия през втората половина на IV - началото на III в. пр. Хр.

Сравнявайки комплекса монети на македонските владетели, открити до момента в Пистирос с нумизматичния комплекс от Севтополис, е видно, че в Пистирос се явяват нови типове и варианти бронзови монети на Филип II и Александър III Велики. Напълно възможно е количеството на тези монети значително да се увеличи при бъдещите проучвания, а също така да се разшири и типовото им разнообразие.

В каталога са включени най-добре запазените екземпляри от всички определени типове и варианти, без да се ангажираме с точна датировка и хронология на бронзовите монети, които ще бъдат предмет на бъдеща по-задълбочена работа.

Публикациите, според които са определени монетите, са посочени в приложената към каталога литература.

Сребърните екземпляри са определени и датирани от Боряна Русева.

Монетите са описани по типове, като допълнителните символи и монограми са изнесени в графични рисунки и обозначени с цифри срещу всеки каталожен номер. Определянето на допълнителните символи е прецизно извършено чрез наблюдения под микроскоп.

Техническите данни на монетите, инвентарните им номера и местонамирането им са отбелязани в отделни графи, а стратиграфските данни са приложени в таблица.

Изключително съм признателна на проф. д-р Й. Юрукова за подкрепата, която получавам от нея, за оказваната ми помощ и съдействие при работата върху каталога и с нумизматичния материал.

Сърдечно благодаря на Боряна Русева за оказаната ми помощ и съдействие при определяне на монетите.

Благодаря на всички колеги, участващи в екипа, проучващ Пистирос, предоставили ми възможността да работя с монетите и оказвали ми по един или друг начин съдействие.

МОНЕТИ НА МАКЕДОНСКИТЕ ВЛАДЕТЕЛИ, ОТКРИТИ В ПИСТИРОС

Писмените сведения за политико-икономическата история на траките през периода на установяване на македонско владичество в древнотракийските земи са изключително оскъдни. В своите разкази гръцките автори съвсем спорадично споменават за събитията в периферна (варварска, според техните представи) Тракия. Броят на епиграфските паметници е незначителен, а състоянието на селищните проучвания до този момент дава непълна представа за събитията в обитаваните от тракийските племена райони. Единственият масов, добре документирен и датиран материал, свързан с този период, са монетите. Проучването на монетните находки (съкровища или единични екземпляри) обогатява познанията ни за монетната циркулация, икономическите контакти и стоково-паричните отношения в Тракия по време на македонското владичество. От особена важност са монетите, открити при проучването на селища. Те именно дават представа за съдбата на някои от най-значителните градски центрове (политически резиденции или емпориони) в тракийските земи. Към първите се отнася Севтополис, а класически пример за вторите е Пистирос.

Монетите, открити в Пистирос и принадлежащи хронологически на интересуващия ни исторически период, се доминират от тези, свързани с македонските владетели - Филип II и Александър III Велики. Тази характеристика се потвърждава от общите данни за всички открити в Пистирос монетни находки. За периода 1988-1997 г. са открити 747 броя монети, от които 66 сребърни, 681 бронзови. От общия брой в състояние да бъдат подложени на научна обработка са 497 монети, които типово и хронологически се разпределят в следните групи:

- към монетосеченето на гръцките полиси с демократически принцип на управление принадлежат 46 монети, от които по-голямата част са сребърни.
- монетното производство на тракийските владетели е представено със 108 екземпляра, сред които са редица редки типове и варианти, принадлежащи главно на тракийски династи от първата половина на IV в. пр. Хр.
- римското монетосечене е представено само от 7 бр. монети, попаднали тук случайно, тъй като римски културен пласт в Пистирос не е регистриран.
- неопределени, поради лоша степен на запазеност, която е резултат от различни фактори, са 78 бр. монети.

От тази статистика се вижда, че делът на откритите в Пистирос македонски монети е доминиращ - 255 бр. Може да се каже, че те обхващат една трета от всички монети, с които засега боравим и че в

идните години продължаващите разкопки непрекъснато ще допълват тази бройка.

Комплексът от монети на македонските владетели от Пистирос може да бъде сравнен единствено с монетите от проучванията на Севтополис и крепостта на хълма Кракра край Перник, които до момента са цялостно публикувани.

Докато при Севтополис икономическото значение на селището се обуславя от функцията му на политически център, то в Пистирос наличието на изключително голяма и разнообразна монетна маса категорично потвърждава неговите чисто търговски функции. *(Домарадски, 1995, с. 33; 54)*.

Проучването на колективните находки от втората половина на IV - началото на III в. пр. Хр. дават представа за циркулацията на монетите през този период, за пътищата на тяхното проникване и разпространение, за търговските контакти и пр.

От прегледа на досегашните проучвания на съкровища с присъствие на монети на македонските владетели най-много са тези, открити в районите с по-интензивни жизнени процеси *(Димитров, 1990, с. 35)*. От долините на Марица и Тунджа произхождат най-голям процент съкровища от втората половина на IV - началото на III в. пр. Хр. - 78 на брой, от които 24 с бронзови монети *(Домарадски, 1987, с. 10)*.

Съвсем друга е картината на север от Стара планина, където разпространението на монетите на македонските владетели е по-слабо изявено. Свидетелство за това е тяхното спорадично присъствие в колективните находки, както и в проучваните селищни обекти. Тази област също е била включена към установилата се система на търговски обмен с Македония, но вероятно нейните контакти, в сравнение с тези на Южна Тракия, са били по-слаби *(Димитров, 1990, с. 28)*.

В Централнородопския район, откъдето досега са известни няколко единични монети от Филип II и Александър III Велики *(Прокопов, 1991, с. 10-16)*, циркулацията на тези монети, както изглежда, е била незначителна.

В Източните Родопи откритите съкровища и единични находки с монети от Филип II и Александър III Велики илюстрират по-интензивно участие в циркулационния поток, като тяхното разпространение в периферията на Източните Родопи е най-масово *(Нехризов, 1998)*.

В Западните Родопи също е регистрирано присъствие на монети на Филип II и Александър III Велики, но за разлика от Източните Родопи тук се наблюдава проникването им навътре в планината, осъществено предимно по долината на Места.(Прокопов, Андонова, 1998)

Големият брой съкровища, в чийто състав присъстват монети на македонските владетели, открити в пределите на днешните български земи, е израз на интензивно монетно обръщение, резултат от активизиране на икономическите връзки и взаимоотношения, които в Тракия не са подчинени на представата ни за окупатори и окупирани. *(Юру-*

кова, 1992, с. 80).

Безспорно доказателство за тези процеси в Тракия е нумизматичният комплекс с монети на македонските владетели, открити през десетгодишния период на проучване на емпорион Пистирос.

Монетите на македонските владетели от Пистирос ни подсказват, че и през тези смутни години, свързани с македонското присъствие в тракийските земи, емпорион Пистирос не е загубил своята роля на търговски център в тази част на Тракия *(Домарадски, 1995, с. 34).*

Разбира се внимателното датиране на тези монети би могло да постави в по-точни хронологически рамки станалите тук промени. Ако трябва да се спрем по-детайлно на монетите от Пистирос се вижда, че от 255 броя, с които боравим, само 6 екземпляра са сребърни. При това налице е една единствена тетрадрахма на Филип II, отсечена в Амфиполис (Кат. № 1), която е с висока номинална стойност. Останалите са фракционни номинали - 1/5 от тетрадрахмата на Филип II (Кат. No 2, 3, 4) и две драхми на Александър III Велики (Кат. No 48,49).

С други думи основната маса македонски монети е съставена от бронзови екземпляри. Известно е, че този тип монети с ниска номинална, а оттук и покупателна стойност, са обслужвали главно нуждите на местните пазари. Те не са използвани в големия стоково-паричен оборот. Подобна е картината и при откритите в Севтополис и Перник монетни находки на Филип II и Александър III Велики, които използвах като паралел в проучването на нумизматичния материал. В Севтополис по-голямата част от монетите на Филип II и Александър III Велики се явяват основна парична единица, характерна за вътрешнотърговските отношения на селището, предшестващо Севтополис *(Димитров, 1984, с. 33).*

Значително по-малко е присъствието на тези монети на крепостта край Перник *(Юрукова Й., 1989, стр. 220)*, което свидетелства за послабо развити стоково-парични отношения в района.

От откритите в Пистирос монети, единствено сребърните - най-вече тетрадрахмата на Филип II (Кат. № 1) и двете драхми на Александър III Велики (Кат. № 48 и 49) - могат да се поставят в точни хронологични рамки. Отсечената в Амфиполис тетрадрахма на Филип II може да се свърже със събитията около 330 г. пр. Хр., когато траките, и то особено тези, обитавали земите около средното течение на Хеброс, в които е разположен и Пистирос, са били най-верните привърженици на Мемнон в неговия бунт срещу Александър III Велики. Аналог на същата тетрадрахма е представен в съкровище, намерено недалеч от Пистирос *(Юрукова, 1979).*

Двете драхми на Александър III са отсечени в малоазийски монетни ателиета, години след смъртта на този амбициозен македонски владетел, т. е. те са постумни (310/9 - 309/8; 310 - 302 г. пр. Хр.). С други думи поне на този етап на нашите проучвания между 330 и 309 г. пр. Хр. - период от близо две десетилетия в Пистирос не са засвидетелствани никакви сребърни монети с точна датировка.

За съжаление бронзовите монети, както това е добре известно, също нямат точна датировка. Масовото бронзово монетосечене с имената на Филип II и Александър III Велики досега не са били предмет на обстойно проучване и тяхната хронология не е добре прецизирана. Познати са ни само идеите на някои известни нумизмати *(Белинджър, Томпсън)* затова, че е възможно по-голяма част от тези монети, подобно на сребърните, да е била реализирана след смъртта на тези владетели, т. е. и те да са с постумен характер. Наблюденията ни върху находките от нашите земи, в това число и върху съкровищата, ни дават основание да възприемем тази хипотеза. За сега нямаме сериозни репери, за да класифицираме хронологически откритите в Пистирос бронзови монети. Затова и в каталога, в който представяме само една част от намерените при разкопките на Пистирос македонски монети, ние направихме тяхната систематизация, особено тази на бронзовите, по владетели и типове, използвайки главно известните SNG и публикацията на голямото съкровище от Драма.

Тъй като, както вече казахме, всяка година разкопките в Пистирос ни представят нови и нови екземпляри, то всички наши разсъждения за сега са все още в работен вид. Възможно е те да бъдат допълнени с нови по-богати находки, които ще поставят на по-сигурна основа историческата интерпретация на монетните находки.

В тези предварителни бележки би следвало да обърнем внимание на факта, че в сребърните монети от Пистирос се забелязва един доста продължителен хиатус. Сребърни монети, сечени по време на управлението на Александър III Велики, тук не са засвидетелствани. Можем да свържем този хиатус с някакъв катаклизъм в живота на селището. Монетите на Лизимах, които ще бъдат предмет на едно следващо проучване, до голяма степен подкрепят една такава хипотеза. От него е представена само една тетрадрахма, която е измежду най-късните емисии, а сред бронзовите номинали доминира броят на тези от типа- глава на Атина/ лъв в скок - отсечени в монетарницата на Лизимахия, свързващи се с края на управлението на този владетел.*

След завладяването на Тракия от македонците, в Пистирос не са извършвани основни преустройства.Присъствието на голямо количество монети на македонските владители,както и останалия археологически материал, доказват, че статута и функциите му не се променят. Основна парична единица през този период в Пистирос са бронзовите монети с типове на Филип II и Александър III Велики, характерни за по-широките социални слоеве, белег за развитие на стоково-паричните отношения.

---

* Изказвам благодарност на проф. д-р. Й. Юрукова за предоставената ми информация относно проучваните от нея монети на Лизимах, открити в Пистирос.

Количеството, както и типовото разнообразие на бронзовите монети, ни дават основание да считаме, че комплексът от Пистирос засега е един от най-богатите, открит по време на системни археологически проучвания.

Неговото по-задълбочено изследване, предмет на една бъдеща работа, ще даде отговор на редица въпроси, касаещи определени моменти от историческото развитие на Пистирос.

ОЗНАЧЕНИЯ И СЪКРАЩЕНИЯ

1. Местонамиране - под инв. № на всяка монета е посочен работният квадрат, където е открита, както и дълбочината от повърхността на терена в см или номер на механичния пласт.
2. Допълнителни символи и монограми.
рис. 1 - монограми и букви
рис. 2 - символи
3. Разположение на допълнителните символи и монограми
д. = под главното изображение
вл. = вляво от главното изображение
вд. = вдясно от главното изображение
г. = над главното изображение

ЛИТЕРАТУРА

Кирилица

Димитров 1984 - Димитров К., Севтополис, т. II,С.1984
Димитров 1990 - Димитров К.,Развитието на Тракия през ранноелинистическата епоха(340-270 г. пр. Хр.) според съкровищата с монети типове Филип II и Александър Велики. - Исторически преглед, кн. 2,1990, 20-38
Домарадски 1995 - Домарадски М., Трако-гръцки търговски отношения (= Емпорион Пистирос т. I), Септември 1995
Домарадски 1987 - Домарадски М., Мястото на нумизматичните данни в проучванията на тракийската култура от късножелязната епоха.- Нумизматика, кн. 4, 1987, 4-18
Прокопов 1991 - Прокопов И., Нумизматична колекция на смолянския музей V в. пр. н. е. - VI в., С. 1991
Прокопов, Андонова 1998 - Прокопов И., Андонова М., Монетна циркулация в Западните Родопи по поречието на р. Места) Домарадски М. и колектив, Паметници на тракийската култура по горното поречие на р.Места. (= Разкопки и проучвания т. XXVI) (под печат)
Юрукова 1992 - Юрукова Й., Монетите на тракийските племена и владетели, С. 1992
Юрукова 1981 - Юрукова Й., Антични и ранновизантийски монети - (В:) Перник т. I, С1989, 218-261

Латиница

Drama = Belinger R. Al., The Drama hoard. The American numismatic society.
Ehrhardt = Ehrhardt Ch., The coins of Cassander, JNFA, 2/2, 1973, 25-32
LR = Le Rider G., Le monnayage d'argent et d'or de Philippe II, Paris, 1977
Mathisen = Mathisen W.R.,The Shield/helmet bronze coinage of Macedonia: a preliminary analisis, SAN 1,1979, 2-6
Nehrizov, Mikov 1998 - Nehrizov G, Mikov R., Relations commerciales dans le Rhodope de l'Est (V - I s. av. J.-C.) - (B:) „Structures économiques dans la Pèninsule Balkanique - VII-II ème siècles avant J.-C." (акти от симпозиума „Пистирос и Тасос. Търговските структури на Балканския полуостров през VII-II в. пр. Хр.", Септември 1998 г.) (под печат)
Price = Price G.M., The coinage in the name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus, Zürich/London, 1991
SM = Thompson M., Alexander's Drachm Mints I: Sardes and Miletus, ANSNS16, 1983
LA = Thompson M., Alexander's Drachm Mints II: Lampsacus and Abydus, ANSNS 19 1991
Youroukova 1997 - Youroukova J., Invasions et trouvailles monetaires en Thrace, Actes du 9eme Congrès International de Numismatique, Berne, sept. 1979, p. 217-218s
SNG = Sylloge Nummorum Graecorum, The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Copenhagen (Macedonia).

КАТАЛОГ

МОНЕТИ НА МАКЕДОНСКИТЕ ВЛАДЕТЕЛИ ОТ ПИСТИРОС

Кат.№	Символи и монограми	Размери (мм) Тегло (г)	Инв. № Местонамиране

ФИЛИП II
(359-336 г. пр. Хр.) и постумни

AR

АМФИПОЛИС
гр. II В (ок. 342/1-329/18 г. пр. Хр)

ТЕТРАДРАХМИ

л.: **Глава на Зевс с лавров венец над.**
о.: ΦΙΛΙΠΠΟΥ.
Конник в ход над. В ръката си държи палмова клонка.

1.	д. прора (предната част на кораб) (2.1) LR 382, вар. D197, R336	23,5x26 14,20 ↑↑	N1.1601 А 9-0,21

АМФИПОЛИС
гр. III (ок. 323/2- 316/15 г. пр. Хр)

1/5 от ТЕТРАДРАХМАТА

л.: **Глава на младеж с диадема над.**
о. ΦΙΛΙΠΠΟΥ.
Конник в скок над.

2.	д. (1.1) LR, 121 (pl. 44, 17)	13x13,5 2,40↑↘	N1.1604 от пресяване
3.	д. Т във венец (2.2) LR123 (pl. 45, 34)	13x13,5 2,40↑↙	N1.1603 Б 6 - 0,14
4.	д. каузия (2.3) LR, 124 (pl. 46, 29)	12,5x13,5 2,50↑↓	N1.1602 Б 16 - от пресяване

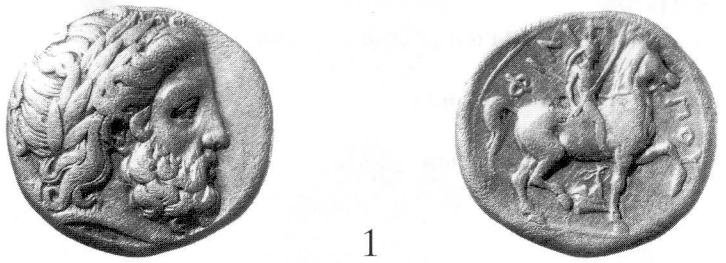

1

2 3 4

1	2	3	4

АЕ

ТИП I
л.: **Глава на младеж с диадема над.**
о.: ΦΙΛΙΠΠΟΥ
Конник в скок над.

5.	д. връх на копие над. (2.4) Bellinger (Drama 23)	17x17,5 6,20↑↘	N1.200 Б 17-II пл.
6.	д. връх на копие над. (2.6)	18x18 5.00↑↘	N1.833 от пресяване
7.	д. връх на копие над. (2.5)	17,5x17,5 6,70↑↑	N.219 Б 12-VI пл.
8.	д. връх на копие над. (2.6)	14x15 2,70↑↘	N1.1621 A 8 - 0,05
9.	д. връх на копие над. (2.6)	14x15 2,70↑↗	N1.1620 A 9 - 0,80
10.	д. връх на копие над. (2.6)	14x14,5 2,50↑↙	N1.1632 A 9 - 0,96
11.	д. връх на копие над. (2.6)	15x15,5 2,90↑↑	N1.1628 A 14 - 0,19
12.	д. връх на копие над. (2.6)	14x14,5 2,80↑↘	N1.1627 от пресяване
13.	д. връх на копие над. (2.6)	14x14,5 1.90↑↑	N1.78 Б 1 - I пл.

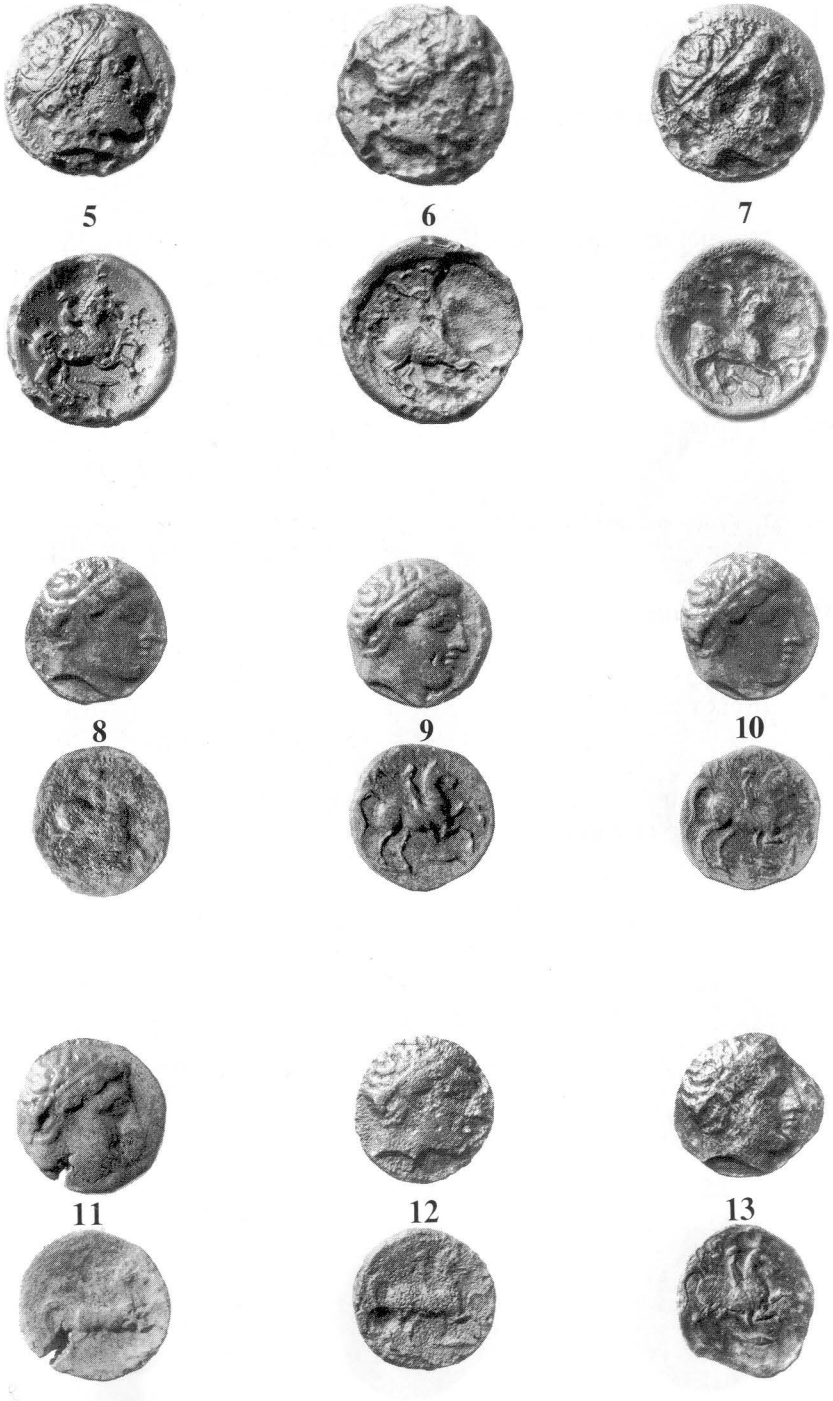

1	2	3	4
14.	д. връх на копие над. (2.6)	15x15 2,10↑↓	N1.123 от пресяване
15.	д. връх на копие над. (2.6)	13x13,5 2,50↑↗	N1.1634 Б'7 - II пл. яма 2
16.	д. връх на копие над. (2.6)	14x14 3,05↑↑	N1.1615 А 14 - I пл.
17.	д. връх на копие над. (2.6)	13x13,5 3,20↑↗	N1.1614 А 13 - 0,32
18.	д. връх на копие над. (2.6)	14,5x15 2,30↑↙	N1.1636 от пресяване
19.	д. връх на копие над. (2.6)	16x19 4.10↑↓	N1626 Б 17 - III пл.
20.	д. делфин (2.7)	14,5x15,5 5,70↑↙	N1.1633 от пресяване
21.	д. светкавица (2.11)	16x18,5 5.50↑↑	N1.1623 Б 22 - 0,70
22.	д. букраниум (2.8) Bellinger (Drama 20)	16x17,5 5,60↑↗	N1.233 Б 22 - 0,15

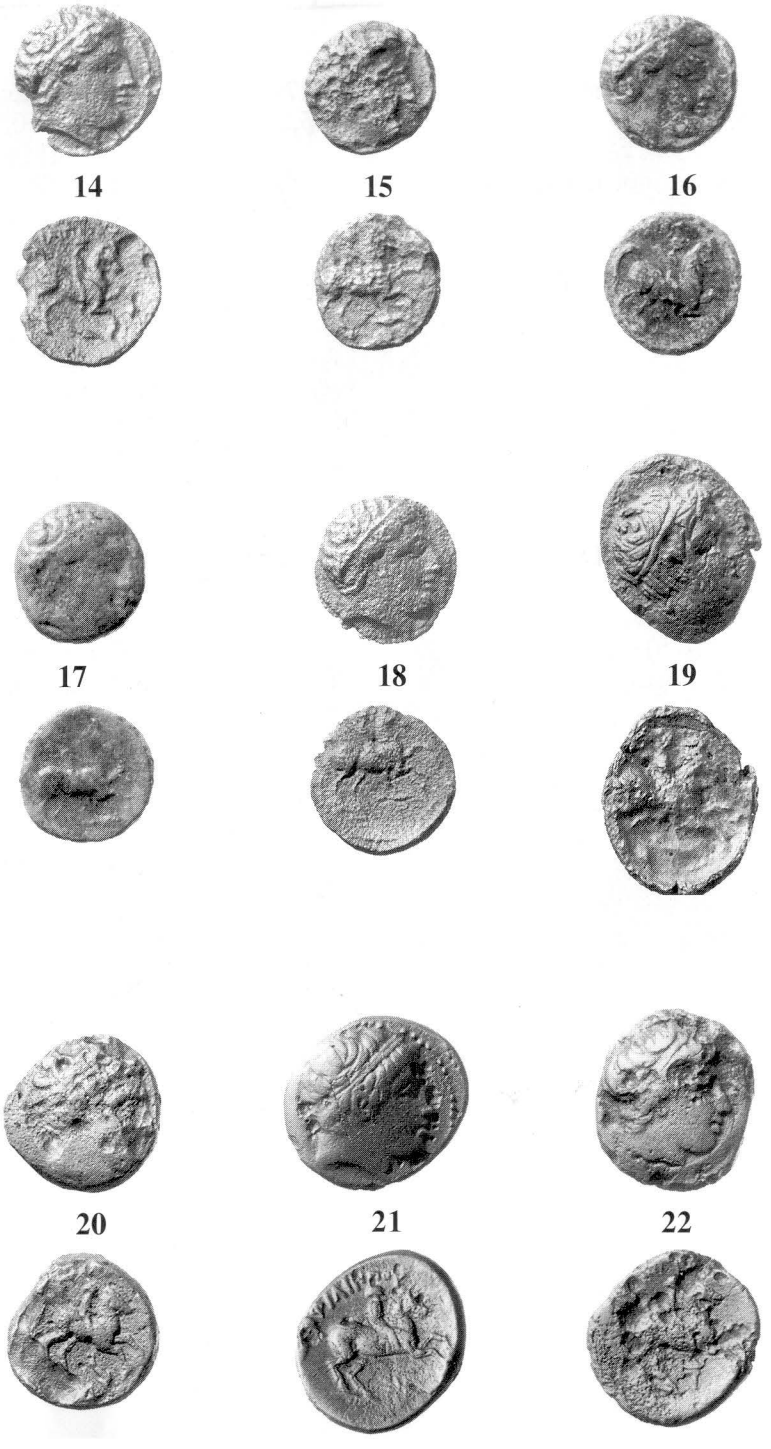

1	2	3	4

23. д. неопределен символ (2.9) — 17x18, 5,20↑↙ — N1.170, Б 17 - 0,15

24. д. неопределен символ (2.10) — 15x16,5, 6,60↑↗ — N1.513, от пресяване

25. д. Λ (1.2) — 15x16.5, 3,78↑↗ — N1.269, A10 - къща 1, помещение 3

26. д. (1.3) — 16x17, 4,30↑↑ — N1.1631, 3240/1150 - от пресяване

27. д. N (1.4) Bellinger (Drama 55) — 16,5x17, 4,60↑↘ — N1.266, A 10 - I пл. канал

28. д. (1.5) Bellinger (Drama 48) — 18x18, 5,00↑↓ — N1.1618, Б 12 - 0,94

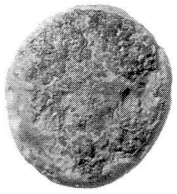
23

24

25

26

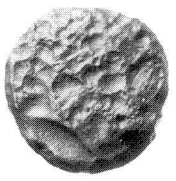
27

28

1	2	3	4

29. д. (1.6) Bellinger (Drama 54) — 17x18, 5,75↑↗ — N1.1617, Б 17 - III пл.

30. д. (1.7) Bellinger (Drama 61) — 16,5x16,5, 5,71↑↙ — N1.271, от пресяване

31. д. неясен символ, Конникът е с вдигната дясна ръка — 17x17,5, 6,50↑↑ — N1.1613, от пресяване

32. д. неясен символ — 16,5x17,5, 5,50↑↑ — N1.1624, Б 12 - 0,40

33. д. неясен символ — 15,5x15,5, 5,10↑↗ — N1,1625, 3230/1150 - 0,10

34. д. неясен символ — 16x16, 5,60↑↓ — N1.1637, от пресяване

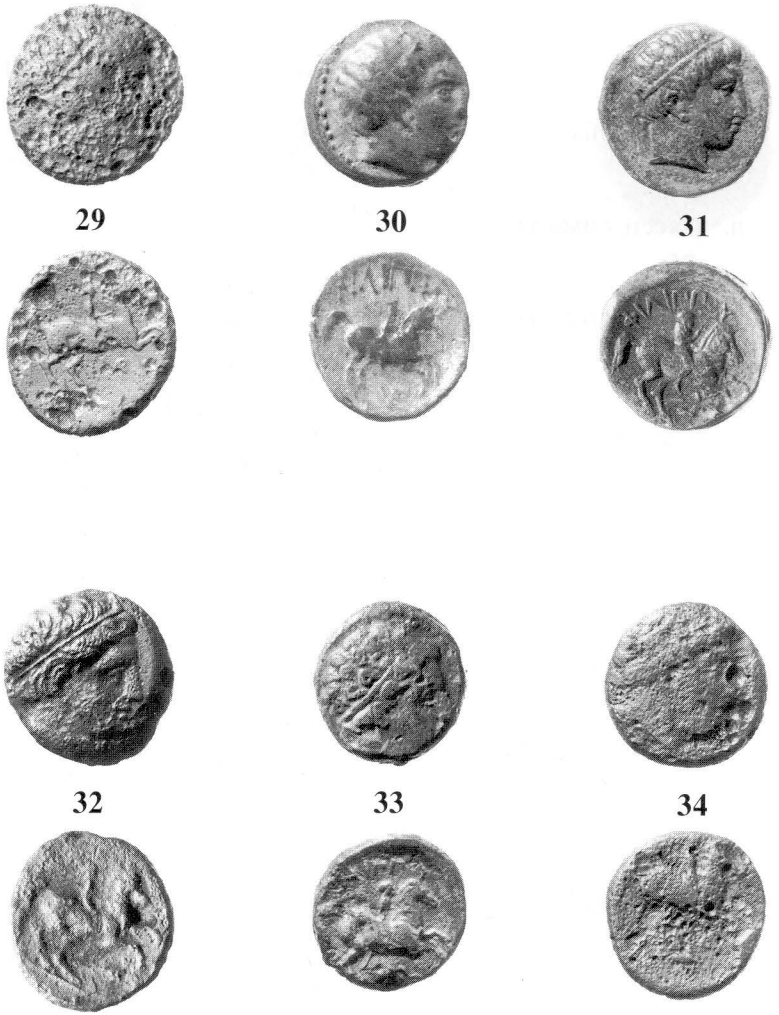

29 30 31

32 33 34

1	2	3	4
35.	д. неясен символ	17x18 6,20↑↗	N1.1622 От пресяване
36.	д. неясен символ	17x18 4,90↑↙	N1.1630 3270/1120 - 1,05
37.	д. неясен символ	16,5x18,5 5,45↑↙	N1.1629 3240/1150 - 0,05
38.	д. неясен символ	16x16 4,90↑↑	N1.1619 от пресяване
39.	д. неясен символ	17,5x18,5 4,75↑↖	N1.195 Б 17 - II пл.

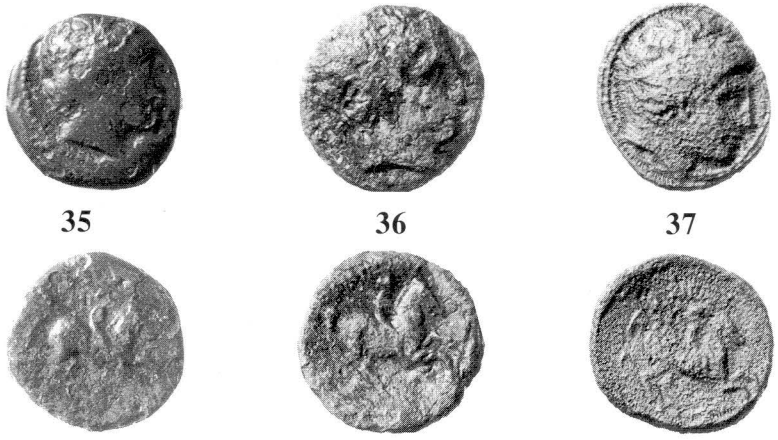

35 **36** **37**

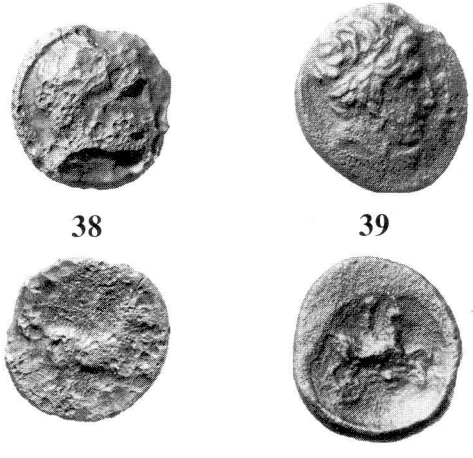

38 **39**

1	2	3	4

Варианти

л.: **Глава на младеж с диадема над.**
о.: ΦΙΛΙΠΠΟΥ.
Конник в скок нал.

40.	д. Връх на копие нал. (2.6)	15x17,5 4,70↑↓	N1.183 Б 12 - 0,30
41.	д. N (1.8) Bellinger (Drama 58)	15,5x16,5 5,90↑↓	N1.1610 Б 22 - от пресяване

л.: **Глава на младеж с диадема нал.**
о.: ΦΙΛΙΠΠΟΥ.
Конник в скок над.

42.	д. неясен символ	16,5x18 6,10↑↑	N1.1608 Б 12 - 0,60
43.	д. неясен символ	16,5x17 5,55↑↓	N1.267 A 10 - 1,10

л.: **Лице на младеж с диадема нал.**
о.: ΦΙΛΙΠΠΟΥ.
Конник в скок нал.

44.	д. неопределен символ (2.12)	14,5x17 4,60↑↑	N1.1609 от пресяване

ТИП II

л.: **Глава на Херакъл с лъвска кожа нал.**
о.: ΦΙΛΙΠΠΟΥ.
Светкавица

45.	SNG	11x12 1,50↑↘	N1.1607 Б 22 - профил
46.	SNG	9,5x11 1,50↑↗	N1.1606 Д1520 - яма 9-0,62
47.	SNG	11,5x11,5 1,20↑↑	N1.1605 Б 8 - III пл.

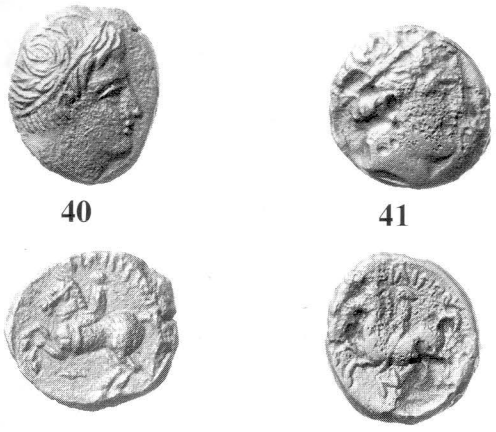

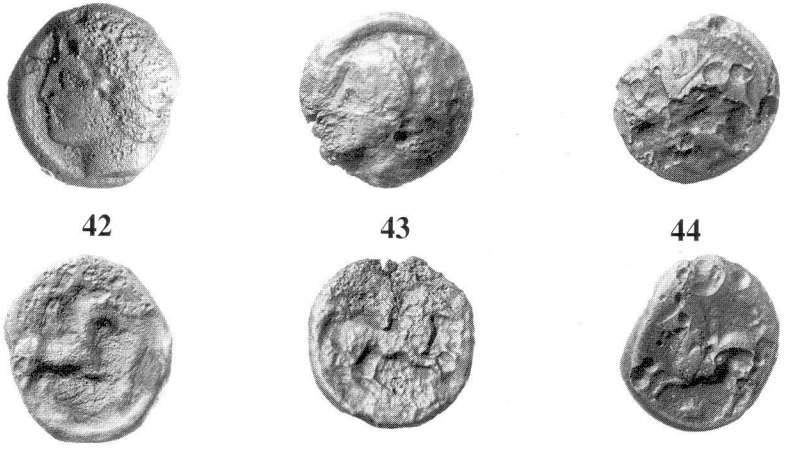

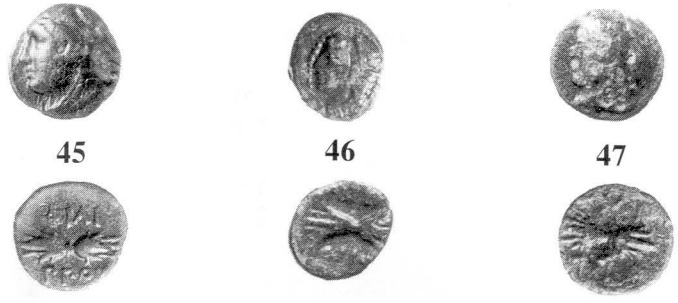

1	2	3	4

АЛЕКСАНДЪР III ВЕЛИКИ
(336-323г. пр. Хр) и постумни

AR

ДРАХМИ

л.: **Глава на млад Херакъл с лъвска кожа над.**
о.: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ.
Зевс орлоносец, седнал на трон над.

ЛАМПСАК
(310/9-309/8 г. пр. Хр.)

48.	д. (1.9A) вл. K I (1.9) LA 319-357	16x16,5 4,00↑↑	N1.1574 начало на улица - 20,60

САРДИ
(310-302 г. пр. Хр.)

49.	д. (1.10A) вл. M (1.10) SM404-5	16x16,5 3,85↑↓	N1.847 от пресяване

AE

ТИП I
л.: **Херакъл с лъвска кожа над.**
о.: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ.
Орел върху светкавица с обърната назад глава.

50.	SNG	15x15,5 3,40↑↘	N1.1598 Б 22 - I пл.
51.	SNG	14x15 2,35↑↖	N1.188 Б 7 - III пл.

48

49

50

51

1	2	3	4

ТИП II

л.: **Глава на млад Херакъл с лъвска кожа на дясно.**
о.: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ **между кривак и лък в калъф или лък с колчан.**

Варианти:
А: Горе кривак с дръжката нал., долу лък в калъф с отвора нал.
Б: Горе лък в калъф с отвора нал., долу кривак с дръжка нал.
В: Горе лък и колчан с отвора над., долу кривак с дръжката над.
Г: Горе кривак с дръжката нал., долу лък и колчан с отвора нал.
Д: Горе лък и колчан с отвора нал., долу кривак с дръжката нал.

Вариант А:

52.	д. тризъбец над. (2.16)	18,5x18,5 6,00↑↙	N1.1575 3260/1120 - III пл.
53.	д. Е? Price 322	17,5x17,5 5,00↑↓	N1.1576 3270/1120 - 1,50
54.	г. N I (1.11)	17x17 6,30↑↓	N1.1578 A 13 - 0,75
55.	д. О (1.12)	15,5x16,5 4,70↑↑	N1.1579 A 8 - 0,16

Вариант Б:

56.	д. чаша с една дръжка (2.13) Price 325	17x18 5,40↑↗	N1,1577 A 4 - 0,14

Вариант В:

57.	д. житен клас над. (2.14) Price 290	17,5x19 7,40↑↘	N1.1580 3265/1120 - 0,75
58.	г. Δ (1.13) д. звезда (2.15) Price 277	18x18 6,50↑↙	N1.1581 A 9 - помещение 8
59.	д. тризъбец над. (2.16) Price 280	17x19 5,90↑←	N1.1582 A 9 - 0,72, помещение 8

52 53 54

55 56

57 58 59

1	2	3	4

Вариант Г:

60.	г. светкавица (2.17) д. ∇ (1.14)	17,5x18 6,20↑↙	N1.1583 Б 6 - IV пл.
61.	д. Е (1.15) Price 322	19,5x19,5 4,78↑↙	N1.174 Б 22 - I пл.
62.	г. светкавица (2.18) Price 269	17,5x18,5 6,20↑↙	N1.1585 А 14 - 0,30
63.	неясен символ SNG	17,5x18,5 6,00↑↙	N1.179 Б 7 - III пл.
64.	неясен символ SNG	18x20,5 5,50↑↘	N1.1584 от пресяване

60 **61** **62**

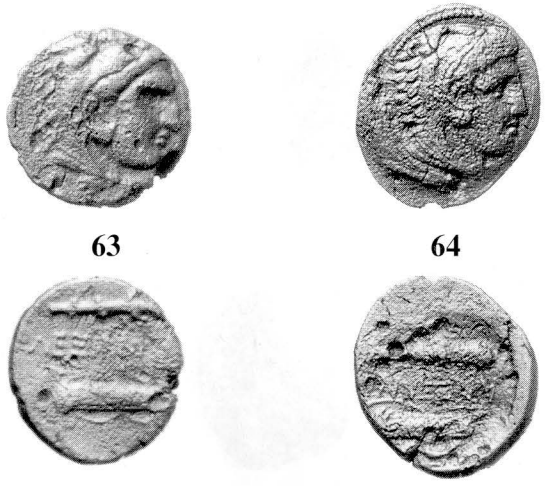

63 **64**

1	2	3	4

Вариант Д:

65.	д.	(1.16) Price 319	17,5x19,5 4,60↑↙	N1.1586 А 13 - 0,50
66.	д.	(1.17) Price 319	17x19 5,75	N1.191 Б 17 - 0,64

л.: **Глава на млад Херакъл с лъвска кожа нал.**
о.: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ
между лък с колчан и кривак нал.

67.		неясен символ	17,5x18 4,50↑↖	N1.851 от пресяване

65

66

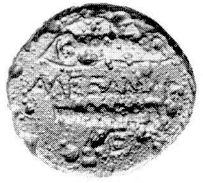

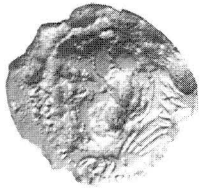

67

1	2	3	4

ТИП III

л.: **Глава на младеж с диадема над.**
о.: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ.
Кон в скок над.

68.	д. факла (2.19) SNG	15x15,5 2,94↑↖	N1.517 от пресяване
69.	д. факла (2.19)	15,5x16 3,00↑↓	1.1595 А 8 - 0,15
70.	д. факла (2.19)	15x16,5 3,30↑↓	N1.1593 А 7 - 0,17
71.	д. факла (2.19)	15x15,5 2,90↑↗	N1.1594 Б 6 - 0,15
72.	д. факла (2.19)	14,5x15,5 2,70↑↑	N1.1597 от пресяване
73.	д. факла (2.19)	14,5x14,5 3,40↑↓	N1.1596 Б 12 - от пресяване
74.	д. факла (2.19)	14,5x16 2,30↑↖	N1.1600 А 19 - V пл.
75.	д. факла (2.19)	14,5x15 2.50↑↙	N1.264 А 15 - III пл.
76.	д. венец с точка (2.20)	14x14,5 2,60	N1.1599 А 8 - 0,13

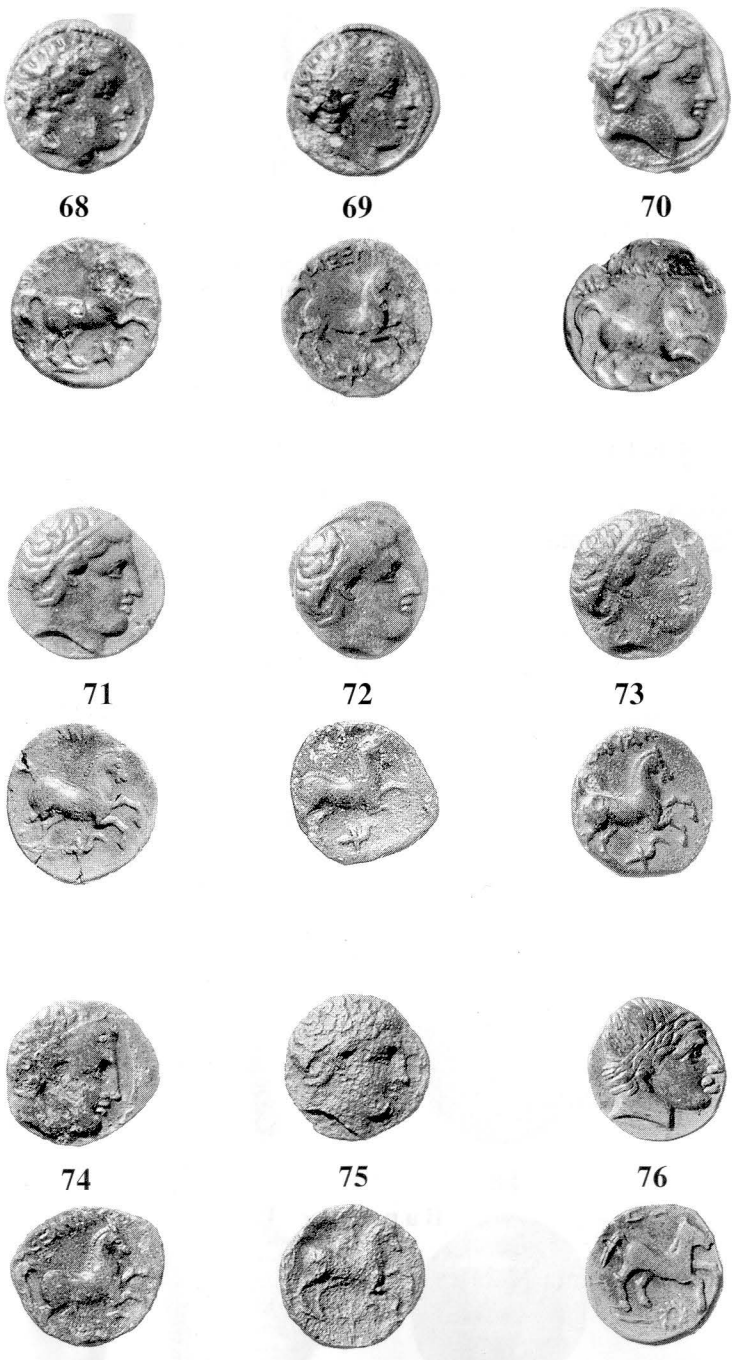

1	2	3	4

ТИП IV

л.: **Глава на Херакъл с лъвска кожа над.**
о.: ВА **между кривак и лък в калъф или лък с колчан.**

Варианти:

А. Горе лък и колчан с отвора над., долу кривак с дръжката над.
Б. Горе лък и колчан с отвора над., долу кривак с дръжката нал.
В. Горе лък и колчан с отвора нал., долу кривак с дръжката нал.

Вариант А:

77.	д. змия (2.21)	16,5x17 5,80↑↙	N1.1587 от пресяване
78.	д. светкавица (2.22)	17x17,5 6,10↑←	N1.1589 Б 8 - 0,15
79.	неясен символ	15,5x16 6,00↑↓	N1.1591 от пресяване
80.	неясен символ	15,5x16,5 5,20↑↙	N1.1590 Б 12 - IV пл.
81.	неясен символ	18x18,5 5,90↑←	N1.1588 от пресяване
82.	неясен символ	16,5x18,5 5,90↑←	N1.211 Б 12 - III пл.

Вариант Б:

83.	д. светкавица (2.23)	17,5x18 5,60↑↖	N1.119 А 15 - II пл.

Вариант В:

84.	д. светкавица (2.24)	17x18 5,30↑↘	N1.1592

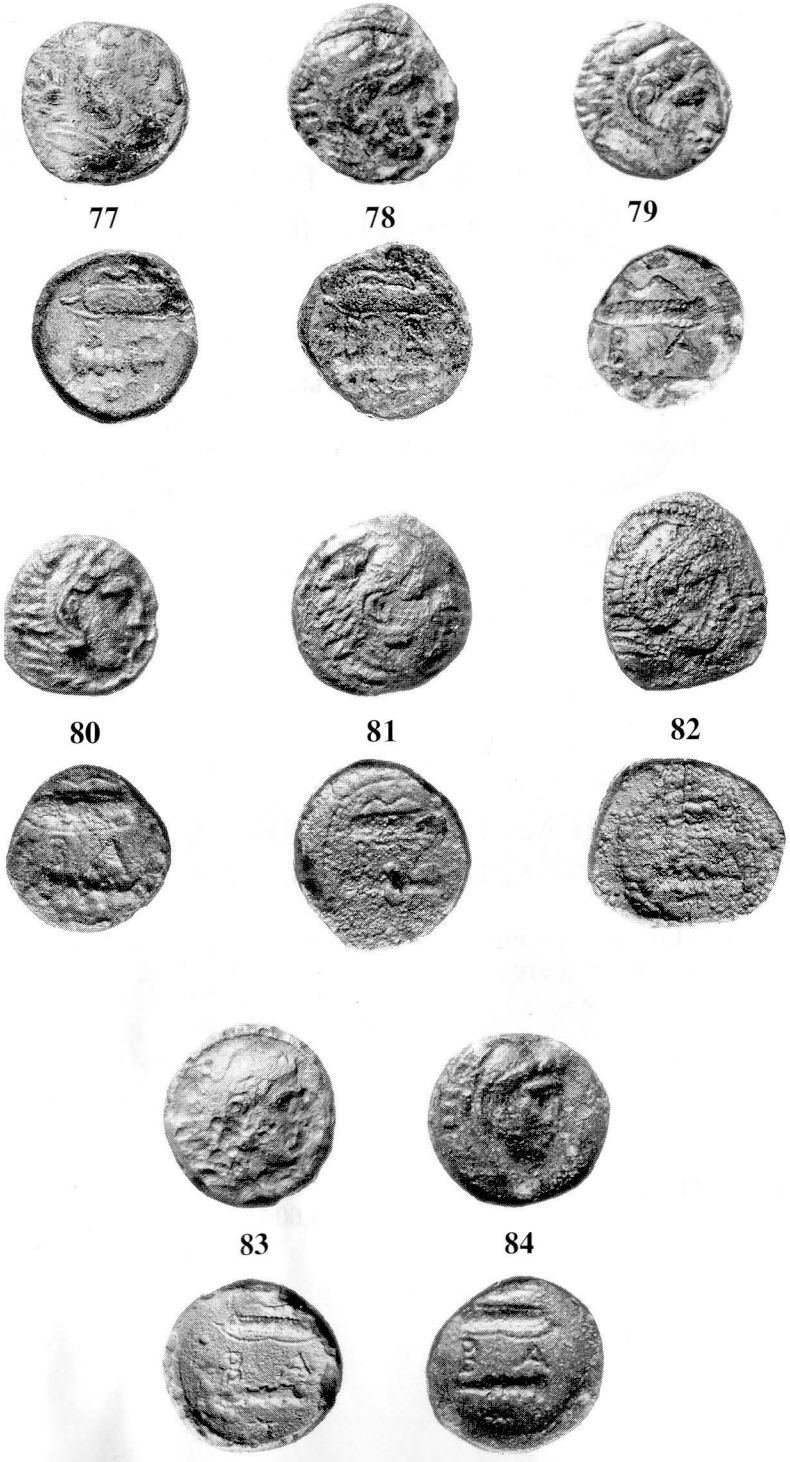

1	2	3	4

КАСАНДЪР
(316-311г.пр.Хр)

АЕ

л.: **Глава на млад Херакъл с лъвска кожа над.**
о.: ΒΑΣΙΛΕΩΣ–ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΥ.
Конник с вдигната ръка.

85.	Ehrhardt, p25-7	18x19 5,10↑↖	N1.187 Б 17 - II пл.
86.	Mattisen I	15,5x17 5,35↑↓	N1.273 A 10 - I пл.

ДЕМЕТРИЙ ПОЛИОРКЕТ
(294-288 г. пр. Хр.)

л.: **Македонски щит, в средата монограм на владетеля.**
о.: ΒΑΣΙ **от двете страни на македонски шлем със спуснати набузници.**

87.	Mattisen I	15,5x17 4,00	N1.1638 от пресяване
88.	(1.18)	14,5x15,5 4,00↑←	N1.190 Б 17 - II пл.

85

86

87

88

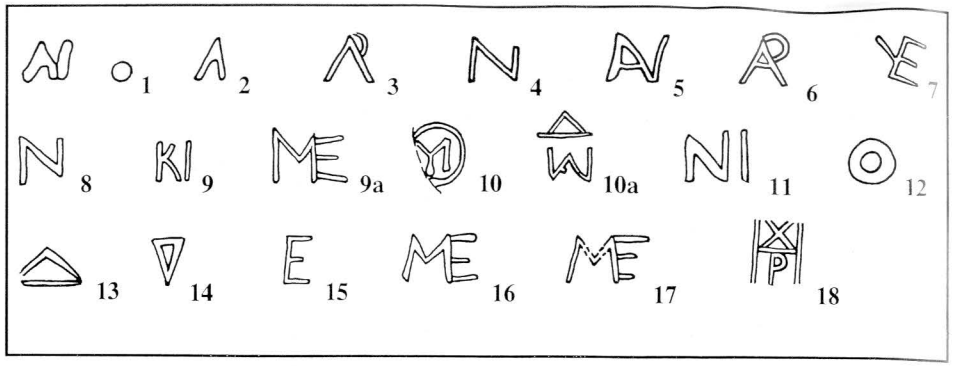

Рис. 1 Монограми и букви

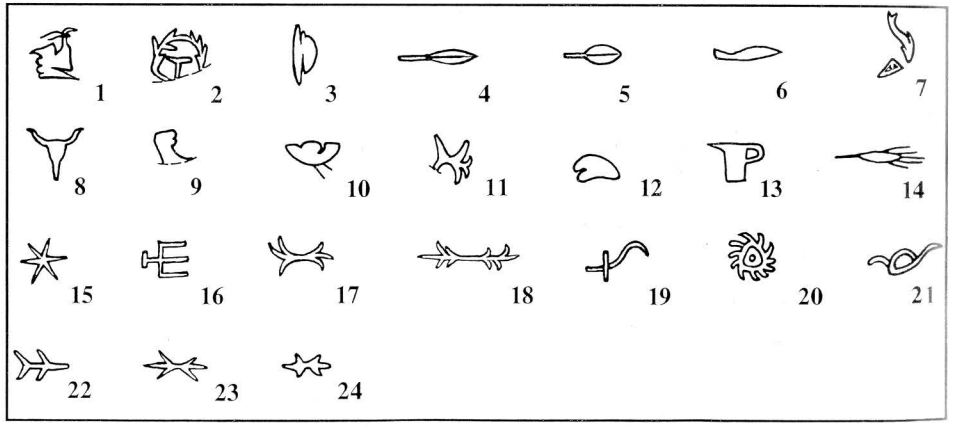

Рис. 2 Символи

квадрати / пластове	А5	А6	А7	А8	А9	А10	А13	А14	А15	Б1	Б2	Б6	Б7	Б8	Б11	Б12	Б17	Б22	Б’2	Б’7
I	1	1	1	1		4		2	1	1	3	3					1	3	1	
II		1	2	4	2	20	2	1			2		2	1	1	1	22	1	3	1
III		1			2	2	2		3	1	1		6	1		3		3		2
IV					2							2				5				
V																1		1		
VI																1				
VII																			1	

Табл. 1
Стратиграфска схема на македонските монети от Пистирос